FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBOG FOR 1911

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

HELSINGØRS CENTRALTRYKKERI
MDCCCCXI

I KOMMISSION HOS BOGHANDLER HOTHER STEFFENSEN - HELSINGØR

FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBOG FOR

1911

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

HELSINGØRS CENTRALTRYKKERI
MDCCCCXI

INDHOLD

Side

Højskoleforstander H. ROSENDAL i Lyngby:
BONDEFRIGØRELSEN I NORDSJÆLLAND 1

Redaktionssekretær JOHS. T. CHRISTENSEN i Hillerød:
EN FORSVUNDEN LANDSBY. 22

Cand. jur. A. P. ANDERSEN i Roskilde:
DETLEV GOTTHARDT ZWERGIUS 30

Kaptajn K. C. ROCKSTROH i København:
OM FREDERIKSVÆRKEGNEN FOR 200 AAR SIDEN . . . 39

Lærer S. P. JENSEN i Gandløse:
EN KLOKKERSTRID I GANDLØSE 108

SAMFUNDETS VIRKSOMHED 1910—11 113

Bondefrigørelsen i Nordsjælland.

I Anledning af 150 Aars Dagen for Reformerne paa Hørsholm Gods.

Af
Højskoleforstander **H. Rosendal.**

FREDERIKSBORG AMT har haft en særlig Grund til at danne en historisk Forening, da det er et af de Amter i Danmark, der har haft den rigeste Historie i den nyere Tid. Som saa meget af vor Oltids Historie har samlet sig om Roskilde og Lejre, og vor Middelalders om Sorø og Ringsted, saa har meget af vor nyere Historie haft Frederiksborg Amt til Udgangspunkt. Kronborg fortæller os om Sundet og Sundtolden, Frederiksborg og Fredensborg har deres Minder fra Kristian IV.s og de senere Kongers Tid.

Men det er da væsentlig ogsaa kun fra den nyere Tid, Frederiksborg Amt har sin rige Historie; thi i Oldtiden og den første Tid af Middelalderen henlaa Amtet som en uhyre Skovstrækning, tyndt befolket.

Den tynde Befolkning skønnes af, at Amtet ved den gamle Herredsinddeling kun fik 4 Herreder: Strø, Lynge, Hjørlunde og Horns Herred, og af disse indtog Strø og Lynge Herreder hele Nordøstsjælland ned til Furesø. Da Navnet Herr i det oldnordiske Sprog betyder en Afdeling paa 100 Mand, saa vil det

skønnes, at hele Nordsjælland fra Kattegat til Furesø kun har haft godt et Par Hundrede Hjem eller en 10—1200 Mennesker.

Saa gav man sig — vist nærmest tilskyndet og anført af Eskils Cistercienser munke — til at rydde Skovene og bygge Landsbyer paa de ryddede Strækninger. I Frederiksborg Amt findes jo ikke mindre end 35 Byer med Endelsen —rød, 10 med —elt og 8 med —holt, hvilke sidste Endelser tyder paa, at der har været en *lille* Skov.

Denne Bebyggelse var i Valdemar Sejers Tid skredet saa langt frem, at det af hans Jordebog fremgaar, at Plovantallet i 1231 var: Strø Herred 556, i Lynge Herred 541½, i hvert af disse Herreder dobbelt saa mange som i Hjørlunde eller Horns Herreder, hvor der altsaa ikke var „ryddet" eller kunde „ryddes" saa stærkt som i de to første Herreder.

Trods Rydningerne er Frederiksborg Amt vedblevet at være Danmarks skovrigeste Amt, og denne Omstændighed gjorde, at Kongerne stræbte efter at blive ene om dette udmærkede Jagtdistrikt, saa da de efter Reformationen havde faaet Penge og Jordegods (Bispe- og Klostergods) mellem Hænder, købte eller tilbyttede de sig Adelsgods i Frederiksborg Amt. Saaledes udkøbte Frederik II. 1560 Poul Laxmands Efterkommere fra Asserbo, som de efter langvarige Søgsmaal havde faaet igen, efter at Godset i 1502 var blevet tildømt Kongen; og 1561 tilbyttede samme Konge sig Hillerødsholm, saa Herluf Trolle, som ejede dette Gods, fik Skovkloster ved Næstved i Stedet.

Saaledes blev efterhaanden hele Nordsjælland Kronens Ejendom, og Bønderne Kronens Fæstere. Og denne Omstændighed skyldtes det, at de store Landboreformer begyndtes her, hvor man kunde gøre Forsøg dermed uden at gøre nogen Herremand Uret.

En Række Forfattere havde, lige fra Kingo og Holberg, men navnlig efter 1755, da der var indrømmet Censurfrihed for Skrifter om Landboforhold, paapeget baade, at det var galt fat, og hvad der var at gøre; den offentlige Mening var i mange Maader forberedt og gunstig stemt for saadanne Reformer, da de første

praktiske Skridt blev gjorte netop i Frederiksborg Amt for 150 Aar siden.

Dette første Reformarbejde fandt Sted i det saakaldte Hørsholm Amt, der omfattede Birkerød, Bloustrød, Karlebo og Hørsholm Sogne. Det sidste Sogn var dog paa den Tid kun et Hjørne af Birkerød Sogn, der blev udskilt og gjort til et selvstændigt Sognekald ved kongelig Resolution af 7. Maj 1790.

Dette „Amt" har flere Gange tjent som Underhold eller maaske rettere Enkesæde for Dronninger, saaledes Frederik III.s Dronning Sofie Amalie, Frederik IV.s Dronning Louise og siden for Kristian VI.s Dronning Sofie Magdalene, til hvis Besiddelsestid Landboreformerne knytter sig.

Sofie Magdalene, der er vor Tid mest bekendt for sin Pietisme, Tyskhed og Pragtlyst, synes virkelig at have haft nogen Interesse for sine Bønder, om end der var en Del Selvinteresse med i Spillet.

Ved Dronning Louises Død 1721 havde hendes Søn, Kristian VI. faaet Hørsholm Amt, men efterat han 1730 var bleven Konge, synes det, at Sofie Magdalene har faaet det overladt; i alt Fald er det hendes Navn, vi møder i Dokumenter, som vedrører dette Amt.

Det var naturligvis ubehageligt for Sofie Magdalene, der altid havde god Brug for Penge, at hun intet Udbytte kunde faa af dette sit Gods, fordi Bønderne var saa forarmede; og hun søgte stadig efter Aarsagen til deres Armod og efter Midler til at afhjælpe den.

Allerede i Oktober 1736 paalagde hun sin Amtsforvalter at udarbejde en Fremstilling af Aarsagerne til Bondens Vanmagt og af Midlerne til at raade Bod derpaa; og han udviklede da, at Aarsagerne var:

1) det over alle rimelige Grænser forøgede Hoveri;
2) Formindskelse af Græsning og Høslet ved Anlæg af Vænger og Kaalhaver og ved Ødelæggelse af Vandet fra Donse Krudtmølle;
3) Forøgelse af Afgifterne, saaledes 450 Rdl. til Tærskere paa Hovedgaarden;

4) Ødelæggelse af Tørvemoserne og Udelukkelse fra Adgang til Skovene;
5) jævnlig Misvækst og Sygdom blandt Folk og Fæ;
6) den onde og fordærvelige Vane med Drik og Tobaksmøgen;
7) de mange Kroer paa Landet, „i Besynderlighed i dette Amt".

I en senere Indberetning udvikler han dette nærmere og klager i stærke Ord over Karlebo Kro, som er en af de værste til at udsuge Bønderne, og som ikke alene øder deres Velfærd baade ved, hvad de drikker op, og hvad de forsømmer hjemme; men Folk og Tyende bliver og dér forført til Drik og Liderlighed. „Tobaksmøgningen er", skriver han, „ikke lettelig at udrydde, efterdi den har fæstet Rødder baade i de unge og i de gamle, da man kan daglig se, at Børnene, om jeg saa skal melde, opklækkes med Tobakspiben i Munden, i hvilken Lyst Kvindfolk tillige begynder at tiltage." „Naar der skal en Skilling om Dagen til Tobak og somme Tider Brændevin for een Skilling, medgaar derved saa nær 10—12 Rdl. om Aaret i Krokonens Gemme, som er det meste af, hvad en Karls Løn kan overskyde, naar Klæderne fraregnes. Derfor er der Mangel paa gode, bemidlede Karle at faa til Steder, saa det er et rart*) Eksempel at træffe en Bondekarl, der har 20 Rdl. i Behold, om han tjener aldrig saa længe".

Han nævner fremdeles i denne Forbindelse som en Grund til den slette Tilstand *Tjenestefolks Umedgørlighed,* der er blevet værre de sidste 20—30 Aar. De bliver for det første saa delikate, at de vil foreskrive deres Husbonde, hvad Spise de vil have, og saa sarte, at de ikke taaler nogen Irettesættelse eller Revselse, men er rejsefærdige, saa snart noget saadant møder dem. Tjene vil de egentlig ikke, men de løber saa hen ganske unge og gifter sig og sætter sig som Inderste i en Krog, hvor de kan have deres Frihed og saa mange magelige Dage, som de gider. Af den Slags Folk har dette Amt et langt større Forraad end ønskeligt. De stjæler

*) ɔ: sjældent.

fra Bønderne, og kan Bonden en Gang faa en saadan Løsgænger til at arbejde for sig, maa han betale ham dobbelt. De er at ligne ved Igler."

Som en 9de Grund til Elendigheden nævner han, at Skatter og Landgilde er alt for høje, især for dem, hvis Jorder støder op til Dyrehaven, hvor Dyrene opæder og nedtramper Sæden. Og endelig er der den Omstændighed, at Gaardens Bygninger af Navn tilhører Bonden og ved Skifte regnes til Dødsboets Masse, hvorved Bonden kommer til at udrede mere, end ellers vilde være Tilfældet.

Han mener, at Midler til at raade Bod paa Nøden vil være, at Godset bortforpagter alle sine Gaarde og sit Fiskeri *uden Hoveri,* at man skal give Bønderne alt Skovningsaffald til Kulbrænding, at man nedlægger de overflødige Kroer, indskrænker Indersters Ret til at holde Kreaturer og nedsætter Landgilden.

Dronningen lod hans Forslag prøve af en Kommission, der holdt sit første Møde $1^1/_2$ Aar efter at den var nedsat, og af denne Ivrighed vil man let forstaa, at der intet kom ud af dens Arbejde.

I 1749 nedsatte hun saa en ny Kommission, der bestod af Overhofmester v. Plessen, Overhofmarskal, Grev A. G. Moltke, Hofmarskal Reitzenstein og Justitsraad J. V. Schrøder. Det var fire vistnok brave Mænd, men uden dybere Indsigt i eller stærkere Interesse for den Sag, de her fik med at gøre.

Overhofmester *V. Chr. Plessen* (1696—1771) styrede i en Aarrække Jægerspris Gods og viste megen Interesse for Hesteavl. Han var ogsaa Medlem af Kommissionen for Opførelsen af Marmorkirken; han var i høj Grad i Sofie Magdalenes Yndest, men var ingen særlig betydelig Person.

Det var derimod Overhofmarskal, Grev *A. G. Moltke.* Han var født i Mecklenborg 1710 og var fra 1730 Kammerpage hos den daværende Kronprins — senere Frederik V. —, hvorved et Forhold blev grundlagt, der varede, saa længe Frederik V. levede. Kristian VI. satte stor Pris paa ham og stolede trygt paa, at han

vilde gøre alt, hvad han kunde, for at Sønnen ikke kom paa Afveje. Da Frederik V. blev Konge, blev han straks Lensgreve (Bregentved), Overhofmarskal og — vi kan godt sige — Overminister. Han havde stadige Samtaler med Kongen, Udenrigsministeren havde Befaling til at lade ham læse alle Depecher, vore Sendebud i fremmede Lande sendte Breve til ham, og de fremmede Magters Udsendinge her søgte Samtaler med ham. Disse bedømte ham meget forskelligt. En engelsk Diplomat siger, at han var en uelskværdig Person, herskesyg og egennyttig, der saa med Misundelse og Skinsyge til alle Sider, holdt en Skare Spejdere, saa han kunde blande sig i de Menneskers Privatforhold, som han ikke offentlig kunde undertrykke.

Den svenske Udsending Otto Flemming skriver derimod, at han har en hurtig og let Opfattelse, er venlig og tjenstvillig, behagelig at tale med, opmærksom, utrættelig i alt det, han overvældes med. Han er forstandig Hofmand, en brav Karakter, fast og bestandig i, hvad han lover, omhyggelig i at sætte sig ind i alle Sager, meget øm om sin Herres Ære.

Der er ingen Tvivl om, at Svenskeren har mere Ret i sin Dom end Englænderen i sin. Og der er ingen Tvivl om, at Moltke var sin kongelige Herres trofaste Ven og paa en Maade hans gode Aand, der søgte at afholde ham fra Udskejelser.

Det er Molkte, der ved at udvirke den nævnte Forordning af 1755 gav Stødet til den yderst livlige Forhandling om Bondespørgsmaalet; men af de senere store Reformer var han nærmest en Modstander. Han døde 1792.

W. V. Chr. v. Reitzenstein (1710—81) var Søn af en tysk Minister, kom tidlig her til Danmark, blev Officer, Hofmarskal og senere Amtmand. Han havde i sin Tid et særdeles godt Lov: „Ydmyg af Sind, beleven mod alle, Gud, Kongen og Næsten tro, elsket af de gode, frygtet af de onde, beklaget af alle retskafne" — skrev Suhm efter hans Død. Men det vides ikke, at han har vist nogen særlig Interesse for de Spørgsmaal, han her fik med at gøre.

Justitsraad *Schrøder* har heller ikke gjort sig særlig bekendt under denne Sags videre Behandling.

Det blev da heller ikke denne Kommission, der kom til at spille nogen afgørende Rolle ved at fremsætte Tanker eller Planer af indgribende Art. Dens Virkekreds var ogsaa stærkt begrænset ved Opgaven, der var stillet den.

Opgaven lød nemlig blot paa, at den skulde undersøge, hvordan Godset kunde komme til at bære sig uden Underskud. Og Kommissionen foreslog følgende: Hollænderiet skulde gøres komplet til 100 Køer, det og Hovedgaarden bortforpagtes, Krudtmøllen sættes i Gang, Stutteriet nedlægges og Hestene sælges. Dette gik Dronningen ind paa — ogsaa Fiskeriet blev bortforpagtet. Men uagtet alt dette vistnok var fornuftigt, førte det ikke til Maalet; der maatte stadig Tilskud til for at faa Udgifterne afholdt.

Saa henvendte Dronningen sig i sin Nød til den tyske Greve *Christian Günther Stolberg* (1714—65), der ikke alene hjalp hende, men har et gyldigt Krav paa at blive mindet i Frederiksborg Amt, ja i hele Danmark.

Han stammede fra en tysk Fyrstefamilie, der var Besiddere af Grevskabet Stolberg, som ligger i den sydlige Del af Hartzen. En Gren af Slægten blev indgiftet den mecklenborgske Storhertug-Slægt, og paa den Maade blev Grev Christian Ernst Stolberg Fætter til Kong Kristian VI. Ved dette Slægtskabsforhold og ved det fortrolige Venneforhold, der var mellem de to Fættere, lykkedes det Grev Chr. E. Stolberg at faa sin Slægtning Christian Günther Stolberg anbragt her i Landet som Kaptajn i Garden (1738). Imidlertid tiltalte Militærlivet ham ikke, og saa blev han 1744 Amtmand i Segeberg. Dernede købte han et Gods (Stedingshof), hvor han ophævede sine Fæstebønders Livegenskab og ordnede sine frigivne Bønders Forhold paa en meget fornuftig Maade. Han roses som en retsindig Embedsmand og en alvorlig Kristen af pietistisk Retning.

Saa kaldte Dronning Sofie Magdalene ham 1756 til sig som Overhofmester og Styrer af hendes Gods.

Han kom her til at staa i et nøje Forhold til Bernstorff'erne; deltog til Stadighed i de Sammenkomster, der fandt Sted i J. H. E. Bernstorffs Hjem, og to af hans Døtre var gifte med A. P. Bernstorff. Ogsaa til Familien Reventlow stod han i et nøje Venneforhold, og hans ældste Søn blev gift med de berømte Grever Chr. Ditl. Fred. og Joh. Ludv. Reventlows Søster. Til denne tyske grevelige Omgangskreds hørte ogsaa den fejrede tyske Digter Klopstock, der en Tid boede her i Danmark, og som — hvad man ellers vil sige ham paa — havde alvorlig Sans for Almuen, dens Liv og Kaar saa vel som for at bringe Poesi ind i Livet og Liv i Poesien.

Stolberg begyndte sin Virksomhed paa Hørsholm med at indskrænke Dronningens Hofholdning, hvorved der sparedes aarlig 7000 Rdl. Men han gik snart videre.

En ny Landbokommission var den 26. November 1757 efter kongelig Befaling traadt sammen for at overlægge, hvorledes man bedst skulde fjerne, hvad der hindrede Landbrugets Opkomst; de økonomiske Skribenter havde navnlig peget paa Jordfællesskabets Skadelighed, fremsat Ønsker om Opførelse af varige Hegn, Udskiftning af Skovene, Afledning af skadeligt Vand, Istandsættelse af Veje osv. Og det blev nu Kommissionens Opgave at prøve disse Reformtanker.

Kommissionen bestod af to Medlemmer af Statsraadet *Berckentin* og Grev *Holstein,* den første deputerede for Finanserne *Otto Thott* samt *A. G. Moltke.*

Berckentin (1694—1758) var sikkert mere Diplomat end Statsmand af den Art, her var Brug for, og han fik da heller ingen Lejlighed til at godtgøre nogen Dygtighed med Hensyn til denne Sag, da han døde kort efter, at Kommissionen havde begyndt sit Arbejde.

J. L. Holstein (1694—1763) var allerede bleven Minister 1735 og havde haft megen Indflydelse i Kristian VI.s Tid, været, hvad vi nu vilde kalde Justits- og Kultusminister, Præsident i Generalkirkeinspektionskollegiet og meget andet — sikkert nok i nogle

Aar den indflydelsesrigeste Mand i Regeringen. Han var Pietist som Kongen og Dronningen, og fra den Tid, han blev Minister (1735), begyndte Regeringen at drage Pietisterne frem til de højere kirkelige Embeder; men det forhindrer ikke Holberg, der i Synsmaader havde saa lidt tilfælles med ham, at give ham følgende gode Vidnesbyrd: „Stedse var han den samme udi Storm og Stilhed, udi Regn og Solskin, der talte lidt, men tænkte des mere, var sanddru og ordholdig og lovede intet uden, hvad han agtede at holde, som hørte alle Forslag, men som drøftede og reformerede dem nøje, førend de af ham underskreves, som ved en klog og ordentlig Økonomi viste, hvorledes en publique Husholdning skulde føres, som underhavende frygtede, men tillige venererede og elskede." — Han havde i Midten af Aarhundredet solgt sine Godser i sit Stamland Mecklenborg og derved fremtidig knyttet sig til Danmark, hvor han fik sit Gods Ledreborg ophøjet til et Grevskab. Der er ingen Tvivl om, at han var besjælet af Iver for Bøndernes Vel, men nogen dybere Forstaaelse af alt det, der trængtes til for denne Sags Fremme, havde han vist ikke.

Otto Thott (1703—85) var vel nok Kommissionens betydeligste Medlem. Han havde allerede i sin Ungdom frigjort sig for de merkantilistiske Grundsætninger, at et Lands Rigdom kan maales med den større eller mindre Mængde af ædle Metaller, der findes i Landet, og at i Virkeligheden al Statskunst derfor maa gaa ud paa at skaffe saa mange Penge som muligt ind i Landet og saa vidt som muligt sørge for, at de, der engang er her, bliver i Landet. Han var derfor den i Kommissionen, af hvem der var Grund til at vente mest.

Stort blev det vel ikke, hvad denne Kommission udrettede. Dog fik den indsamlet en Mængde Oplysninger, der siden kom til Nytte, og den foranledigede Udstedelsen af 3 Forordninger, der forberedede den endelige Ophævelse af Jordfællesskabet.

Af større Betydning var det maaske, at den berømte Jurist *Henrik Stampe* (1713—89) i Erklæringer, han som Generalprokurør afgav, stærkt havde anbefalet Indførelse af Selvejendom i

Stedet for Fæste og Afskaffelse af Hoveri. Han var sikker paa, at en Fæster, der ikke kunde svare sine Afgifter, vilde kunne samle Penge, naar han blev Selvejer. Og Hoveri var en ødelæggende Slags Arbejde.

Stolberg indsaa det rigtige heri og foreslog Dronningen, at hun skulde udstykke Hovedgaarden i 12 Parceller, afskaffe Hoveriet mod en Afgift af 2 Rdl. for hver Tønde Hartkorn, afløse Naturaltidenden og indføre Arvefæste. Alt dette gik Dronningen ind paa, Kongen gav ligeledes sit Minde dertil, og det hele blev gennemført i Aarene 1759—61.

Reformerne viste snart deres gavnlige Virkninger. Underskudet i Dronningens Kasse blev dækket, og Bøndernes Stilling bedrede sig Aar for Aar. Allerede Aaret efter, at Hoveriet var blevet afskaffet, kunde de betale, hvad de skulde, saa Amtsforvalteren skriver: „En herlig og god Afregning har jeg i dette Aar haft med Amtets Bønder."

Enkedronningen gav et Udtryk for sin Taknemmelighed mod Stolberg ved 1766 at lade rejse en Obelisk, der skulde bringe hans Navn til Efterverdenen. Øverst paa denne ses et sønderbrudt Aag, derunder et Overflødighedshorn og nedenfor følgende Indskrift:

„Til evig Ihukommelse
af en priselig Indretning
efter
Hendes Kongelige Majestæts
Sofie Magdalenes
Befaling,
da
paa det vise Raad af
Herr Christian Günther, Greve af Stolberg,
hendes Overhofmester,
alle Undersaatter i Hørsholm Amt
befriedes af Hoveri,
Fæstegaarde forvandledes til Ejendomme."

Det var intet Under, at den Mand, der snart skulde blive Stolbergs Svigersøn, Grev Andreas Peter Bernstorff straks kunde tilraade sin Farbroder at indføre de samme gode Foranstaltninger paa Bernstorff Gods. Det skete 1764.

Til den Stolberg-Bernstorffske Kreds i København hørte, som før sagt, ogsaa Familien Reventlow, hvoraf de tre Brødre, Christian Ditlev Frederik, Johan Ludvig og Konrad, der skulde blive saa bekendte i Landboreformernes Historie, var jævnaldrende og fortrolige Venner med Stolbergs Sønner, af hvilke den ene siden blev deres Svoger.

Da disse tre Brødre 1775 overtog deres Faders Godser: Christian Christianssæde, Johan Ludvig Brahetrolleborg og Konrad Sandbjerg, begyndte de i Endrægtighed en Række Reformer i samme Retning som Stolbergs paa Hørsholm. De ophævede Jordfællesskabet, opmuntrede til et fornuftigt Sædskifte og til Dyrkning af Kløver samt Afledning af skadeligt Vand. Vigtigere var det vel, at de overlod Bønderne deres Gaarde i Arvefæste og afløste Hoveriet og Naturaltienden med Pengeafgifter. Endvidere drog de Omsorg for Skolevæsenet baade ved at oprette Seminarier og bygge Skoler.

I Struensees korte Regeringstid (1770—72) gjordes der Tilløb til en Mængde Landboreformer, der igen gik i Staa under Guldberg (1772—84). Fra denne Tid stammer dog den fortjenstfulde Lov om Udskiftning (1781).

Saa kom Kronprinsen og med ham A. P. Bernstorff og Chr. D. Fr. Reventlow til Styret, og dermed kommer Frederiksborg Amt igen frem som første Genstand for Landets offentlige Opmærksomhed.

Reventlow havde vel iagttaget, at Struenses Reformer ikke havde været forberedte med nogen Omhu, og dette maatte opfordre ham til Forsigtighed; og hans Retfærdighedsfølelse bød ham lige saa vel at se paa Godsejernes som paa Bøndernes Vel. Af disse Grunde mente han trods sin Iver og sit varme Hjerte at maatte gøre endnu et Forsøg og i et større Omfang end paa sine egne Godser,

saa meget mere, som det gjaldt Tilstande, der havde Aarhundreders Hævd og greb saa dybt ind i mange økonomiske Forhold, at man let kunde komme til at gøre Uret mod dem, der sidst havde købt deres Godser.

Men i Nordsjælland, i Kronborg og Frederiksborg Amter, hvor Kronen selv var Godsejer, kunde Forsøgene gøres uden Indgreb i Enkeltmands økonomiske Forhold.

Heri var selv Sagens Modstandere, f. Eks. Statsminister Schack-Rathlou, enig med Reventlow. Man burde gøre Forsøget for at naa til Klarhed over, hvorvidt det kunde gaa an at give almindelige Landslove derom.

Den 3. November 1784 udstedtes derfor følgende Kommissorium: „Vi Kristian VII. gør vitterligt: Det er vor allernaadigste Vilje, at vor Gehejmeraad og Amtmand over Frederiksborg og Kronborg Amter *Heinrich v. Levetzou,* vor Gehejmeraad og første deputeret i vort Rentekammer, Grev *Chr. Ditl. Fr. Reventlow,* vor Kammerherre og deputeret i vort Økonomi- og Kommercekollegium Grev *Joh. Ludv. Reventlow* og Direktør for den grønlandske Handel osv. Etatsraad *Vilh. Aug. Hansen* sammentræder i en Kommission, ved hvilken Justitsraad, kommitteret i vort Rentekammer *Niss Hammelef* fører Pennen som Sekretær, for med hinanden at undersøge og overlægge, paa hvad Maade samtlige vore Fæstebønders og Husmænds Vilkaar paa Frederiksborg og Kronborg Amter mulig kunde forbedres ved den fordelagtigste økonomiske Indretning og ved efter Omstændighederne, især hvor det kan ske uden Afgang i Vores Indkomster, at forunde dem Ejendom, hvorom bemeldte Kommission Tid efter anden, som den i dette vidtløftige Arbejde avancerer, skal indgive sine udførlige allerunderdanigste Indberetninger og bestemte Forslag til alle i dette Øjemed efter dens bedste Skønnende nødvendige og tjenlige Foranstaltninger med videre, hvilke Indretninger vort Rentekammer med alt, hvad der ellers til vores Hensigt kunde tjene til Oplysning os udførligen allerunderdanigst haver at forestille til nærmere allernaadigst Resolution. Og da de første Ind-

retninger med Fællesskabets Ophævelse, Gaardes og Huses fornødne Udflytning og Indretning med videre vil medføre betydelige Omkostninger, saa autoriserer vi vort Rentekammer efter Kommissionens derom indgivne Forslag om disse Udgifter at korrespondere med vort Finanskollegium og derefter om samme at gøre allerunderdanigst Forestilling."

Formanden i denne saakaldte lille Landbokommission *Heinrich v. Levetzou,* f. 1734, havde, før han 1771 blev Amtmand i Frederiksborg, lige fra sin Ungdom været knyttet til *Sofie Magdalenes* Hof og sikkert mange Gange vekslet Tanker med Grev Stolberg om Bondespørgsmaalet, ligesom han paa nært Hold havde set de gode Følger af Stolbergs Reformer. Han havde efter Enkedronning Sofie Magdalenes Død (1770) været Medlem af en Kommission, der udskiftede de 7000 Tønder Land Skov i Hørsholm Amt, saa Bønderne fik omtrent Halvdelen af Arealet til fri Benyttelse. Han var altsaa en ganske forfaren Mand med Hensyn til Udskiftningsspørgsmaal og i Besiddelse af sjældne Evner til at forhandle med Bønderne.

Etatsraad *Vilhelm Hansen* var en Godsejersøn fra Frydendal ved Holbæk, der havde overtaget dette Gods i en meget forfalden Tilstand, men bragt baade Gaard og Gods i fortrinlig Stand netop ved de Forbedringer, som Kommissionen bragte i Forslag for Frederiksborg og Kronborg Amter. Han havde udskiftet Jorderne, udflyttet en Mængde Gaarde, gjort sine Bønder til Arvefæstere, fastsat og tildels afløst deres Hoveri, oprettet Husmandslodder paa mindst 3 Tønder Land for Arbejderne, draget Omsorg for, at der blev forsvarlige Hegn mellem de forskellige Gaardes Marker, uddelt Frugttræer osv. Og han havde set de bedste Frugter af disse Foranstaltninger baade for sig selv og for Bønderne.

De to andre Medlemmer af Kommissionen, Brødrene *Reventlow,* mødte med lignende Erfaringer fra deres Godser.

Det viste sig da ogsaa snart, at Kommissionen kunde arbejde hurtigt. Inden 3 Maaneder var gaaede, havde den en Plan færdig, som saa blev nøjere overvejet i Regeringskredsene. Ministeren

Schack-Rathlou, som ellers var imod Landboreformerne, indrømmede, at den aabenbart maatte forsøges. Han skrev den 16. Februar 1785: „Jeg nægter ikke, at jeg jo i denne Plan har fundet meget, som ikke er overensstemmende med mine Grundsætninger i Henseende til Jordegods; men da jeg meget kan tage fejl, dels af Ukyndighed i dette Fag, som jeg aldrig har haft Lejlighed til at lægge mig efter in praxi, og dels af Fordomme og af den særdeles store Frygt, jeg har, for alt, hvad der er nyt, helst naar det angaar en af Statens store Husholdninger, — saa kan jeg for min Del ikke fraraade, at man begynder paa denne Plan i Kronborg og Frederiksborg Amter — dog med Forsigtighed."

Her falder det ret i Øjnene, hvor klogt det var at begynde med det store Forsøg paa Krongodserne, og hvad Betydning Reformerne i Frederiksborg Amt har haft; thi saadanne Mænd som Schack-Rathlou vilde aldrig have givet deres Minde til en almindelig Lov, inden man havde set de heldbringende Følger af Reformerne i dette Amt.

Først gik man i Lag med Udskiftning af Jorderne, saa at hver Gaard fik sit Jordtilliggende saavidt muligt samlet i eet Stykke, og hver Mand saaledes kunde komme til at dyrke selvstændigt uden at være bunden af gamle Vedtægter eller Beslutninger ved Grande-Stævne, hvilket hindrede alle Grundforbedringer og al Fremgang. Men en hensigtsmæssig og retfærdig Udskiftning af Jorderne forudsatte Opmaaling og Vurdering af Jorderne. Og saa gav man sig i Gang dermed efter den Plan, der siden lagdes til Grund for Udarbejdelsen af den saakaldte ny Matrikel.

1789 var 113 Byer udskiftede, og i 1790 var man færdig i begge Amter med Undtagelse af Tibirke By, hvor man mente, at Udskiftning paa Grund af Sandflugt og Mangel paa Vand var unyttig.

En af Reglerne for Udskiftningen var den, at ingen Bonde skulde have mere end 1500 Alen fra Gaarden til det yderste Markskel; men af den Grund maatte mange Gaarde udflyttes.

Dette vakte Modstand hos mange Bønder; men her skal Levetzou have vist sig som en Mester i Overtalelsens Kunst, saa det endog en Gang hændte, at alle Bønder i en By (Fjellingstrup i Søborg Sogn) var villige til at flytte ud. Til Udflytning valgte man naturligvis de daarligst byggede Gaarde og helst de dygtigste Bønder, naar disse to Hensyn kunde forenes. De fik saa Byggehjælp i Penge (150—175 Rdl.), Tømmer og Sten, desuden Frihed for Skat og Landgilde i 1 à 2 Aar, Præmie for enhver forbedret Indretning ved deres Bygninger, Hjælp til at grave Brønd, opføre Hegn osv.

Bøndernes oprindelige Uvilje mod at udskifte og flytte ud var snart overvunden, og Udskiftnlngen blev i det hele taget god med regelmæssige, fornuftigt formede og heldigt beliggende Lodder undtagen i Farum, Gandløse og Slagslunde Sogne, hvor der var udstedt Arvefæste-Skøder for Udskiftningen, samt paa Hørsholm Gods (særlig Kajerød), hvor det samme var Tilfældet. I 1790 var ikke mindre end 423 Gaarde og næsten 300 Huse udflyttede, og de gavnlige Følger deraf mærkedes snart.

I Forbindelse hermed maa det omtales, at der blev draget Omsorg for Udlægning af Husmandslodder, i Regelen 1 for hver mindre og 2 for hver større Gaard. De blev tit lagte paa de udflyttede Gaardes Tomter eller paa de Overdrev, der var for langt borte og for smaa til, at der kunde lægges en Gaard derpaa. Da de var bestemte til mindst $1^1/_2$ Tønde Land boniteret Jord eller 3 Tønder Land til Takst 12, og i Reglen blev paa 4—6 Tønder Land, kunde Husmanden ikke selv holde Hest og maatte derfor have sin Lod drevet ved Bøndernes Hjælp, men just derfor skulde der ikke være for mange paa eet Sted. Det maa derfor betegnes som en Fejl, naar der paa Karlebo Overdrev opførtes 79 Huse.

Udskiftning og Udflytning førte med sig, at der blev foretaget Grundforbedringer: Vandgrøfter gravede, Sten opsamlede og førte bort, saa at der i Amterne i Løbet af 6 Aar opførtes 21 løbende Mil Stengærder.

Omkring de ny og mange af de gamle Gaarde anlagdes der *Frugthaver,* og Bønderne fik Frugttræerne enten som Gave eller for en meget ringe Betaling.

Hoveriet blev afløst for et Vederlag af 1 Rdl. 4 Mark for hver Tønde Hartkorn, en Foranstaltning, der var lige til saa megen Fordel for Kongens Kasse som for Bønderne. Hvor meningsløst Hoveriet var, kan bedst ses af, at naar man regner en Spanddag (en Mand med Vogn og 2 Heste) til 3 Mark, saa kostede et Læs af Kongens Hø 19 Mark at bjerge, medens det kunde købes for 10—12 Mark.

Tienden, der hidtil havde været taget paa Marken, skulde for Fremtiden ydes i en efter Gaardens Størrelse bestemt Pengeafgift, saa nu kunde Bønderne køre deres Sæd i Hus, naar den var tjenlig, uden at bie efter Tiendetageren.

Kommissionen bestræbte sig ogsaa for at føre Bønderne ind paa et bedre *Sædskifte* og navnlig for at faa indført *Kartoffelavl,* hvortil mange Jorder i Frederiksborg Amt fortrinlig egner sig. Ligeledes tilraadede den *Staldfodring,* der baade sparede paa Græsset og samlede paa Gødningen. Eksempelvis kan nævnes, at en flittig og driftig Mand, *Hans Nielsen* i Herløv, med Græs fra et lille Vænge staldfodrede et Par Heste og 6—8 Køer.

For *Oplysning* og *Sædelighed* arbejdede Kommissionen ogsaa, og det kan nævnes, at i Seksaaret 1784—90 bygtes i Amtet 35 ny Skoler og nedlagdes 13 Kroer — 10 ved Fæsteledighed.

Statens samlede Udgift til samtlige disse Foranstaltninger var i de 6 Aar 168,945 Rdl. 13 Sk.; men Bøndergaardenes Værdi steg i samme Tidsrum fra 100 Rdl. til 6—700 Rdl. pr. Tønde Hartkorn, det vil sige til det 6—7 dobbelte.

Kommissionen havde hele Tiden været klar over, at Selveje eller Arvefæste skulde være som Slutsten paa dens Foranstaltninger. Begyndte man dermed, vilde det hele være vanskeliggjort paa Grund af mange Bønders Uforstand. Derfor bestemtes ved kongelig Resolution af 19. Juli 1786, at Ejendoms- eller Arvefæsteskøder vilde blive udstedt til Bønderne, naar

1) Gaardens Hovedlod var indhegnet;
2) Gaarden, hvis den var udflyttet, var fuldstændig opbygget, eller, — hvis den var forbleven i Byen — var vel vedligeholdt og i fuldt forsvarlig Stand;
3) der var fornøden Besætning og Inventar;
4) der ikke var Skatte- eller Afgiftsrestancer.

Den 15. August 1788 mødte paa Frederiksborg Slot 12 Bønder fra Kronborg og 3 fra Frederiksborg Amt for i Henhold til disse Bestemmelser at modtage deres Skøder. I den Anledning holdtes der en lige saa smuk som sjælden Festlighed, der indledes med en opbyggelig Tale af Sognepræsten, Provst Rehling, men hvis Glanspunkt var den Tale, hvormed Grev Chr. D. Fr. Reventlow overrakte Skøderne. Disse selv er for saa vidt historiske Dokumenter, som de stiller en Slags Program for Bondens fremtidige Arbejde uden paa nogen Maade at binde ham eller indskrænke hans fri Dispositionsret.

Det hedder saaledes: 1) „Bemeldte Gaardmand N. N. maa herefter beholde og bruge denne Gaard med al dens Tilliggende som en uryggelig Ejendom for ham, hans Arvinger og efterkommende Ejere, saaledes at han og de maa derpaa uhindret foretage alle de Indretninger, som han og de til Efterkommernes Fordel bedst veed og kan, saasom *anlægge Humlehaver, opelske Frugttræer* i Haven eller i Marken eller *andre Slags Træer,* enten enkelte eller i større Strækninger, Over- eller Underskov, af hvad Navn nævnes kan."

Reventlows Tale til Bønderne indeholder just ikke ny, store eller særlig dybe Tanker, men er mærkelig ved det Billede af et lykkeligt Folkeliv, han opruller, og ved det glødende Haab, der lyser igennem den.

„Til ingen Tid," sagde han, „er der i Danmark tænkt alvorligere paa Bondestandens Opkomst end i de nærværende. Bønderne i det hele Rige har at glæde sig over vor allernaadigste Konges milde, til dette Øjemed sigtende Anordninger; men langt

mere end de andre Bønder Kronborg og Frederiksborg Amters, for hvis Vel han har baaret den ømmeste Omsorg.

Ikke en forøget Indtægt til den kongelige Kasse skal efter den af H. K. H. Kronprinsen udvirkede Befaling til den nedsatte Kommission være den vigtigste Genstand for dens Bestræbelser. Troligen har vi, Kongens Mænd, søgt at efterkomme den os glædelige Befaling, ved hvilken Grunden lægges til mange Tusinders forøgede Velstand, og vi haaber med Guds Bistand, at vore Forslag, som vor Konge har bifaldet, og vore Bestræbelser til det besluttedes Iværksættelse vil krones mange Aarhundreder igennem med rig Velsignelse, at disse Amtets Bønder ikke alene skal tælles blandt de mest velhavende, men ogsaa blandt dem, som ved mere Oplysning end nu almindelig udmærker sig ved Dyd, gode Sæder og Gudsfrygt."

„Jeg ser den lykkelige Tid i Møde, i hvilken man ved Børnenes Undervisning i alle Skoler vil anse Forstandens og Hjertets Dannelse for vigtigere end Udenadslæsningen; den Tid, i hvilken man vel i Skolerne vil anse Undervisningen i Religion for den vigtigste, men ikke derfor betage Børnene deres Tid til at erhverve den Kundskab, som de behøver for at blive nyttigere og lykkeligere Mennesker i deres Kald. Jeg ser den Tid i Møde, i hvilken Udmarkerne vil ligne de velgødede Tofter, de sure Enge og Moser forvandlede til fede Haardbundsenge, unyttigt Krat være þortryddet, nyttig Skov og Underskov omhyggelig fredet, alt skadeligt Vand afgravet, alle Kampesten brugte til varig Indhegning med Stengærder; den Tid, i hvilken de udskiftede Bøndergaarde alle omgives med Kaal-, Urte- og Blomsterhaver, med Pile og andre nyttige Træer; den Tid, i hvilken Kløvers, Kartoflers og nyttige Roers Dyrkning ikke er nogen Sjældenhed, i hvilken Tjenestekarlen vil sætte en Ære i at være den skrappeste Arbejder, og Bonden i at være den bedste Husbonde; den Tid, i hvilken Bonde og Husmand vil være lige fornøjede med deres Stilling, ikke misunde hinanden, men som Venner ved gensidige Tjenester befordre den ene den andens Fordel; den Tid, i hvilken ingen

fattig vil blive uhjulpen, og ingen arbejdsføre Tiggere vil taales at omvandre; den Tid, i hvilken Spinderokken, Væven og anden huslig Vindskibelighed vil fylde de nu ledige Vinterdage.

Udskiftningerne og Udflytningerne, hvorved hver Bonde faar sin Lod fri for alt Fællesskab ganske nær om Gaarden, er nu fremmet saa vidt, at i næste Aar kun lidt vil staa tilbage. Man har ved disse Udskiftninger gjort den behagelige Erfaring, at der i Almindelighed paa Amterne findes 5 Tønder Land af bedste Jord og noget derover paa hver Tønde Hartkorn. Og da det er Kongens allernaadigste Hensigt, at alle skal nyde godt af de Bondestanden i disse Amter tiltænkte Velgerninger, saa har han tilladt, at alle de, som erholder Ejendom, og som har for lidet Tillæg, straks skal nyde et med deres mindre Jorder forholdsmæssigt Afslag i deres Afgift, hvorimod de Bønder, som er i Besiddelse af mere Jord, skal for deres Livstid i Medhold af deres Fæstebreve være forskaanede for højere Afgifters Svarelse. Bønderne nyder efter denne milde Befaling straks godt af de betydelige Bekostninger, som Kongen anvender paa disse Amters Forbedring. Kongens Kasse høster kun den fulde Nytte af dem, naar nærværende Fæstere er bortdøde.

Saa lykkelig som endog en Del Bønders Tilstand er som Fæstebønder i disse Amter, saa vil den dog blive langt bedre, naar de erholder Ejendom; thi de bliver derved forvissede om, at alle deres Forbedringer kommer dem og deres Børn alene til Nytte og opmuntres derved til fordoblet Arbejdsomhed. De kan ikke mere frygte den Skæbne, som er overgaaet en Del af deres Brødre i Tiden, at blive afstaaede til Proprietærer og da at tabe alle de Fordele, de og deres Forfædre som Kongens Bønder har nydt. Om Vanheld skulde træffe dem, kan de, som erholder deres Gaarde skænkede til Ejendom, let paa Gaardene erholde det Laan, de kunde behøve, uden Frygt for, at et saadant Vanheld skulde fortrænge dem fra deres Hjem, da disse Amters Beliggenhed mellem Residensstaden og den nærsomste By i Kongeriget og de taalelige Udgifter, de svarer, giver den sikre Forvis-

ning, at Bøndergaarde vil komme i høj Pris. De kan ikke frygte ved Dødsfald at se deres efterladte satte tilbage ved høje Fæster, som de gode Gaarde ellers billig maatte svare; men naar de svarer deres Afgifter og forretter det bestemte Hoveri og ved Tiltrædelsen svarer en ringe Kendelse, saa er de de troligste og lykkeligste Mennesker paa Jorden, hvis Lykke ingen dødelig kan eller tør forstyrre.

Denne Dag er da ved disse lykkelige Udsigter en af de gladeste Dage for mig, paa hvilken jeg fra Rentekamret medbringer de første af Kongen underskrevne Skøder og kan uddele dem til de Mænd, som ved deres Stræbsomhed har gjort sig fortjente til denne kongelige Gave. Denne Dag giver Kommissionen en rig Belønning for den uafbrudte Flid, som den har brugt for at bringe Tingene saa vidt, at Begyndelsen kan gøres med Skøders Uddeling. For ingen er det mere Belønning end for Gehejmeraad Levetzou, der i Kommissionen og udenfor denne som Amtmand har været utrættelig og forrettet saa meget Arbejde til dette Øjemed, at man skulde anse det for at overstige en duelig Mands Kræfter, men Lyst og Iver har drevet ham frem til at udrette saa meget, at begge Amters Velsignelse vil følge ham i alle hans Forretninger, og han i Fremtiden føle den Glæde, som en Fader føler, der bor midt iblandt sine lykkelige Børn.

Jeg kan ikke undlade taknemmeligen at erindre de Herrer Landinspektører, som ved deres utrættelige Flid og bekendte uegennyttige Forhold hver i sit Distrikt har bidraget saa meget til Indretningernes Fremme og Fuldkommenhed. De Herrer Regimentsskrivere fortjener ogsaa min Ros for deres Virksomhed og den Beredvillighed, de har vist ved at rydde de mødende Hindringer af Vejen. Vi har alle med samlede Kræfter arbejdet frem til at opfylde Kongens Befaling, Kronprinsens, Bondestandens sandeste Talsmands inderlige Ønske. Bønderne har med usædvanlig Flid og Mod indhegnet deres Lodder, opryddet Stene og Krat og afgravet det skadelige Vand. Guds Velsignelse har vi sporet i alle Foretagender; den vil vi erkende og tilbede os fremdeles, og han

vil vist gøre disse Bønder til et Eksempel for Danmark, som deres Brødre vil følge og gøre den i fordums Tid miskendte Bondestand til et arbejdsomt, lykkeligt og kækt Folk, af hvis Velstand alle de andre Stænders vil tage deres Udspring, og paa hvis Troskab og Mod Kongen kan lide som paa det sikreste Værn."

Det var Grev Reventlows Slutningsord. Etatsraad *Vilhelm Hansens* lød saaledes: „Selv i mit Livs sidste Øjeblik vil jeg velsigne min Konge, fordi han ved sit milde Kongebud undte mig den Lykke at maatte efter min ringe Evne bidrage til de Forslag, som er gjorte til at forbedre samtlige Fæstebønders og Husmænds Vilkaar paa Frederiksborg og Kronborg Amter ved en forbedret økonomisk Indretning og ved efter Omstændighederne, især hvor det kunde ske uden Afgang i de kongelige Indkomster, at forunde dem Ejendom. Og jeg vil takke Gud, fordi Kommissionen blev saa lykkelig at kunne heri gøre Forslag, der — som jeg vist haaber og af mit ganske Hjærte ønsker — vil nu og i Fremtiden kunne bidrage meget til mange Familiers større Velstand, og hvorved alle Fæstere efterhaanden vil kunne forundes Selvejendom paa en saadan Maade, at vi tillige har Grund til at haabe, at de kongelige Indkomster i Tiden ikke skal lide nogen Afgang, men meget mere virkeligen blive forøgede."

En forsvunden Landsby.

Af
Johs. T. Christensen.

Truestrup i Gribskov.

SOM Tiderne skifter, saa Landskabets Karakter. Det faar man en tydelig Forestilling om ved at sammenligne gamle Kort med Nutidens. Nordsjællandskortet for 1777 viser os saaledes en stor Sø, hvor nu Søborgs frodige Enge ligger omkranset af Pilehegn. Mellem Tisvilde og Melby angiver smaa sorte Prikker paa Kortet, at her laa store Flyvesandstrækninger langt ind i Landet, men dér breder Skoven sig nu.

Og Gribskov, den dystre, dunkle og dejlige Storpark langs Esromsøen havde da et ganske andet Udseende. Set paa Kortet mindede dens vestlige Rand om Norges af dybe Fjorde gennemskaarne Kyst, men Fjordene var Landstrimler, der gik dybt ind i Skoven, og Højderyggene var Skovstrækninger, der strakte sig ud over Landet, helt til Arresøens gulblaa Flade.

Af disse lange Skovudløbere er nu kun mindre Skove tilbage. Gribskoven har faaet en bestemtere Grænse mod Vest, og over de aabne Strækninger, der kom øst for denne Grænse, har Bøg og Eg og Gran nu i over et Aarhundrede ladet Vindens hemmelighedsfulde Susen i Løvet tale, og yndefulde Skovmærker har ved Foraarstide klædt den Jordbund, hvor gamle Træplove, forspændt magre Bondeheste, forhen vendte Mulden, eller hvor mørklødede Kulsvieres Pauluner laa i Skovbrynet.

Utallige er Sagnene, der fortæller om gamle Bebyggelser i Gribskov. Mundtlige Overleveringer befolker Skoven med Røverborge og gamle Byer, og en forlængst afdød Mand i Ejlstrup vidste at fortælle, at hans Bedstefader havde tjent paa Tipperupgaard, hvis Ejer var en stærk og myndig Mand, der med haard Haand regerede saavel over sit eget som Kongens Gods i de Dele af Landet. Kronens Vildt maatte lade Livet for hans sikre Skud, og mangt et Træ faldt for hans Karles Øksehug og brændtes i hans store Kulmiler. Ved Bordet sagde han til sine Folk: „Spis Sul, Karle. Det har vi nok af. Men spar paa Brødet."

Saaledes fortælles der, og Tipperupgaard, der for Aarhundreder siden er forsvundet, skal have ligget 1/4 Mil nordøst for Kagerup, hvor nu Skoven breder sig, og have været ret herskabelig med Springvand og anden Luksus. Man er imidlertid tilbøjelig til, naar man hører disse gamle Sagn, der ogsaa ved at berette om Storgaarden Glarborggaard, Byen Ostrup og mere, at udbryde: Er det muligt, at saadanne Byer og Gaarde saa helt har kunnet forsvinde uden at efterlade sig tydeligere Spor? Mange betvivler, at Byerne overhovedet har eksisteret, men det er i hvert Fald for Landsbyen Truestrups Vedkommende hævet over enhver Tvivl.

Fra Askegaard i Ejlstrup, Nabobyen til det forsvundne Truestrup, er der en sikker og aldrig brudt Kæde af mundtlige Overleveringer og gamle Kort og Skøder, som fører os lige ind i den gamle Kulsvierby.

Truestrup laa sydøst for Ejlstrup paa en aaben Strækning inde i Gribskov, og man kan med Sikkerhed følge en af de gamle Truestrupbønders Spor. Han hed Niels Jensen og byggede sig af Resterne af sin gamle Gaard i Truestrup et Hus i Ejlstrup. Denne Niels Jensens Søn blev ved Giftermaal Ejer af Askegaard, der siden da er gaaet i Arv fra Fader til Søn, og i hans Slægt fortælles mange overleverede Smaatræk fra den Tid, særlig om Brænde- og Vildttyveriet. For Niels Jensen var jo nok Gaardmand, men hans og de andre Truestrupbønders Hovederhverv har utvivlsomt været at svide Kul og fremfor alt at skaffe sig

Brændet dertil frit. Et Træk, der sagtens i den Tid har været ret hverdagsagtig, gengives saaledes:

Niels Jensen begav sig en tidlig Morgenstund ud i Skoven. Forsynet med det nødvendige Værktøj steg han op i et stort Bøgetræ og huggede en Del store Grene ned. Han var just bleven færdig og stod vel sagtens og glædede sig over Frugten af sit Arbejde, da Skovfogden pludselig stod for ham. Nu skulde man tro, at gode Raad var dyre, men hvad sker. Med et godmodigt Smil udbryder Skovfogeden: „Godmorgen, Niels Jensen, der har du nok gjort et godt Davrebed." Skovfogederne turde ikke altid træde op mod Datidens Bønders Skødesynd, der forøvrigt slet ikke blandt Bønderne regnedes for Synd.

Heller ikke Vildttyveriet blev betragtet som noget uhæderligt, blot man kunde slippe godt fra det, og fra den Tid kendes det gamle Kulsviermundheld: Hvad man tager fra Skov og Kvindfolk, kommer ingen ved. Vildtet vedblev for Resten langt senere i Tiden at være en Plage for de omliggende Marker. Paa den Tid, Sæden stod paa Marken, maatte adskillige Lodsejere langs Skoven holde Vagt, at ikke Dyrene skulde ødelægge det hele.

Under en af disse Nattevagter faldt en Bondemand, en tidligere Ejer af Askegaard, i Søvn i en Høstak, men vaagnede ud paa den dugvaade Sommernat ved at høre noget trampe tæt omkring sig, og han saa sig da omringet af 20 Stykker Kronvildt, der roligt græssede uden at ænse hans Nærværelse. Men der var ikke andet at gøre end at jage Dyrene bort. Senere lod samme Mand i Udkanten af Skoven opføre et Hus til Bopæl for en Mand, som skulde holde Vildtet borte. Manden udrustedes med et stort Tudehorn og rejste ved Nattetid en frygtelig Larm, medens Konen fo'r hujende og støjende omkring for at skræmme Vildtet.

Huset laa i en lang Aarrække i Skovbrynet, men flyttedes senere op til Askegaard, hvor det benyttes som Vognport. Men man ser endnu her det røgsværtede Loft over den lille Husmandsstue.

Endnu for 35 Aar siden fandtes betydelige Rester af den gamle By inde i Skoven. Bagerovne og Skorstene var kun halvt sam-

menfaldne, men da blev Stenene benyttet som Vejmateriale, og i Rækker under de vidtspredte Ege laa smaa Jorddynger tilbage, de sidste synlige Mærker af den gamle Landsby.

Ogsaa de smuldrede hen, medens Træerne rankede sig, findende rigelig Næring i den kraftige Muld, thi paa det frodige Græs i Skovbunden ser man, at Truestrup har ligget paa en frugtbar Plet Jord.

Jeg foretog forrige Vinter en Spadseretur ind over den gamle Boplads for at se, om der ikke endnu skulde findes Rester, der talte om Fædres Liv og Færden paa disse Egne, hvor Stormen nu søger sukkende gennem det tørre Løv, talende for opladte Øren om henfarne Tider. Alt synes udslettet. Der er ikke Sten paa Sten tilbage. Men ved omhyggelig Søgen lykkes det at finde nogle ganske enkelte Smaahøje, de sidste af de to Rækker, der for blot 35 Aar siden antydede Omfanget af en typisk Langby, og opvoksende Bøgeskov tætter nu mellem de velvoksne Ege. Saaledes er Tidens udjævnende Magt. Den tildækker og skjuler navnløse Slægters Grave.

Ellers vilde man maaske gennem et Studium af en saadan gammel Kulsvierby kunne have faaet nogen mere Klarhed over Kulsviernes Oprindelse og Historie i det hele taget, og kunde en nøjere Undersøgelse af Gribskovs ældgamle Bebyggelser være medvirkende hertil, var et grundigt Undersøgelsesarbejde Møjen værd, thi de franskes Indtog i Nordsjællands Skove er egentlig mere end Lokalhistorie, og fortjente, at Granskningens Lys maatte skinne klarere derover, end Tilfældet er.

Som et Bidrag til Truestrup Historie tjener følgende Optegnelser, som paa Dr. Mackeprangs Foranledning er samlede af Musæumsassistent, Mag. art. Hugo Matthiesen:

„Den nedlagte Kulsvierby, *Trudstrup,* omtales første Gang i de ældst bevarede Mandtalslister og Jordebogsregnskaber for Kronborg Len fra 1610 ff. Byen bestod af 4 Gaarde og et Par Huse, og i de ældste Regnskaber staves dens Navn i Reglen „*Thruidstrup*".

Den hørte i Forening med Maarum By, Maarum Mølle, Gaarden Holgerskiøb, Nellerød By, Eylstrup By, Biørnstrupgaarde (2 Gaarde), Tinghuushaugens 3 Huse, Kagerup (2 Gaarde), Boelandsgaard, Kollerup-Gaard, Fuglsanghuse, Borringholmshuse og Glarborggaard — til Maarum Sogn.

I Christian V.s Matricul og Markbøgerne omtales *Truestrup* som bestaaende af 4 smaa Gaarde og 6 Huse. Af disse sidste tilhørte 1 Maarum Kirke, der ogsaa ejede $^1/_3$ af en af Gaardene, Børge Jensens, hvis andre $^2/_3$ tilhørte Kongen. Liggende paa et Ryd midt i Skoven led Byens Jorder stærkt af Vildtbestanden.

Gennem 17de og 18de Aarh. kan den følges fra Aar til Aar gennem Lens- og Amts-Regnskaber, Husmændenes Tal blev noget mindre, men de 4 Gaarde nævnes stadig. Paa Kronborg Amts Skovberitkort fra Frederik V.s Tid er „Trulstrup" (Tralstrup) afsat i et Ryd Syd-Øst for Ejlstrup, ligeledes paa Videnskabernes Selskabs Kort 1768, hvor der ogsaa i dens Nærhed nævnes *„Ostrupshuus"*. Det er den eneste Gang, jeg i Kilderne har truffet dette Navn.

1783, da Skov-Udskiftnings-Kommissionen havde inddraget en Del af Kagerup og Maarum Byers Jorder til Skoven, sluttedes der en Overenskomst, som gik ud paa, at Kagerup- og Maarum-Beboerne skulde have Erstatning i en Del af Trustrups Jorder. Dette gav Stødet til denne Bys Nedlæggelse, idet Kommissionen 1787 indgik en Forening med Gaardfæsteren dér, Peder Hansen, i Følge hvilken han skulde afstaa sin Jord og som Vederlag have 150 Rdr., en Huslod i Ejlstrup By, Bygningshjælp m. m. Meningen var oprindelig den, at Peder Hansens Jorder skulde fordeles mellem Trustrups 3 andre Gaarde i Erstatning for den til Nabobyerne afstaaede Jord.

Men medens disse Forhandlinger stod paa, tilbød Christian Olsen af Trustrup 1789 at afstaa sin Fæstegaard paa lignende Betingelser som Peder Hansen, og da Skov-Separations-Kommissionen med Glæde gik ind herpaa for at kunne indhegne hans

Jorder til Skovbrug, vandt disse Overenskomster kgl. Stadfæstelse 21. Oktober 1789.

Ogsaa en af de to resterende Gaarde synes at være afbrudt i dette Aar, thi 1790 sad Niels Jensen alene tilbage i Trustrup By, og da han var til Aars og savnede Kræfter til længere at drive sin Jord, tilbød han at afstaa den mod at oppebære en aarlig Pension, faa Byggemateriale og økonomisk Hjælp m. m. Hvorpaa Kongen gik ind 30. Juli 1790."

Dermed var Truestrup udslettet af Byernes Tal, men endnu ind i det 19de Aarhundrede boede et Par gamle, enlige Kvinder derinde. De fik Lov at blive i deres smaa Huse, der ikke var nogen væsentlig Hindring for, at Skoven kunde brede sig, og Kronen behøvede jo ikke at frygte, at disse gamle, skrøbelige Mennesker skulde gøre Vildtet Fortræd. Der sad de saa i den stille Skov, medens Tiden randt som Timeglassets Sand. Mangt et Træk fra Truestrup, som de har set forsvinde, har sagtens disse gamle Kvinder fortalt, men de er væsentlig gaaet i Glemmebogen. Men en nulevende Mand i Ejlstrup husker, hvorledes hans Bedstefader har fortalt, at han som 12 Aars Dreng var inde at byde de gamle Koner til Mikkelsgilde i Ejlstrup.

Niels Jensen er som før nævnt den eneste af de Truestrupmænd, hvis Slægt endnu kendes, idet Larsen, Askegaard, og Gartner Larsen, Ejlstrup, i lige Linje nedstammer fra ham. Den sidstnævnte af disse to Mænd har yderligere ved foretagne Undersøgelser konstateret, at Niels Jensen var Gaardmand i Truestrup fra 1762 til 1790, og at han er født 1738 som Søn af Husmand Jens Jensen, Ejlstrup.

Larsen har ogsaa foretaget en Del Undersøgelser vedrørende den gamle Maarum Vandmølle, som nævnes i Hr. Matthiesens Beskrivelse, men som forlængst er nedlagt. Den var bygget ved Aaen, som fører fra Gribskov til Pibe Mølle, tæt ved Skellet mellem Møllegaards og Lindholmsgaards Marker. Den 23. Februar 1816 døde Møllerenken Ane Marie Vindal, født Møller,

86 Aar gammel. Hun var den sidste Beboer af Maarum Mølle, der dog forlængst var nedlagt, da hun døde i Maarum By.

Som man ser, Feltet er rigt og vidtomspændende. Undersøgelsen af gamle Bopladse i Gribskov kunde kræve Aars Arbejde, men for at holde os til Truestrup, der er denne Artikels Hovedemne, anføres her, hvad Musæumsinspektør Olrik udtaler efter et Besøg i Gribskov, hvor Byen har ligget:

„Der er nu kun faa og smaa Levninger tilbage af den nedlagte By. Hele Terrænet er beplantet med en tæt Underskov af unge Bøge, hvorimellem høje rankvoksne Ege knejser — meget anseelige Træer, der dog vides at være plantede en Tid efter, at Byen er nedlagt, og hvis Størrelse og Vækst bærer Vidnesbyrd om Frugtbarheden af det Jordsmon, Byen har ligget paa. Mellem Træerne hæver spredte Smaahøje sig, bestaaende af Stene og Ler — Rester af de sammenfaldne Skorstene og de med disse sammenbyggede Bagerovne. De fleste af Stenene er forlængst bortførte for at anvendes som Vejmateriale. Kun for en enkelt af de fire Gaardes Vedkommende, som fandtes i Byen, kan man endnu nogenledes skelne Grundplanen: en temmelig smal, aflang, firkantet, brolagt Gaardsplads, hvis ene Langside optages af Stuelængen, som efter den gamle sjællandske Bygningsskik ikke har været bredere end 8—9 Alen. Et Stykke derfra findes Levningerne af en stensat Brønd, og spredt rundt i Terrænet ses endnu svagere Rester af Byens øvrige Gaarde og Huse — uanseelige, men dog talende Minder om det Landsbyliv, som har udfoldet sig her i et Ryd i Skoven, og som Skoven nu har lukket sig over ligesom over adskillige smaa Landsbyer og Gaarde, hvorom Navne som Ostrup Kobbel, Glarborg m. fl. endnu bærer Vidne.

En Udgravning vilde næppe bringe Sager af synderlig Interesse for Dagens Lys, da Byen først er nedlagt for lidt over 100 Aar siden, og hvis de nuværende svage Levninger afdækkedes og udsattes for Vejrligets Omskiftelser, vilde de rimeligvis endnu hurtigere forsvinde. Men da Sagen dog har sin lokalhistoriske Be-

tydning, vilde det ikke være urimeligt, om Stedet paa en eller anden Maade afmærkedes. Var det ikke en Opgave for Frederiksborg Amts historiske Samfund at tage denne Sag op i Samarbejde med de deri interesserede Beboere i Ejlstrup?

Stedet er allerede nu vanskeligt at finde uden disse Mænds kyndige Vejledning, og efterhaanden som Bøgeskoven vokser op, vil de synlige Minder om den gamle Kulsvierby helt udviskes, hvis ikke Stedet afmærkes paa en eller anden Maade."

Hr. Olriks Spørgsmaal, hvormed han slutter sin Beretning, fortjener, at Frederiksborg Amts historiske Samfund giver det en grundig Overvejelse. Det var Synd, om saadanne gamle Minder skulde gaa helt i Glemmebogen.

Detlev Gotthard Zwergius.

Sognepræst i Slangerup 1732—1757.

Af

A. P. Andersen.

DEN Mand, hvis Navn staar over disse Linier, har ved sit Arbejde og sin Interesse for historiske Sager gjort sig fortjent til at faa en nærmere Omtale i vor Aarbog.

Aar 1699 den 7. April fødtes Drengen Ditlev Gotthard Caisen Zwergius. Hvor hans Fødested var, vides ikke, men det er antagelig Flensborg. Hans Fader, der var Søn af en Købmand dér, fik 1711 Ansættelse som Slotspræst paa Kronborg og tysk Prædikant. Saa vidt det kan skønnes, har hans Fædrenehjem været meget religiøst præget, hvilket satte tydelige Spor i den unge Zwergius' senere Færden som Sognepræst; det var derfor intet Under, at han blev en nidkær og ivrig Forkæmper for den paa hans Tid herskende strænge Trosretning, Pietismen.

Fra den lærde Skole i Helsingør tog Zwergius 1716 Studenterexamen, hvorefter han i nogle Aar studerede i Udlandet. 1720 opholdt han sig saaledes ved Universitetet i Wittenberg, hvorfra han ogsaa udsendte sit første Arbejde: „En Landemodeprædiken". 19. Marts 1725 blev han teologisk Kandidat og var nu et Par Aar Hører i Helsingør. Efter i 4 Aar at have været Præst paa Amrum, modtog han 2. Maj 1732 Udnævnelse som Sognepræst for Slangerup og Uvelse Menigheder.

Ved sin Tiltrædelse i Embedet i Slangerup fandt han dette

meget forsømt; de foregaaende Præster havde alle været ældre og for en stor Del mere lagt Vind paa at faa de gejstlige Sager til at gaa, som de bedst kunde, for at undgaa Sammenstød med de ret uheldige Elementer, hvoraf Byens Befolkning da bestod. Der var ikke Spor af aandeligt Liv og ingen Fremgang paa nogensomhelst Omraader.

Grunden til disse sørgelige Forhold hidrørte for en stor Del fra, at Skolevæsenet i flere Aar havde været helt i Forfald. Den latinske Skole, der havde eksisteret siden Reformationen, var af Mangel paa saavel Lærere som Elever fuldstændig gaaet i Staa. Med den danske Skole var det her som alle andre Steder, den var den rene Parodi paa en Undervisningsanstalt. Herpaa søgte Zwergius straks ved sin Ankomst til Byen med Bistand af enkelte fornuftige og formaaende Mænd at raade Bod ved at faa den latinske Skole nedlagt og en Del af de til denne henlagte Rettigheder og Kapitaler overdraget til den danske Skole. Den latinske Skoles Bygninger blev overladt den danske Skoleholder til Bolig og Skolelokale. Samtidig hermed blev der oprettet en Fundats for den danske Skole, hvorefter der skulde antages en kristelig og bekvem Person til at undervise Børnene i deres Katechismus samt Skrivning og Regning; de fattiges Børn skulde han undervise uden nogensomhelst Betaling, af de mere velhavende maatte han tage 2 Skilling om Ugen, saafremt de kun lærte at læse, men skulde de ogsaa lære at regne og skrive, da var det 4 Skilling ugentlig; 4 à 6 Børn skulde han søge at uddanne saaledes, at de tilligemed ham selv kunde betjene Sangen i Kirken, saavel ved Gudstjenesten som ved Begravelser m. m. Han skulde begynde sin Undervisning hver Morgen og ende den hver Aften med Sang og Bøn, samt et Kapitels Læsning af den hellige Skrift, hvilken han derefter skulde forklare for Børnene og formane dem til sand Gudsfrygt. I Løn for et Aar skulde han have 100 Slettedalere, men naar den gamle Skoleholder, der var fuldstændig umulig til noget Embede, døde, skulde han ogsaa have dennes Pension, 18 Rdl. Kongetienden af Slangerup Landsogn, der tidligere havde været

henlagt til den latinske Skole, lykkedes det derimod ikke Zwergius at bevare for Skolen; den tillagdes ifølge Anordning 9. Oktober 1739 Helsingør lærde Skole.

I sine Skrivelser angaaende Skoleforholdene berørte Zwergius ofte Børnespørgsmaalet; hvorledes Børnene gik paa Gaden og lærte alle Slags Daarligheder, og hvorledes Forældrene stillede sig vrangvillige, naar de bleve paamindede; en Tid lang havde Ungdommen været foruden Skolemester, „saa at den grove Vanvittighed, som her paa Steden findes og grasserer ikke noksom kan beklages . . .“ Senere fik han Bistand af Overformynderen Johan Madsen Riis, der i lang Tid havde set paa Forældrenes Modvillighed med at sende deres Børn i Skole. „Forældrene er,“ siger han, „paa det kærligste ved Husundersøgelser af vor Sognepræst og Byefoged derom anmodet at lade deres Børn oplære i Gudsfrygt, ja og af Prædikestolen paa det kærligste derom erindret; jeg haver og gjort det, jeg kunde og burde, men alt uden nogen Frugt af de Modvillige, som hellere vil opføde deres Børn til Ørkesløshed og andet, som følger med Børns ilde Opdragelse, end lade dem lære noget godt . .“

Ved dette sit Arbejde lykkedes det dog Zwergius at faa sat System i de meget fortvivlede Skoleforhold, Byen hidtil havde levet under. Hans Skoleordning holdt sig til Midten af forrige Aarhundrede.

Men ogsaa selve de kirkelige Forhold befandtes i et Kaos, i hvilket der skulde og maatte tages kraftigt fat for at bringe Ro og Orden til Veje. Frederikssund hørte endnu ved Zwergius Tiltrædelse til Slangerup — forresten en ret besynderlig Ordning, naar man betænker, at Udesundby Kirke kun laa nogle faa Hundrede Alen fra Frederikssund, medens der til Slangerup Kirke var ca. 1 Mil. Lige siden Frederikssund som Købstad var bleven ligestillet med Slangerup, havde der staaet en stor Strid mellem Borgerne i Frederikssund paa den ene og Præsten i Slangerup paa den anden Side angaaende hvem Borgerne skulde anse for deres Sognepræst. Der findes flere Kongebreve og Højesterets-

domme om denne Sag, men lige vidt naaede man, thi hver Gang Slangerup fik en ny Præst, holdt Frederikssunderne sig til Udesundby. Forinden Zwergius overtog Embedet, havde de dog faaet Tilladelse til at benytte Udesundby Præst, mod at svare Slangerup Præst, hvad der tilkom ham. Dette vilde de imidlertid ikke yde Zwergius; denne, der vel ønskede at faa, hvad han med Lov og Ret kunde tilfalde, vilde dog ikke indlade sig paa nogen Strid herom, men fremsatte Ønsket om, at man kunde faa en Overenskomst i Stand, saaledes at der af Udesundby Kald blev svaret en vis aarlig Afgift og at han ikke mere skulde have med Frederikssund at gøre. Efter nogen Forhandling lykkedes det virkelig at naa et Resultat, hvorefter Udesundby Kald skulde svare Slangerup Præst 20 Slettedalere aarlig.

Men foruden at ordne selve Embedets Forhold, havde han et meget stort Arbejde at gøre med sin Menighed. Vi har ovenfor set, hvor vrangvillige Folk var til at lade deres Børn gaa i Skole, end værre er det naturligvis at vente, at Sagen stiller sig, naar Talen kom til at dreje sig om de voksne selv. Zwergius var jo opdraget i et meget religiøst Hjem, der havde sat sit Præg paa ham og som gjorde, at han rigtig var i sit Es, da Pietismen i Christian den 6.s Dage var den ledende Aandsretning. Julestuer etc. var vel forbudte, men alligevel gik der meget i Svang af den Art. For at dæmme noget op herimod, søgte Zwergius først paa lempelig Maade ved personlig Henvendelse at tale Folk til Rette, men lykkedes dette ikke, var han ikke bange for at gribe til mere probate Midler, som at gøre Indberetning om Borgerskabet til Stiftamtmanden. Drikkeriet satte han sig først til Maal at ville have hæmmet, ved at Værtshusene om Søndagene først maatte aabnes Kl. 5 Eftermiddag. I Forbindelse med sin Kapellan skriver han herom:

„Ihvorvel hans kgl. Majst. af en kristelig og høipriselig Nidkærhed for Guds Ære strengeligen og alvorligen har forbuden at vanhellige Sabbaten, saa foraarsages vi underskrevne dog alligevel for Deres Exellence (Stiftamtmanden) og Deres Høiærværdighed

(Biskoppen) som vores naadige Øvrighed i dybeste Underdanighed at foredrage og beklage os over Guds og hans kgl. Majsts. Befalingers skammelige Overtrædelse, som formedelst Fylderier og Drukkenskab, Klammerier og Slagsmaal, Kiøb og Salg og andre ulovlige Ting og Excesser sker her i Slangerup om Søn- og Helligdage og det ikke alene før og efter, men ogsaa under Gudstjenesten selv af Borgere saa vel som Bønderne, som i flokketal indfinder sig her til Kroe og Værtshusene. Saasom nu dette ikke andet kan foraarsage og opvække end som Guds Vrede og Fortørnelse, saa har vi ikke villet tie stille dertil, men andraget det for nogen Tid siden for Stædens Øvrighed. Men som der ikke den forventede Bedring herudi er paafølget, saa er nu vores allerydmygste Bøn til vores naadige og høigunstige Øvrighed, at for Guds og hans Æres Skyld ville behage at forbyde alle dem, som holde Kroe- og Værtshus heri Byen, at de om Søn- og Helligdage hverken langt mindre før Kl. 5 skænker og sætter Gæster, paa det de deraf flydende Forargelser og Excesser kunne hæmmes og forkommes og alting, saa meget muligt er, kunde gaa skikkelig og ordentlig til her i Menigheden . . ."

Slangerup, d. 20. Septbr. 1738.

D. G. Zwergius. *H. Kierulf.*"

Drikkeriet viste det sig desværre umuligt at faa hæmmet, Slangerup vedblev at være som altid, derimod tog han i ny Skrivelse fat paa Julestuerne og Fastelavnsløjerne, følgende Brev af Zwergius herom er ganske interessant:

„I hvor høielig og strengelig al Juleleg og Fastelavnsløben i hans kgl. Majsts. Lov og Forordninger er forbuden, i hvor alvorlig der end baade offentligt og formelig tales og prædikes derimod, paa det at sligt vildt, barbarisk og hedensk Væsen kunde afskaffes iblandt Kristne, saa foraarsages jeg dog væmodelig for Eders Excellence at andrage, hvor lidet sligt heri Slangerup iagt-

tages; eftersom nu denne ganske Vinter over kun faa Dage ere forbigaaen, at der jo har været saa kaldede Spillegilder (thi det Navn har Julelege nu omstunder faaet), hvor under Prætext, at der sættes noget paa Spil al Slags Leg og Uterlighed, Drikken og Sværmen om Nattetide, Eder og Banden, Trætte og Slagsmaal, til Guds Fortørnelse og manges Forargelse begaaes. Og nu sidste Fastelavnsmandag var atter efter Sædvane saadan et Diævels Fest her i Byen, hvor alt det Narrerie og Daarlighed, som andetsteds er afskaffet, blev øvet i Niels Biørns Hus heri Byen, og fo'r derefter nogle unge Mennesker, som de vare afsindige, til Hest omkring med stor Tumult og Skrig og derhos idelig Skyden, saa det var Under, at der ikke skete nogen Ulykke. Jeg kan umuelig efterlade dette underdanigst for Eders Excellence at tilkendegive og at forestille et saadant vildt og ryggesløst Væsen ikke kan andet end irritere Guds Vrede endnu mere imod os, hvis Haand og Straf desuden haardt nok trykker Landet, og at det ikke heller kan andet end kontribuere til denne elendige Byes større Ruin og Fattigdom, som desuden er stor nok . . ."

Der kom i denne Anledning strængt Paalæg til Byfogden om at holde Opsigt med slige Ting, ligesom Deltagerne i ovennævnte Fastelavnsløjer hver maatte betale en Bøde.

Men ikke alene sin præstelige Gerning omfattede Zwergius med største Nidkærhed, han havde ogsaa megen Interesse for gamle Sager og Historie. Endnu medens han levede, fandtes i Slangerup en meget anselig Samling af gamle Dokumenter vedkommende Købstaden. Disse Breve afskrev han i et Bind (Thottske Saml. 1390, 4°), hvori vi nu finder alle Slangerups Købstadprivilegier lige fra Erik Menveds af 1302, indtil man under Enevælden ophørte med ved hvert Tronskifte at udstede nye Privilegier eller at meddele Konfirmation herpaa. Endvidere findes der i samme Bind en Del Tingsvidner fra ca. 1500 angaaende Slangerup Overdrev m. v., alt ganske interessante Ting, der ved disse Afskrifter ere blevne bevarede for Efterverdenen. Foran i Bogen, der be-

staar af 368 Blade, findes bl. a. en Afskrift af Thomas Kingos Beskrivelse af Kronborg.

For Slangerup Kirke, hvis Inspektør han var, nærede han en overordentlig stor Interesse, i Særdeleshed hvad angik Epithapier og andre Ting af historisk Interesse. Inskriptionerne paa Ligstenene og paa Billederne samlede han i et Bind (Ny kgl. Saml. 852—4°); i Tidens Løb er Teksterne saavel paa Stenene som paa Epithaphierne blevne afslidte, saa at de nu tildels ere ulæselige, men ved Hjælp af Zwergius' Afskrifter er man i Stand til fuldstændig at rekonstruere Ordlyden heraf. Det er imidlertid ikke alene om Ting, som nu findes i Kirken, han gav os Besked, ogsaa om Sager, som nu er forsvundne, indeholder Bogen gode Oplysninger; f. Eks. har Døren til Prædikestolen haft følgende Vers:

Her gaar vor Præst paa Præke-Stoel,
Gud vær med ham derinde!
Oplys og os, retfærdig Soel,
At vi dit Ord maa minde.

Endvidere meddeler han, at der paa Væggen under Borgmester Hans Atkes Epithaphie fandtes malet nedenstaaende lille Poem:

At frygte Gud, at leve Vel, og vel at døe deslige,
Ey bedre kand mand nogen Siæl til Efterminde sige.
For sligt vor Atke efterlod sit Mindis søde Lugt,
At leve saa og saa at døe, er det dog ikke smukt.

Zwergius fortæller, at Verset blev dækket med Kalk, da man engang hvidtede Kirken. Penge har man maaske ikke haft nogen af, saa at der var Raad til at male Verset paany. Maatte disse Linier bidrage til, at det atter blev bragt frem for Dagens Lys.

Alt i alt har Zwergius, som det fremgaar af Kataloget over hans Bibliothek (Kall. 510—4°), samlet 149 Bind Haandskrifter, hvoraf en Del findes i det kgl. Bibliotheks Haandskriftsamlinger.

Paa Bindet af Kataloget staar anført „købt paa Hofpræst Qvistes Auktion". Denne Qvist, der var i Familie med Zwergius, har formodentligt arvet eller faaet disse Manuskripter, og efter dennes Død er de saa blevne spredte paa flere Hænder; herpaa tyder det, at de findes i Bibliothekets forskellige Samlinger.

I et enkelt Bind (Thottske Saml. 1921—4°) giver han en kort Fremstilling af Thomas Kingos Levned, hvori han bl. a. oplyser, at denne i nogle Aar gik i Slangerup latinske Skole, men at han forlod denne Skole „for en vis Fortræds Skyld sammesteds"; mere fortæller Zwergius os ikke, men henviser blot til Slangerup gamle Kirkebog pag. 123; en Kilde, det kunde have været interessant at stifte nærmere Bekendtskab med, saafremt den havde været bevaret.

Ovenanførte Arbejder er vel de, der interesserer os mest, men herforuden samlede han andre historiske Sager, som Personalhistorie. Han havde i Sinde at udgive en Præstehistorie for Sjælland; af denne, der paa Titelbladet benævnes som „Det Siellandske Klerisie eller Efterretning om de Biskopper, Provster, Præster og andre Geistlige, som fra Reformationens Tid indtil vore Tider have levet og lært udi Kirker og Skoler i Siellands Stift og underliggende Provintser. Afdeelt i trende Tomer. Med Høiædle og Høiærværdige Herr Biskop Ludvig Harboes Fortale, og med mueligste Flid sammenskrevet af Detlev Gotthard Zwergius", naaede han kun at faa udgivet 1. Bind (1754), hvori han kun naar at faa omtalt en Del højere staaende geistlige Embedsmænd. Den til dette Bind knyttede Fortale er 108 Sider stor og handler om Johannes a Lasco dem Mengel.

Zwergius var 2 Gange gift, først med Lovise Licht, med hvem han havde 10 Børn; 1738 indgik han sit andet Ægteskab, i hvilket der var 9 Børn. Hans anden Hustru hed Lene Pedersdatter Qvist og var Datter af daværende Præst i Hjørlunde Peder Qvist. 17. Juli 1757 døde Zwergius af „Stikflod"; han skal, efter hvad der berettes, have prædiket samme Dag. Han blev begravet i Slangerup Kirkes Chor, hvor hans Enke 1797 ogsaa blev nedsat.

En af Zwergius' Døttre, Lene Sophie, blev gift med Procurator i Slangerup Niels Riis; dennes Datter, Charlotte Frederikke, ægtede stud. jur. Otto Sommer Monrad. I flere Aar boede dette Par i Slangerup, hvor de fik flere Børn; senere flyttede de, da Monrad fik Ansættelse i Kancelliet, til København, hvor Sønnen Ditlev Gothard Monrad blev født 24. November 1811; denne blev den senere saa bekendte Biskop og Politiker.

Kilderne til ovenstaaende Skitse er:

Hoffmanns Fundatser,
Wibergs Præstehistorie,
Zwergius' Haandskrifter, samt
Korrespondancer i Stiftamtmandens Archiv.

Om Frederiksværkegnen for 200 Aar siden.*)

Ved
Kaptajn K. C. Rockstroh.

A. Asserbo Flyvesand. Den gamle Arresø Aa.

Vel næppe nogen anden Egn i Danmark har i de sidste to-tre Aarhundreder forandret sit Udseende i saa høj Grad som Egnen omkring Frederiksværk. Noget før Aar 1600 er den store Tidsvilde-Sandflugt begyndt at rase, som med større og mindre Afbrydelser varede hele Aarhundredet igennem og dels dækkede frugtbart Land og Skovstrækningerne mellem Arresø og Havet, dels begyndte at fylde denne Søs nordvestlige Del; og omtrent samtidig formindskedes eller forsvandt de store Skovstrækninger vest og syd for Søen ned til Havelse Aa. Men herefter fremstod omtrent fra Aar 1730 lidt efter lidt den herlige Tidsvilde Plantage, der vedblivende har bredt sig, navnlig mod sydvest, og endelig fremvoksede den blomstrende og travle lille By Frederiksværk i en Egn, der hidtil havde været noget af det mest afsides, mest stille og upaaagtede i Sjælland.

Den direkte og indirekte Aarsag til alle her stedfundne For-

*) I væsentlig Overensstemmelse med nærværende Afhandling har Forf. holdt to Foredrag i Frederiksværk i Sommeren 1910 og Sommeren 1911.

andringer var det „Asserbo Flyvesand", som man i gammel Tid stadig kaldte den ødelæggende Sandflugt i disse Egne. Hvorledes denne er opstaaet, vides ikke for sikkert; men blandt Befolkningen i Egnen gik der, længe efter at Sandet var dæmpet, forskellige gamle Sagn derom, og mange synes at have ment, at overnaturlige Kræfter har været paa Spil. I en gammel Landsskabsbeskrivelse[1] siges det, at „andre slutter fornuftigere", idet de mener, at Sandflugten har sin Oprindelse af Havet; „men" — siger Forfatteren — „det er af overblevne Levninger saavelsom af daglig Erfarenhed, hvor Sanden endnu paa andre Steder udbryder, klart at se, at den har haft sin Oprindelse af Landet, som paa sine Steder ved Hav-Siden paa Vest- og Nordvestkanten har falden højt og bestaaet af een fin sandagtig Materie. Saasnart nu Grønsværen af slige sandagtige Bjærge eller højfalden Jordsmon er bleven enten af Fæet optraadt eller af Svin oprodet |: som det troligste :|, saa at de stærke Vest- og Nordvestvinde har faaet Magt at rive derudi . . ." er Sandflugten begyndt. Det er interessant at se, at ganske den samme Forklaring giver en Kommission, der havde været nedsat i Aarene 1707—8[2] for at raade Bod paa den store Sandflugt paa Øen Læsø, og det siges her udtrykkelig, at Sandflugten var begyndt Aar 1694, og at ingen dalevende havde hørt om nogen Sandflugt paa Læsø før dette Aar. Og der er yderligere det mærkelige, at ved samme Tid begyndte Sandflugten igen efter mange Aars Hvile og rasede samtidig i Egnen om Rørvig, i Hornsherred, ved Raageleje og flere andre Steder i Kronborg Amt — foruden ogsaa i Tisvildeegnen. Det siges ogsaa udtrykkelig for Tisvildeegnen, at den store Sandflugt først begyndte igen efter den store „Jordransagning" (Matrikuleringen) af 1683—84, men at den da fyldte saaledes op i Arresø, at gamle Folk i Tiden omkring 1740 fortalte, hvorledes de kunde erindre

[1] Kall Folio 48: Jessens Samlinger til Frederiksborg og Kronborg Amters Beskrivelse. [2] Rentekamrets Relations- og Resolutionsprotokol Nr. 62, Side 756—65.

Steder, hvor der i deres Ungdom var dybt og klart Vand, men nu fast Land.

Den første udførlige Beretning[1], man har om Asserbo Flyvesand, er af April 1702 og er afgiven af en Kommission, der var nedsat paa Kongens Befaling og bestod af den meget dygtige og nidkære Amtmand *Johan Otto Raben*, som gjorde sig overordenlig fortjent af Frederiksborg og Kronborg Amter, samt Amtsforvalteren i Kronborg Amt *Jens Rostgaard*, som ligeledes var en overmaade dygtig og fortjent Mand. Efter at have givet en omhyggelig Oversigt over den Skade, som Bønderne i Tisvilde og Tibirke havde lidt, beretter de: „Forskrevne skadelige Sand, som kaldes Asserbo Flyvesand, har anfanget med sin Flugt for mange Aar siden[2] og taget sin Begyndelse ved, at Bakker og Bjærge, som grænser mod Stranden og været bestaaende af løs Sandjord, Tid efter anden af Nordveststorm og stærk Vind er oprevet, saavel og at ved Storm-Vejrlig en Del Sand af Stranden er opdreven og først overføgen og ganske ødelagt Asserbo Herregaard, som laa imellem Arresø og Stranden, dernæst en Bondeby, Torup, paa 16 Gaarde, nu siden[3] meget af Tibirke By og noget af Tisvilde . . . . fordærvet, og Sandet er nu inde ved Gaardene og ved Kirken."

„Bemeldte Sand har og været Aarsag til den store Skade, som aarlig gøres af Arresø Vand paa mange Byer, Jorder og Marker, som ligger omkring samme store Sø, idet Vandet stedse meget af Jorderne udskyller, fordi Sandet har tilstoppet Aaen, som gaar fra Søen til Ovre Mølle, hvorover Vandet rejser sig i Søen og Aar efter Aar fordærver til stor Skade mange Jorder — ja paa Huseby[4], 6 Gaardes Bygning i Kronborg Amt, indspøler Vandet, nedtager Husene og forhindrer „Lifvahret" (Kreaturerne) og Fol-

[1] Frederiksborg og Kronborg Amters Kopibog $^{26}/_{4}$ 1702. Den kongelige Ordre er af $^{16}/_{3}$ s. A. [2] Hermed menes den første Sandflugt, omkring Aar 1600. En senere Kommission oplyser nærmere det Tidspunkt, da Asserbo Herregaard begravedes af Sandet. [3] Det er den Sandflugt, der begyndte i Halvfemserne, „siden den sidste Landmaaling". [4] Nu er Huseby for en Del udflyttet, men i gammel Tid laa Gaardene tæt sammen umiddelbart nede ved Søen.

kene i at komme ind og ud af Husene. „Karsze Mose (Karsemose, Kassemose) By i Frederiksborg Amt lider ligeledes Nød af Vandet."

„For hvilken Skade behøvendes, som vilde være, enten at Vandet fik mere frit Løb og ikke blev opholdt, eller ogsaa |: som bedst var :| en ny Aa blev gjort, eftersom dertil findes temmelig Lejlighed."

„Udi højlovlig salig Kong Christian den Fjerdes Tid blev fornævnte Aa paa nogle Steder for Flyvesandets Skyld gjort ny, og andre Steder til Vandets Løb Jord og Bakker gennemkastet, om hvilket alt forrige Aaringer er gjort flittig allerunderdanigst Erindring; men er dog endnu dermed som tilforn. Og var allerunderdanigst at bede, at der kunde blive Middel og Raad for slig stor Skade, at Byernes megen skønne Jord og Ejendom i begge Amter kunde frelses. Salig højlovlig Kong Christian den Femte var ogsaa i Aaret 1699 i Juni ved nævnte Aa og besaa dens Lejlighed og befalede allernaadigst at opsætte Beskaffenheden og indlevere, at jo før jo bedre Raad kunde optænkes videre Skade at forekomme."

Kommissionsberetningen er affattet og underskreven i Tibirke af de to nævnte Mænd; men foruden dem havde 8 af Egnens bedste og forstandigste Bønder taget Del i Kommissionens Undersøgelser og Overvejelser, og deres Beretning stemmer ganske overens med en Klage[1] fra Bønderne i Tisvilde og Tibirke af Februar samme Aar, hvori blandt andet nævnes, at det navnlig var i de sidste fire Aar, altsaa omtrent fra 1698, at Sandflugten havde taget saa mægtigt Overhaand. Bønderne fremhæver, at det ikke havde været dem muligt at standse Ødelæggelserne, da de ikke havde kunnet faa udvist Risværk af Skovene til at danne Gærder mod Sandet.

Den gamle Arresø Aa, ogsaa kaldet Ovre Mølle Aa[2], var noget over en Mil lang i Luftlinie og gik i talrige Bugtninger fra Søens

[1] „Flyvesandet i Kronborg Amt 1735—92". [2] Strækningen fra Ovre Mølle til Stranden benævnes undertiden „Nedre Mølle Aa".

nordvestre Del nord om det mægtige Bakkeparti Arrenakke for derefter at dreje mod syd til Fjorden. I Hovedsagen eksisterer Aaen endnu, og kun paa en Strækning af omtrent en Kilometer, tæt nord for Arrenakke, er den fyldt af Flyvesandet. Man kan dog endnu skønne, hvor den i Christian den Fjerdes Tid foretagne Gennemskæring har været foretagen, nemlig i selve den nordligste Udløber af Arrenakke, medens Aaen før den Tid har løbet lidt nordligere paa dette Sted.

Ved denne gamle Aa har der ligget to „skiønne" Vandmøller: Ovre Mølle paa det Sted, hvor Vejen Frederiksværk—Liseleje ved den nuværende Aa drejer skarpt mod vest — Nedre Mølle eller Nedre Vangs Mølle omtrent midt ud for Vinderød Skov, og man har endnu i vore Dage funden Pæleværk af denne Mølle. Aaen kunde i gammel Tid passeres alene ved de to Møller samt ved Aase Bro, nærved Stranden, hvor Hovedvejen til Halsnæs gik ligesom i vore Dage.

For 250 Aar siden var Terrænet øst og vest for Arrenakke endnu mere sumpet end i vore Dage; men desuden strakte det lave, sumpede Terræn sig i nord omtrent lige til Stranden, idet dog en Del af denne Strækning var skovbevokset og bar Navnet Meelby Skov. Paa mange Steder i Terrænet nord og nordvest for Arrenakke finder man derfor, naar man graver 2—6 Alen ned gennem Sandet, Tørvemose og Mængder af Rester af den gamle Skov, hvilket altsammen dækkedes af Flyvesandet i Aarene fra 1696—98 til omtrent 1730, da man begyndte at faa Bugt med denne store Plage. Yderligere var der gammel Løvskov jævnt spredt over hele Strækningen mellem Arresø og Fjorden. I en Synsforretning over Skovene 1699[1] nævnes bl. a. „Kassemose Ryer, som befindes af stor Begreb, og derudi en Del stomped Elleris og noget lidet Vejris; mens fra bemeldte Kassemose og til Ovre Mølle findes en Del unge Bøge ovenpaa Bakkerne, som

[1] Skovenes Tilstand i Danmark 1698—1740. Breve vedkommende Kjøbenhavns, Kronborgs og Frederiksborg Amter, Skovsager, 1730—40.

dog ikkun bestaar af en smal Rand". Af andre Skove nævnes i den samme Forretning bl. a. „Vinderøds Mølle Vangs Skov" med ung og gammel Bøgebestand, „Donchebakke og Donchemose", „Auderøds Bækvang", „Auderøds Børrehovs Vang" m. m. m.

Møllerne her i Landet dengang var næsten udelukkende Vandmøller; de fleste Møller ligesom ogsaa Vandkraften, der drev dem, var Statsejendom, og Møllernæringen var et bundet, privilegeret Erhverv omtrent som Apotekernæringen i vore Dage, saa at ingen private maatte anlægge og drive Møller uden Regeringens Tilladelse, hvilken kun sjælden blev given. Til hver Mølle hørte et bestemt Distrikt, et bestemt Antal Sogne, hvis Befolkning *skulde* søge den dem anviste Mølle, og Møllerne, der betalte en betydelig Afgift til Staten, vaagede med Nidkærhed over, at ingen gjorde dem „Indpas" i deres Næring. Til Ovre Mølle var henlagt Vinderød, Tisvilde, Tibirke, Ramløse og den nordøstlige Del af Halsnæs, medens den øvrige Del af Halsnæs samt Kregome var henvist til Nedre Mølle. I Forbindelse med Mølleriet havde der fra ældgammel Tid været drevet et betydeligt Fiskeri ved Ovre Mølle, hvor der var en Aalekiste. Der fiskedes navnlig Aal, men ogsaa Gedder, Aborrer, Flirer, Skaller og „Løgger".

1671 overdroges Nedre Mølle til en Enke, *Sofie* afgangne *Hans Meyers* i Kjøbenhavn. Hun havde efter sin Mand en Pengefordring paa Regeringen og var derfor bevilget fri Bolig i Gjethuset i Kjøbenhavn; men da dette blev solgt, var hun bleven husvild med syv Børn og fik Møllen bevilget, imod at Afgiften afkortedes i hendes Pengefordring [1]. Ligesom Tilfældet var med enkelte andre Møller i Amtet, var Ovre Mølle fra 1671 bleven en saakaldet „Ejendomsmølle", d. v. s. selve Møllebygningerne og lidt Jord ejedes af Mølleren, der af den Grund henregnedes til „Proprietariernes" (Godsejernes) Klasse; men selve Vandkraften var vedblivende Statens. Ifølge Skødet havde Kongen nemlig overdraget

[1] Rentekamrets Deliberationsprotokol 1670—72 Fol. 139 ($^{8}/_{8}$ 1671) og 409 ($^{24}/_{8}$ 1671).

for en Sum af 1450 Rdl. til *Blasius Kyhn* den Vandmølle, som han paa Livstid havde været forlenet med af Frederik den Tredie, hvilken Mølle *Kyhn* selv havde opbygget og beboede. I aarlig Afgift (Landgilde) havde der hidtil været svaret 18 „Pund"[1] Mel, et Bolsvin[2] og en Tønde Aal. Mølleren fik foruden Ejendomsretten til et Stykke Jordsmon, som han havde indhegnet i Meelby Skov, cg som i Længden i nord og syd var 240 Favne, i østvest 150 Favne[3], overdraget Møllen og dennes Huse samt Landgilden, frit Fiskeri i Mølleaaen „oven og neden Aaen", Aalekiste og Aalefang, Stedsmaal, Sagefald og al anden „Herlighed" — Jagten alene undtagen — samt Mølledam og Damsbund m. m. m.[4] Det skal dog bemærkes, at hverken Ovre- eller Nedre Mølle havde nogen egentlig Mølledam, saa at Værket dreves umiddelbart af Aaen, hvad der viste sig meget uheldigt under de nu indtrædende Forhold. Ovre Mølle hørte til Vinderød Sogn og laa øst for Aaen, medens Nedre Mølle laa vest for Aaen. Omkring ved Aar 1700 ejedes Ovre Mølle af *Johan Herman Dankwart*, medens Nedre Mølle dreves af *Niels Pedersen*. Midt i Halvfemserne var disse to Mænd blandt de højst beskattede i Frederiksborg Amt m. H. t. Ekstraskatter, Folkeskat og Familieskat, hvad der viser, at de begge sad i gode Kaar. Der var dengang 13 Møller i Frederiksborg Amt, og tilsammen svarede de af 157 Tønder Hartkorn, hvoraf alene de to Møller ved Arresø Aa udredede de 46, nemlig Ovre Mølle 28, Nedre Mølle 18[5]. Og yderligere blev Afgiften af disse to Møller sat op i denne Tid, hvad der ogsaa viser, at der hverken med Hensyn til den almindelige Drift eller til Fiskeriet har været noget i Vejen med Møllerne og Aaen — med andre Ord: den tidligere Regulering af Aaen havde viist sig hensigtssvarende. Endelig skal det bemærkes, at der af

[1] Et „Pund" Rug var 20 Skæpper. [2] Bolsvin = Fedesvin — i Modsætning til Oldensvin. [3] Det maa have været det sydøstligste Hjørne af Skoven, der stødte umiddelbart op til Aaen og Møllen. [4] Skødet findes bl. a. i Afskrift som Indlæg til den senere omtalte Kommissionsberetning af 1/9 1704. [5] Frederiksborg Amts Regnskaber 1684—96, Kontributionsregnskaberne. Navnlig Regnsk. f. 1686 Bilag D.

Nedre Mølles 18 Tønder Hartkorn svaredes i Penge 42 Rdl. 3 Mark og 8 Skill. i Aaret 1671.

Arresøens Vandspejl ligger i vore Dage normalt omtrent 12 Fod over Havet, og omtrent saaledes har ogsaa Forholdet været, indtil Sandflugten tog Overhaand. Da den gamle Aa var godt en Mil lang, selv naar man ikke regner de mangfoldige Bugtninger med, bliver Faldet knap 1 Fod paa 2000, hvad der jo er meget lidt og maatte mane til Forsigtighed ved Behandlingen af Søens Afløb. Af de 12 Fods Fald kom der mellem 6 og 7 Fod paa Strækningen fra Søen til Ovre Mølle og omtrent 3 Fod fra Ovre Mølle til Nedre Mølle.

Fra 1696—98 af er Flyvesandet begyndt at fylde op i Arresø og stoppe Aaen. Søen traadte langt over sine Bredder og oversvømmede de omliggende Byers Enge og Agre overalt, skønt der i tidligere Aar var bleven opført Dæmninger adskillige Steder. Foranlediget ved Bøndernes Klager og Amtmand *Rabens* Forestillinger foretog Kongen, Christian den Femte, i 1698 en Rejse op til Tisvildeegnen og var ogsaa henne ved Aaen og ved Ovre Mølle for med egne Øjne at se paa Forholdene. Kongen paalagde ved denne Lejlighed Møller *Dankwart*, at han ikke maatte stemme Vandet i Aaen op, men „lade Vandet stedse sit Løb". Til Gengæld for Tabet i Vandkraft lovede Kongen *Dankwart* Afslag til Halvdelen af den aarlige Afgift, d. v. s. de ekstraordinære Afgifter. Til Nedre Mølle kom Kongen ikke denne Gang, og Mølleren her fik ikke noget særligt Paabud med Hensyn til sine Sluser og Stigbord. I Juni 1699, samme Aar som Kongen døde — han var allerede da temmelig svag — var Kongen igen oppe ved Arresø Aa „for at bese dens Lejlighed", og han beordrede *Raben* til at indberette nærmere til Rentekamret om Forholdene og at fremsætte Forslag til en varig Forbedring, for at man, jo før jo bedre, kunde forekomme yderligere Skade. Det synes, som om Kongen ved denne Lejlighed har udstrakt sit Paabud om

Vandets frie Løb ogsaa til Nedre Mølle. I det nærmeste Par Aar er Vandet i Søen da ogsaa falden saa meget, at *Dankwart* ved personlig Henvendelse hos Kammerkollegiet (Rentekamret, Finansministeriet) i Kjøbenhavn 1701 fik Tilladelse af Gehejmeraad *Knud Thott* — en af Kollegiets høje Embedsmænd og en Mand, der ellers som faa var erfaren i Landets økonomiske Forhold — til igen at forhøje sine Stigbord og „gøre sig Vandet saa nyttig, som han kunde", hvad *Dankwart* da ogsaa gjorde hele Aaret 1701 igennem. Denne Opstemmen af Vandet i Forening med tiltagende Sandflugt bevirkede hurtigt, at Vandet i Søen igen steg meget stærkt og gjorde overordenlig Skade, hvorfor *Raben* lod Stigbordene ved Ovre Mølle „drage op" og forbød Mølleren „under højeste Straf dem igen at tilsætte" uden om Sommeren, naar Vandstanden var lav. Omtrent samtidigt indstillede *Raben* til Rentekamret, at der snarest maatte blive gjort noget virksomt imod Sandet og imod Søen, „for at Sand og Vand ikke for meget skal faa Overhaand, hvad der visselig sker, dersom det længer henstaar uden Hjælp." [1]

I Juni samme Aar fik *Raben* tilstillet fra Rentekamret tre til dette indsendte Andragender om det samme — vistnok fra Beboerne i Huseby og Kassemose samt fra Tibirke og Tisvilde. Han svarede, at han allerede tre eller fire Gange tilforn — sidste Gang sammen med *Rostgaard* og otte Bønder — havde gjort Forslag, „nemlig at Ovremølleren *Johan Dankwart* skulde lade Vandet have sin frie Gang ved Goldslusen,[2] hvad enten han kunde male eller ikke, og at *Dankwart* derfor for det første faar Afslag i sine Afgifter og for det andet, at Hans Majestæt lader ham en liden Vejrmølle igen forfærdige — alt som jeg før har indberettet det." Han tilføjer, at Bønderne blot spilder deres Tid og ødelægger deres Bæster ved deres Rejser til Kjøbenhavn og har Bekostning med at faa skrevet Supplikker. Men samtidig har *Johan Dankwart* sagt, at han igen har været inde paa „Cammeret" og

[1] Frederiksborg Amts Kopibog 1/5 1702. [2] Det vil sige Møllens Bagvand, Omløb.

der igen har faaet Tilladelse til at gøre sig Vandet saa nyttigt som muligt — altsaa, slutter han, kan kun Bøndernes Ruin imødeses.[1]

I Løbet af de næste halvandet Aar er der stille om Sagen, og i den Tid gik Ovre Mølle over til en ny Ejer ved Navn *Søren Jakobsen Dejl* (Dejel, Degel), og *Niels Pedersen* i Nedre Mølle afgik ved Døden. I December 1703 indberetter *Raben,* at han „erfarer ugærne, at Enken i Nedre Mølle, *Lycke* salig *Niels Pedersens,* lader sit Møllestigbord stadig nedsætte, som dog burde efter min forhen derom udgivne Befaling og ifølge Birketings Dom at optages, at Vandet stedse derigennem kunde have sit Løb, hvorover ikke alene Ovre Møller, *Søren Dejl,* al Maling betages, men endog Vandet derved i Arresø de Husebyer m. fl. tilføjer største Skade . . . Jeg har nu igen paa det alvorligste ladet Enken advare, at hun lader sin Svend borttage dette Stigbord, da hun i modsat Fald fortaber sit Fæste: at det ikke skal gaa hende, som det gik hendes salig Mand, som man dog gik i Forbøn for . . ." [2]

Den 15. December samme Aar beordrede Kongen paany en Kommission til at træde sammen i Anledning af Asserbo Flyvesand og „den Skade Arresø Vand gør paa Huseby, som mesten skal foraarsages af Ovre Mølle . . . . hvor Mølleren skal forholde Vandet, at det ej kan have sit fulde Beløb". Kommissionen skulde bestaa af Amtmand, Gehejmeraad *Raben, Jens Rostgaard,* Krigs- og Landkommissarius, samt Amtsforvalteren over Kjøbenhavns Amt og Hørsholm Amt, *Rohde* og *Clemmesen,* og de skulde snarest begive sig til de skadelidte Egne.[3]

Kommissionsberetningen, der er dateret Tibirke den $^{1}/_{9}$ 1704, er meget udførlig og omhandler først Asserbo Sand, der „for 100 Aar siden[4] har ødelagt Asserbo Herregaard, af hvilken Sanden

[1] Frederiksborg Amts Kopibog $^{26}/_{2}$ 1702. [2] Frederiksborg Amts Kopibog udateret, men omtr. $^{10}/_{12}$ 1703. [3] Rentekamrets Deliberationsprotokol Nr. 51 Pag. 334—49. Kommissionen var ved Arresø Aa allerede 1704. [4] Denne Angivelse er af særlig Interesse ved at tidsfæste Tilsandingen af Asserbo til omtrent Aar 1600.

haver sit Navn". De har ladet en af de ved Matrikkelvæsnet ansatte Konduktører, *Niels Heggelund,* udregne en ny Fordeling af Jorderne i Tibirke og Tisvilde efter Bøndernes eget Ønske samt anordnet, at de fremtidig alle i Fællesskab skulde bære Skaden ved yderligere Tilsanding. Tibirke havde lidt betydelig mere end Tisvilde.[1] Til at dæmpe Sandflugten — noget Middel til helt at standse den, kendte de ikke — foreslog de, at man ligesom i gammel Tid sørgede for at rejse Risgærder mellem Flyvesandet og de frugtbare Strækninger, og disse Gærder havde de udmaalt til en Længde af over 3200 Favne — altsaa et overmaade stort og besværligt Arbejde, der skulde udføres af de to Byers Befolkning alene. Om „Arresøe Vand" hedder det dernæst, at „det har i nogle Aar . . . . meget forhøjet sig: *først* fordi Asserbo Flyvesand med sin Flugt paa nogle Steder har tilstoppet Ovre Mølle Aae, hvor Vandet af Søen til Ovre Mølle, derfra til Nedre Mølle og sidst til Stranden har sit Løb." Det bemærkes, at Aaen blev delvis omlagt i Christian den Fjerdes Tid, „saa Vandet eller Aaen blev saa meget længere borte fra Sandflugten, end den tilforn var". *Dernæst* „har Mølleren i . . . Ovre Mølle, som Mølleren som een Selvejere tilhører . . . tilbageholdt Vandet baade for sit Fiskende samt Malings Skyld og ikke alene holdt Stigbordene til, men endog ødelagt et Omløb, som af gammel Tid været haver". De foreslaar, „at et Risgærde langsmed Aaen [paa de Steder], hvor Sandet mest har sin Paaflugt, blev opsat, hvilke Stykker [Risgærde] er omtrent af Længde 1050 Alen. Til hvilket Gærde skal søges af de Elle- og Vidietøj, som vokser paa Rye Eng[2] og ellers i Moserne deromkring |: mens ingenlunde noget at hugges nær ved Aaen :| . . . ." Af et samtidigt Kort, som senere bliver omtalt, ser man, at den Strækning paa 1050 Alen, som er farligst for Aaen, ligger ligeligt til begge Sider af den nuværende Hovedlandevej fra Frederiksværk over Helsinge til Helsingør, tæt nord-nordøst for Arrenakke.

[1] Desuden omtales Sandflugtskaden ved Hesselbjærg og Smidstrup længere oppe mod nordøst. [2] Rye Eng maa være det samme som Kassemose Ryer.

Endvidere foreslaar Kommissionen, at „Mølleren, den øverste som den nederste . . . lader Vandet løbe Vinter og Sommer og faar Afslag i Afgiften, om ikke enhver af dem kunde bevilges en liden Vejrmølle, som dog kun maa bruges, naar der mangler Vand, for at Møllerne ikke skulde tage Aarsag at gemme Vandet for længe, samt at de gamle Omløb gøres saa dybe og brede, som de behøves." — „Og ligesom Aaen til Ovre Mølle renses og renholdes, og Omløbene føres i forrige, gammel Skik, vil og Aaen mellem Ovre og Nedre Mølle renholdes og graves bredere; thi ved det, at Vandet dér ikke har Løb nok, staar det tilbage ved Ovre Mølle og gør der Bagflod, saa de Møllehjul ingen Gang kan have, som og foraarsager, at Ovre Mølleren opholder Vandet ovenfor sig." Ved Nedre Mølle behøves ogsaa Omløb. Amtsbetjentene burde, hedder det videre, under „Forsvar" (Ansvar) have Tilsyn med foranstaaende og paase, at ingen Efterladenhed hermed sker. „Dette, naar det rettelig efterkommes, menes endnu at kunne være Hjælp i nogle Aar; og naar det da ikke længere kunde være nok til at blive det overflødig Vand kvit, vilde „for det sjette":

„En ny Aa graves, som endelig kan lade sig gøre sønden Vinderøds By, hvor temmelig Lejlighed er. Og [hvorved] gennem en Mose falder at grave 900 Alen og paa højere liggende Jord 1875 Alen — ialt 2775 Alen. Men saa vil de bemeldte to Møller, som da har intet mere Vand, flyttes og anlægges paa de belejligste Steder ved fornævnte nye Aa." Endvidere foreslog Kommissionen den Udvej, at man flyttede de Huseby Gaarde længere bort fra Søen, eller at Kongen benyttede sig af sin Ret til at købe Ovre Mølle tilbage og helt nedlagde Mølleriet og Fiskeriet her.

Beretningen slutter med en Opgørelse af den Skade, som de omkring Søen liggende Byer havde lidt, nemlig bortskyllet og ødelagt Jord 13 Td. 3 Skpr. Hartkorn, medens de oversvømmede Enge takseredes til 391 Læs Hø.

Det ses heraf, at Kommissionen mente, at naar det omtrent

1000 Alen lange Gærde nord for Aaen blev passet ordentlig,[1] og Vandet i Aaen fik sit frie Løb til enhver Aarstid, vilde man foreløbig kunne klare sig. Den kongelige Resolution af 27. Juni det følgende Aar, 1705, paa Kommissionens Indstillinger, kom derfor til at gaa ud paa, at Forslagene om Asserbo Flyvesand samt Byerne Tibirke og Tisvilde *„bevilgedes"*, medens det m. H. t. Forslagene om Søen og Aaen hed: „Udi det øfrige vil vi de andre Poster udi Commissionens Relation allernaadigst have approberet." Denne Approbation strakte sig dog ikke til Gravningen af et nyt Aaløb, og der udstedtes ikke nogen Ordre i den Retning.

Amtmand *Raben*, der af Rentekamret fik meddelt Kongens Resolution samt Kamrets Indstilling i Sagen, synes dog bestemt at have haft den Opfattelse, at Kongen tiltraadte Forslagene fuldtud, thi i August samme Aar tilskriver han Rentekamret, at Kongen jo har „approberet" deres Kommissionsforretning og „stadfæstet" deres tre Forslag, nemlig a) at Ovre og Neder Mølle skulde stedse lade Vandet sit frie Løb, hvad enten de kan male eller ikke, men til Gengæld nyde Afslag i deres Afgift; b) at en ny Mølleaa maa skæres, saasom den gamle Aa mestendel af Sandet er tilstoppet og forhindrer Vandets Løb, og c) at Kongen vil indløse Ovre Mølle, at en anden Anordning kunde træffes . . . . hvorved ejheller noget er at tabe, thi naar Fiskeriet i Aaen med Aalekisten blev lagt under Fiskeriet,[2] eller man forpagtede det til en anden, kunde man deraf have næsten lige saa meget, som hele Afgiften [af Møllen] beløber sig til — foruden hvad der endda ved Maleværket af og til ved Lejlighed, om saa var, det kunde tillades, kunde vindes. Raben beder om at faa at vide bestemt, *hvilket* af de tre Forslag, der skal følges. „Mig synes den sidste: Møllens Indløsning, at være den bedste." Han tilføjer, at skønt Nedre Mølle har lidt lige saa stort Afbræk i sin Gang som Ovre Mølle, har dog *Niels Pedersen* maattet betale næsten fuld Afgift hele

[1] Der fandtes allerede da et saadant Gærde, men det var delvis ødelagt af Sand, Vind og Vejr. [2] Ferskvandsfiskeriet var af Staten bortforpagtet til en „Fiskemester".

Tiden; og da han døde, blev der holdt Avktion over hans efterladte Boskab m. m. for hans Restance, saa at Enken nu hensidder i stor Armod.[1]

Man kunde nu have antaget, at de to Byers og de to Mølleres Afslag i Afgifter faktisk var afgjort; men dette var dog ingenlunde Tilfældet, og i November samme Aar maatte *Raben* bede Rentekamret om at afgøre denne Sag samt bestemme, hvad Afslag Byerne omkring Arresø skulde have. Det følgende Aar kom der Svar herpaa, nemlig at Raben skulde fremsætte en ny Indstilling. Han svarede noget irriteret med at henvise til sine „mangfoldige Relationer og Forslag" om denne Sag.[2] Kammeret havde dog ikke ganske uden Grund trukken Afgørelsen i Langdrag, thi Forholdene havde virkelig for Arresøens Vedkommende forandret sig til det bedre i det sidste Par Aar, saa at ogsaa Raben nu tilraadede at se Tiden an endnu et Aars Tid, da det menes, „at med Tiden vil en Del af de Enge, som hidtil har staaet under Vand, igen, ved Vandets Udladelse af Søen, blive tørre og brugelige til at høste Græs paa, saasom det sig i disse Aaringer, da Vandet har løbet, mærkelig har forbedret og herefter langt mere kunde ske, dersom den kongelige Resolution kom om Møllernes Afslag; thi skønt man søger at passe paa dem, fornemmes det dog, at de somme Tider sniger sig til at stemme for Vandet, da de mener, at de ingen Frihed faar . . . ." Raben havde nemlig overdraget nogle af de ved Søen boende Bønder, hvilke jo var interesseret i en lav Vandstand i Søen og Aaen, at passe særlig paa Ovre Mølleren. Bønderne aflagde derfor jævnlig uformodede Besøg ved Møllen for at se Stigbordene efter; men dette gik naturligvis ikke af uden Krakilerier og Skænderier mellem de to Parter, hvad der atter affødte Retssager og langstrakte Skriverier, da *Søren Dejl* var en haardnakket Procesmager.

Rabens Indstillinger i 1704—05 til Rentekamret foranledigede

[1] Frederiksberg Amts Kopibog August 1705 og $^{5}/_{4}$ 1707. [2] Frederiksborg Amts Kopibog $^{10}/_{11}$ 1705. Rentekamrets Deliberationsprotokol Nr. 57 Fol. 483.

dette til i December sidst nævnte Aar at anbefale til Kongens Afgørelse, hvorvidt „de gamle Mølle Aaer skal oprenses, eller at en ny Aa blev gjort saa langt fra Flyvesandet, at den ej kunde tage Skade deraf." Kamret foreslog, at Major *Hans Heinrich Scheel,*[1] der baade var Fodfolksofficer og en overmaade dygtig Ingeniør, skulde rejse op til Arresø-Tisvilde Egnen, undersøge Forholdene og gøre Overslag over, hvad en ny Aa vilde koste at grave. Dette approberedes af Kongen, men Ordren til *Scheel* er dog først udstedt i April 1706.

I Maj 1706 rejste da *Scheel* derop sammen med en Konduktør af Ingeniørkorpset og en „Tjener" og forsynet med Opmaalingsinstrumenter, og i seks Dage fartede han derefter rundt i Egnen. Den 27. Maj udfærdigede han dernæst i Ovre Mølle en meget omhyggelig og meget indgaaende Beretning[2] samt Forslag om, hvad der burde gøres for at hindre Søen i at gøre Skade, og paa et Kort over Egnen, som han havde optaget, angav han nærmere, hvorledes han tænkte sig Arbejderne udført. Dette Kort synes ikke at eksistere mere; men til Gengæld findes der et andet Kort, som er udfærdiget to Aar senere af en Entreprenør *Jacob Owens,* der senere vil blive omtalt, og det synes, som om *Owens* har benyttet saavel *Scheels* Rapport som hans Kort til Grundlag for sine tilsvarende Dokumenter.

Om Flyvesandet siger Scheel, at det flyver fra Sted til andet og nu ligger paa sine Steder een, to, tre eller flere Alen højt over Markerne, „og haver saadan Sandflugt fast lige Beskaffenhed som Sne om Vinters Tid." Efter en Beskrivelse af Skaden paa

[1] Født i Kolding 1668. Faderen var Fæstningsofficiant i Kjøbenhavn. Ingeniørkaptajn 1699, Major 1702; blev som Oberst Chef for et Fodfolksregiment. Han døde 1738 som Generalløjtnant. Han var mange Aar med danske Hjælpetropper i udenlandsk Krigstjeneste, erhvervede stor Krigserfaring og var kendt som en overmaade dygtig, virksom og dristig Officer. I 1702 under Krigen i Norditalien var han saa „uheldig" for anden Gang at dræbe en Modstander i Duel, hvorfor han til Straf blev slettet af Hærens Lister. Den berømte Prins Eugen af Savoyen vilde derefter have ham i kejserlig Tjeneste, men Scheel blev igen optagen i den danske Hær. [2] Rentekamrets Deliberationsprot. Nr. 58 Fol. 433—37, Nr. 60 Fol. 474.

Tibirke og Tisvilde Byers Jorder med Henvisning til Kortet, hvor det hele er indtegnet, fortsætter han: „Ellers gør samme Flyvesand stor Skade ved Aaen . . . . idet at den ved Aaen beliggende Sandbakke Aar efter Aar af stærk Blæst til Aaen inddrives, saa den nu paa trende Steder ligger udi Aabredden . . . Denne Sandflugt aldeles at dæmpe og forhindre, at den ej mere Skade skulde kunne gøre, vides ingen Middel for; men paa det den ikke altfor hastig skulde tage Overhaand, vilde være tjenlig, at de Risgærder, som derpaa tilforne har været opsatte, igen blev opsat og vel vedligeholdt . . . .“

„Arresøe Vand: Befindes paa Cartet tegnet med sit Afløb, som gaar ud til den salte Strand ved Osse Bro i Isse Fjorden. Samme Vand forhøjer sig nogle Aar usædvanlig efter stærk Regn og Sne. Desforuden vokser og Vandet Aar efter Aar højere af Aarsag, at Afløbet eller Aaen er paa mange Steder tilgroet med Viibusker, Rør og Tuer, saa at paa en Del Steder ikke er mere end 2—3 Alen bredt Vandløb, og desuden har den mange smaa Bugter og „Krømder“, som hindrer Vandet, at det ikke kan have hastigt Løb, naar meget højt og overflødigt Vand i Søen tilvokser, hvortil Flyvesanden, som af Bakkerne [nordøst for Aaen] ved Blæst udi Aaen inddrives, har været den første og meste Aarsag og engang ganske vil forstoppe Aaen og Vandløbet, idet Flye Sanden . . . engang fra Bakkerne saavidt bliver inddreven, at de sig med Arnakkebakken . . . sammenføjer, hvorved da de omliggende Byer vilde blive slet ruineret, nemlig Ramløse, Husby, Annesse, Nejedeby, Lille og Store Lyndby, Ubberup, „Kremse“, Brederød, Auderød, Vinderød og Kassemose, som paa nogle Aars Tid har taget mærkelig Skade paa deres Ager og Eng, idet en Del af Engbunden staar under Vand, og Agerjorden Tid efter anden af Søen borttages, fornemmelig paa de Steder, som paa Cartet [er angivet], hvilket herefter vil blive til en uigenhentelig Skade, om det ikke udi Tide blev forekommet, [saaledes] som paa en af trende hosfølgende Maader kunde lade sig gøre.“

„1. At en ny Aa blev gravet (Henvisning til Kortet)[1] først igennem en Mose 630 Alen langt, videre igennem højere Land 460 Alen, siden igennem en temmelig høj Bakke 1650 Alen og saa igennem en Eng 330 Alen, hvorefter den naar Stranden: hvilket skulde være i Længden 3070 Alen — i Dybden, eftersom Landet findes højt til, paa 4—6—8—10—12 til 24 Alen, og i Breden i det ringeste 5 Alen i Grunden, og i den øverste Kant proportioneret efter Højden, saa den vilde blive 13—17—21—27—31 til 53 Alen bred. — Til samme Aas Forfærdigelse vilde behøves en Sommers Tid 600 Mand, som vilde være af Militien, saasom Daglønnere ikke er at bekomme; og naar de blev beregnet paa hver Mand 6 Skill. om Dagen til Arbejdsløn, bedrager det sig 4220 Rdl. Men skulde det ske ved Daglønnere, da var det 12660 Rdl. Og som enten begge Møllerne vilde flyttes til den nye Aa, eller ogsaa maa der rejses to Vejrmøller, saasom Bønderne i Landet Møllerne ikke kan undvære, saa vilde den Forandring koste 2000 Rdl. . . ."

„2. Jeg har ved nøje Eftersyn fundet et andet Sted, hvor en ny Aa kunde igennemgraves (Henvisning til Kortet); men Bønderne [i Vinderød] vilde herved miste noget af deres Agerjord, nemlig henved 5 Tønder Udsæd eller 2 Tønder 4 Skpr. Hartkorn, hvorfor de vilde prætendere Afslag i Skatter og Landgilde. Samme Linie gaar først igennem den ved forrige Post ommeldte Mose, 630 Alen, siden igennem en Dal og tvende smaa Tørvemoser — dog højt Land — omtrent 1140 Alen langt; videre igennem en højere Bakke, 1100 Alen, og saa igennem en Eng til Nedre Mølle, 1200 Alen langt — ialt 4070 Alen — udi Dybet efter Højden 4—18 Alen, udi Breden i Grunden 5 Alen, og udi den øverste Kant, proportionalt efter Højden, 13—41 Alen. Hvilket falder

[1] Det var dette Projekt, som senere kom til Udførelse. Den Mose, som Scheel omtaler, er den Slugt, som den nuværende Aa følger paa det første Stykke, og over hvilken der førte en Vej fra Vinderød til Auderød. I Nyrops Bog om Classen findes en Gengivelse af Owens' Kort, men denne Gengivelse er — tildels p. G. a. den stærke Formindskelse — meget utydelig.

noget mindre i Omkostning, fordi det ikke er saa højt Land.[1] Og den Nedre Mølle kunde blive beliggende paa det Sted, hvor den nu er . . .“ Alt eftersom der anvendtes Soldater eller Daglønnere ved Arbejdet, vilde dette koste 5770 eller 12810 Rdl.

„Mens som begge disse Poster kommer noget højt udi Bekostningen, og Mandskaberne formedelst Fæstningsarbejde nu ej vel er at bekomme, saa forestilles en 3die Maade, hvorved det overflødige Vand af Søen kunde afføres og Bøndernes Enge konserveres i den Stand, som de nu er, indtil Flyvesanden tager Overhaand og stopper Aaen, hvilket ikke kan vides, naar det vil ske, saasom det kommer af Guds Vejrligt og stærk Blæst og muligt dog ikke kommer udi 10 eller 20 Aar.“

„3. At den gamle Aa fra Aagabet . . . . ganske igennem til Ossebro paa en Gang fuldkommen blev oprenset; alle Tuer, Rør og Viibuske blev oprenset og de smaa „Krømbder“ og Bugter igennem-skaaren; Møllernes Omløb, som kaldes Gollsluser, blev gjort større, paa 12 Alen brede, og med store Kampestene efter en vis Højde sat, saa at Vandet i Søen ikke kunde stemmes højere end det foresatte Maal, hvorved Engene og Moserne kunde blive tørre — hvilket udi een Sommer kunde forrettes med 100 Mand, og Bekostningen med kommanderede Folk og Materialier vilde komme paa 1000 Rdl., men med Daglønnere paa 2500 Rdl. Hvorved endnu falder at erindre, at Møllerne ved det tredie Forslag ej aldeles vilde beholde saa meget Vand, som de nu har og har haft . . . .“

Kollegiet indstillede til Kongen, „ . . . om Aaens Renselse maa foretages |: saasom en nye Aas Indrettelse vilde blive for kostbar :|“ samt forespurgte, om Arbejdet skulde udføres ved kommanderede Soldater eller ved Daglønnere. Kongens Resolution

[1] Dette Projekt gik altsaa ud paa at grave Aaen gennem Mosen, indtil hvor nu Arresødal ligger, derfra i nordlig Retning omtrent hvor Skovvejen til Vinderød nu er, og dernæst i nord-nordvest op langs Østranden af nuværende Vinderød Skov, videre umiddelbart nord om denne Skov til den gamle Aa. Det maa være af Hensyn til at bevare Nedre Mølle, at Scheel foreslog at føre Aaen saa langt mod nord.

lød paa, at den gamle Aa skulde renses „igen" af 100 Soldater af de geworbne Regimenter det følgende Aar og for en Sum af 1000 Rdl., „da iaar baade Tiden er for kort og Mandskabet ej kan undværes fra Garnisonerne".[1] I Maj det følgende Aar gentog Kollegiet sin Indstilling til Kongen, der dog svarede: „Vi erindrer os meget vel, at vi har givet saadan en Resolution; men som Garnisonen nu ikke er stærkere end dengang, saa ser vi ikke ved disse Konjunkturer, at saamange Folk derfra kan mistes."[2] Herved bør det dog erindres, af Forholdene m. H. t. Søen havde bedret sig noget netop i disse Aar.

Samme Aar i Juli ansøgte *Søren Dejl* i Ovre Mølle om Nedsættelse i Skat, da det skadelige Flyvesand ødelagde hans Marker saa og hans paaboende Mølle . . ., idet Mølleaaen . . . næsten skal være tilstoppet, saa at han i de fire Aar, han har været Ejer af Møllen, snart skal have tilsat hans og Hustrus ringe Midler. Endvidere bad han om, at Aaen maatte blive oprenset. *Raben* anbefalede Ansøgningen, og Skattenedsættelsen bevilgedes, indtil Aaen var bleven oprenset.[3] Lignende Nedsættelse bevilgedes Aaret efter den nye Møller i Nedre Mølle, *Johan Wilcken,* hvorved Rentekamret benyttede Lejligheden til overfor Kongen vidtløftig at bringe Sagen i Erindring, hvad der dog ikke hjalp noget.

Men hverken Raben eller Kollegiet slog sig endelig til Taals hermed. I 1708 traadte Kollegiet i Forbindelse med en Entreprenør *Jacob Owens*, som boede „her [uden] for Byen i Søborghus", og sendte ham op til Tisvildeegnen sidst i Juli. *Owens* saa i en Fart paa Tingene og kom tilbage til Kollegiet; men hans Oplysninger synes ikke at have tilfredsstillet dette. Han maatte derfor afsted igen nogle Dage efter, og denne Gang — erklærede han selv — tog han „alt nøje i Øjesyn, overlagde og afmaalte det hele". Da hans Beretning indeholder adskilligt af Interesse,

[1] Rentekamrets Deliberationsprotokol Nr. 58 Fol. 433—37 samt Indlæg dertil. [2] Rentekamrets Deliberationsprotokol Nr. 59 Fol. 474. Frederiksborg Amts Regnsk. 1710. [3] Rentekamrets Deliberationsprotokol Nr. 59 Fol. 657 og Nr. 62 Fol. 403.

og hans Forslag til Løsning af Vanskelighederne er ret ejendommelig, skal det vigtigste af den gengives her.

„Flyvesandet gaar," skriver han, „altid fra nordvest til sydøst eller ogsaa lige fra vest til øst," og med Hensyn til dets Sammenhobning henviser han til sit Kort, Punkterne A, B, B, B. Det er ikke alene Flyvesandet, der saa stærkt skader Aaen, „men ogsaa dennes Krumninger og mangfoldige Hjørner, saa at Vandet ikke rigtig kan have sin Gang, da Vandet altid støder paa den ene Krumning og Hjørne efter den anden og saaledes ikke alene danner en Hvirvel i Vandet, men ogsaa fører noget Sand med sig, hvorved der altid afsætter sig Mudder, saa at selv om Aaen var 10 Alen bred, vilde dette dog ikke hjælpe, da Krumningerne af sig selv alene vilde ødelægge det hele. Derfor kan det umulig undgaas, at Aaen skader Bonden; thi da Flyvesandet paa ingen Maade kan standses, og det allerede paa tre Steder har nærmet sig saa stærkt til Aaen, at der paa disse Steder ikke er mere end 2, ja $1^1/_4$ Alen Vand, saa vil Aaen blive fyldt paa disse Steder og alle Omkostninger paa den være spildt."

„Jeg mener derfor, at en ny Aa maa graves, hvortil jeg har udset et Sted øst for Kassemose, strækkende sig i lige Linie til det saakaldte Jesloer Bjerg, og jeg har betegnet den ny Aas Begyndelse med C og Jesloer Bjerg med D. Denne Linie er omtrent 2000 Alen lang og gaar igennem værdiløst Terræn, nemlig Morads og Buskads. Dernæst maa Aaen føres igennem Jesloer Bjerg omtrent 200 Alen, og derefter 160 Alen gennem Morads, hvorpaa den atter falder i den gamle Aa ved Arrenakke Bjerg og følger denne 40 Alen. Da nu Arrenakke Bjerg er meget højt, og Aaen [derfor] ikke kan lægges mere sydlig, og da Flyvesandet der træffer Aaens [nordøstlige] Hjørne paa [en Strækning af] 40 Alen, ser jeg intet andet Middel, end at en Sluse maa anlægges paa en Strækning af omtrent 100 Alen, hvad der vil betage Flyvesandet al Virkning, idet Sandet vil vælte hen oven over Slusen, og Vandet vil gaa uhindret igennem. Men der maa ved Slusen sættes et solidt Plankeværk omtrent 200 Alen, saa at det

fører Sandet hen oven over Slusen (se Bogstav E). Fra Arrenakke Bjerg maa igen en ny Aa gøres i lige Linie til Øvre Mølle, hvorved heller ingen Skade sker. Denne Længde bliver 2400 Alen. Saaledes er hele Længden af den nye Aa 4800 Alen og altsaa omtrent 3000 Alen kortere end den gamle. Den nye Aas Brede maa i Bunden være mindst 8 Alen og Dybden efter Terrænets Beskaffenhed 4—6 Alen." Ogsaa ved Ovre Mølle bør der være en, men mindre, Sluse (Bogstav F). Aaen bør være 10—12 Alen bred foroven. Sluserne kan entes bygges af Sten eller af Træ, og de kan begge dækkes over med Tømmer. Daglønnen til Arbejderne regner han til 20 Skilling — ialt 1600 Rdl. Ialt vil Anlægget af Aaen fra Søen til Ovre Mølle, Bygning af Sluserne, Plankeværket m. m. koste 4746 Rdl. Men, tilføjer han, da Aaen fra Ovre Mølle til Aasebro (Bogstav G—H) er meget bugtet og Strækningen stærkt bevokset med Krat, vil det være nødvendigt at gennemstikke Krumningerne, hvad der dog maa kunne udføres ved de omboende Bønder. Herved bliver Aaen forkortet ialt over 7000 Alen.

Han har dernæst efterset en Strækning, hvor en helt ny Aa kan graves, nemlig I—K—L—M; „men da denne Aa betager Bønderne i Kassemose deres bedste Ager og Eng, har jeg af den Grund ikke villet regne noget ud herom." [1] Dette Forslag er dog temmelig fantastisk og vilde medføre vældige Udgravninger.

Kollegiet synes ikke at være gaaet nærmere ind paa *Owens'* her omtalte Projekter, men derimod sluttede det Aaret efter, altsaa 1709, Akkord med *Owens* om, at denne skulde foretage en Oprensning og Regulering af Aaen for en Sum af 1900 Rdl. Disse Penge skulde udbetales af Amtmand *Raben,* efterhaanden som Arbejdet skred fremad, og *Raben* skulde kontrolere Udførelsen. *Scheel,* der nu var bleven Oberstløjtnant, blev tilkaldt for at udtale sig om *Owens'* Tilbud. Han erklærede, at dette var meget

[1] Memorial af Kammerkollegiet til Kongen $^{27}/_{4}$ 1709 med Owens Projekt og Kort. Rentekamrets Deliberationsprotokol Nr. 63 S. 386.

billigt; men han tvivlede om, at Arbejdet kunde udføres forsvarligt for saa ringe en Betaling. Akkorden med *Owens* blev godkendt af Kongen i Slutningen af Maj 1709, og endnu samme Aar blev Oprensningen af „Ovre Mølle Aa" fuldført og de 1900 Rdl. udbetalt. Derefter blev der, i 1710, foretaget en Udvidelse af begge Møllernes Omløb, Bagvand, i Overensstemmelse med *Scheels* Forslag, og samtidig blev de dertil hørende Goldsluser ombygget. Medens alt dette stod paa, indtil den 21. August 1710, var Afløbet fra Søen fuldstændig standset; men fra den nævnte Dag begyndte Møllerne igen at male. Som Følge af, at en stor Del af Vandet nu gik om gennem Goldslusen, kunde Møllerne ikke arbejde med fuld Kraft som i ældre Tid, og Møllerne nød vedblivende Afslag i deres Afgifter.[1] Ved samme Lejlighed blev en gammel Strid mellem Mølleren i Ovre Mølle og Befolkningen i Omegnen afgjort. Det drejede sig om, hvem der skulde vedligeholde Broerne over Mølleaaen, som „benyttedes af adskillige rejsende fra Halsnæs". For at afgøre Spørgsmaalet blev de ældste Mænd, „Oldingene", sammenkaldt og et Tingsvidne optaget under Edsaflæggelse. De gamle forklarede, at den tidligere Ejer af Møllen, *Dankwardt,* havde ladet optage en Bro [over Møllens Omløb], som laa straks udenfor Møllen, paa Vejen, og ladet Stedet fylde op med Jord og Sten — altsaa lukket af for Bagvandet for at stemme Hovedløbet op. Men efter tre Fjerdingaars Forløb tvang „Stedets Øvrighed", d. v. s. Amtmanden, ham til at sætte en Bro op igen. Nu var baade denne Bro og Broen over Hovedløbet reparable, og Mølleren vilde ikke paatage sig Bekostningen. Saa indstillede *Raben* til Rentekamret, at der i Overensstemmelse med gammel Sæd maatte bevilges Mølleren lidt Tømmer af Skoven. Rentekamret indstillede Sagen til Kongen og bad om, at det maatte tillades Mølleren at faa en „gammel, udgaaen Eg" til Broernes Istandsættelse, imod at *Raben* paasaa,

[1] Rentekamrets Relationsprotokol Nr. 62 Fol. 403. Frederiksborg Amts Regnskab 1710—12.

at Istandsættelsen blev forsvarlig, og at Broaabningen blev tilstrækkelig bred og dyb, „saaledes som de gamle erindrer, at det før har været, da der klages fra adskillige Byer [omkring Søen], over, at Vandet gaar op paa deres Enge". Hvorefter Kongen bevilgede den gamle, udgaaede Eg. Dette lille Eksempel er oplysende for Datidens Styrelse: der skete intet, i stort som i smaat, uden at den enevældige Konge maatte være vidende derom og give sin Afgørelse. Følgen af en saadan Styrelsesform maatte ofte blive Spild af Tid og Værdier, et uforholdsmæssigt Besvær for Embedsmændene og et saadant Slid for en samvittighedsfuld og pligtopfyldende Konge, som Nutiden har Vanskelighed ved at forestille sig og erkende.[1]

I 1708 blev der af Regeringen nedsat en Kommission til Undersøgelse af Grundene til, at Frederiksborg og Kronborg Amter i de senere Aar havde været i saa stærk økonomisk Tilbagegang. Kommissionen drog i nogen Tid omkring paa Landet fra By til By for med egne Øjne at se paa Forholdene, og overalt samlede de Befolkningen for selv at udspørge denne i Overensstemmelse med et af Rentekamret opsat Skema. Disse Spørgsmaal drejede sig hovedsagelig om landøkonomiske Forhold, men det skulde tillige nøje undersøges, om „Amtsbetjentene" (Ridefogder, Amtsforvaltere, Amtsskrivere) begik Ulovligheder i Retning af Hoveri, uretmæssige Afgifter, Kørsler eller andet Arbejde. Hvad det sidste angaar, forekom der enkelte Smaabesværinger; men i det hele og store førtes der ingen Klager over Embedsmændene. Nogle af Bøndernes Udtalelser, der vedrører den her betragtede Egn, skal anføres.

Store Lyndbye: Deres Kvæg og Bæster affalder og styrter i Moradser, som skal foraarsage Arresø Vand, at det ej kan have sit Fald . . . . Bymændene lægger vel en Del Kvæg til, men det forgaar om Foraaret i Moradserne.

Lille Lyndbye: Arresø Vand opstiger paa deres Enge, hvor-

[1] Rentekamrets Relationsprotokol Nr. 63 Side 423.

udover de bliver til Moradser og foraarsager, at deres Bæster derudi om Foraaret bliver siddende og styrter, foruden at deres Høbjærgning dér bliver staaende — ja Vandet har endog bortskyllet en Del af Agerjorderne.

Krægome: Vandet i Arresø gør megen Skade paa deres Enge.

Meelbye Sogn: Deres bedste Engbund beskadiges meget af Sandflugten. De forretter Fiskedrætter paa Arresø, hvad der paakommer hver Mand een Gang hver fjerde Uge, og Fiskene maa de køre til Frederiksborg Slot. Tollerup Bys Jorder har ogsaa lidt meget af Sandet. Tømmerup, Torupmagle og Toruplille samt de øvrige Byer paa Halsnæs maa forrette Fiskedræt ligesom Mændene i Meelby.

Vinderød og Kassemose: Deres Enge beskadiges af Arresø Vand, hvorover dem fattes Hø til at erholde Kreaturerne med. Saa maa de ogsaa i Kassemose lade det lidet Hø, de kan bjerge, staa paa Engene i Stak til om Vinteren, naar det er Frost, at de kan hente det med Vogn og Slæde, formedelst de for Vand ikke kan komme derefter om Sommeren. Hver Mand i Kassemose mister aarlig 18—20 Læs Hø.

Brederød, Sonnerup og Auderød: Deres Enge beskadiges af Søen.

Annesse og Huseby: Søen skader dem paa alle Maader.

Ramløse, Skierød, Aagerup og Taagerup: (kortelig). De klager over Sødrættene paa Søen. Søen har borttaget een Del af deres Eng, og Flyvesandet har ødelagt en anden Del.

Tisvilde og Tibirke: De har (i Modsætning til næsten alle øvrige Byer i de to Amter) ingen Restancer til Kongen, og ingen skylder noget, siden den Moderation, de fik af Kongen den 22. Juni 1705. Men ellers siger de, at Flye-Sanden tager meget Overhaand paa dercs Agerjorder og Engbund. Bygningerne i Tisvilde er vel ved Magt og Tibirke temmeligen undtagen Anneksgaarden, som staar øde formedelst Flye-Sanden, som dermed overalt paa de trende Sider er belagt, og særdeles fra Gærdet, hvor en stor Bakke er sammenfløjen.

Kommissionen gør den almindelige Bemærkning, at mod Flyvesandet er der næppe andet Middel end Gærder, da Sandet jo stadig flytter sig. Derimod anbefaler den med Kraft, at der gøres noget imod Arresøs Vand.[1]

B. Anlæget af den nye Aa.

I Perioden 1705—10 var Vandstanden i Arresø nærmest aftagende, skønt Afløbsforholdene havde været meget ugunstige. Dette hidrører formentlig hovedsagelig fra, at Nedbøren i disse Aar har været usædvanlig ringe, og en Udtalelse fra en af Embedsmændene i Amtet tyder paa, at det har været en usædvanlig varm Periode med meget Solskin,[2] saa at Overfladefordampningen fra Søen samt fra de fire store til Søen flydende Aaer med tilhørende Eng- og Mosedrag har været usædvanlig stor. I samme Retning peger en Udtalelse af Forpagteren af Ferskvandsfiskerierne i Kjøbenhavns, Frederiksborgs og Kronborg Amter, „Fiskemester" *Christian Friis*, at i den hede Sommer 1710 ødelagdes „mange Tusind Retter Herrefisk" for ham, inden han kunde faa Fisken transporteret til de Steder, hvor han skulde levere eller sælge den.[3]

[1] Kommissionen af 7. Juni 1708 over Frederiksborg og Kronborg Gods. [2] Frederiksborg Amts Ryttergodsdistrikts Regnskab 1717. [3] Kommissionsberetning angaaende Fiskeriet i Kronborg, Frederiksborg og Kjøbenhavns Amter 1716. Kommissionen bestod af Amtsskriveren i Roskilde Amt, Ole Pedersen, Amtsforvalteren i Hørsholm Amt, Jørgen Clemmensen, samt Fiskemesteren ved Gisselfeldt Gods, Joh. Jak. Evens. De skulde dels undersøge Tilstanden ved alle Fiskedamme og Smaasøer i Amterne og dels Berettigelsen af de Klager, som Fiskemester Friis førte over Amtsbetjentene, at disse ikke ydede ham de Kørsler af Bønderne, som han mente at tilkomme. Om Annesse Dam hedder det: Bruges mesten til at sætte den Fisk udi, som fanges i Arresø . . . . I Dammen er ingen Fisk undtagen en Snes smaa Flirer. Om Arresø: Arresøs høje Vande og derover tilføjede Skade i Legetiden, da Fisken hensniger sig i Stubbe og Moradser og ikke med Ruser kan fanges . . . .

Men i 1713 og de følgende Aar steg Vandet stærkt, og der haves en Mængde Klager og Tingsvidner fra samtlige Byer omkring Søen angaaende den Skade, som Vandet voldte dem — blandt andet fra Lille Lyngby at inden 8—10 Aar vil Søen ganske have undergravet den Bakke, hvorpaa Kirken staar, og Kirken være ødelagt. Og samtidig med at Søen steg, begyndte Aaen igen at fyldes af Sandflugten. Rentekamret, der jo havde sluttet Kontrakten med *Owens* om Aaens Oprensning, erklærer i 1714, at Udgravningen af Aaen „saavidt hjalp en kort Tid, at Vandet havde sit Afløb; men formedelst Flyvesanden er saa nær ved den gamle Aa . . . . og endnu mere daglig nærmer sig, har det dermed ingen Bestandighed . . . .“ Det bidrog naturligvis heller ikke til Forholdenes Forbedring, at *Søren Dejl* i Ovre Mølle trods Bøndernes Tilsyn og Protester stemmede op for Vandet; men han saa jo nærmest paa sin egen Fordel.

Danmark havde fra 1709 været indviklet i en haardnakket og blodig Krig med den gamle Fjende, Sverrig, og da Rentekamret i 1709 sluttede Kontrakten med *Owens,* inden Krigen brød ud, har det sikkert været i den Tanke, at blev Sagen ikke fremskyndt nu, vilde der kun være ringe Sandsynlighed for at faa noget gjort derved, saa længe Krigen varede; og Kamret har haabet, at det udførte Arbejde maatte vise sig tilstrækkeligt, indtil man fik Fred igen. Dette Haab gik dog ikke i Opfyldelse, thi den 20. Februar 1714, ved Nattetid og under en Søndenstorm med Tøbrud, Isgang og Højvande, brød Søen ind over de ulykkelige Husebyer, der med Hustruer og Børn maatte flygte op i Markerne, vadende i Vand og Is til op over Skuldrene, efter at de først havde slaaet Heste og Kreaturer løs i Staldene. Heldigvis synes der ikke at være gaaet Menneskeliv tabt.[1]

Kongen var dengang med Hæren nede i Nordtyskland; men det ses, at baade Rentekamret og Kongen har gjort, hvad der foreløbig kunde gøres for at raade Bod paa de uheldige Forhold.

[1] Rentekamrets Resolutionsprotokol Nr. 69 Side 364 samt Indlæg til Sagen.

Kamret erhvervede nemlig straks Kongens Samtykke til at købe Ovre Mølle, denne stadige Anledning til Ulykker og til Trakasserier mellem den stedlige Befolkning og Mølleren *Søren Dejl,* som i det hele taget var en stridbar og proceslysten Mand. *Dejl* var allerede 1712 bleven Toldkontrollør i Assens, der dengang var et vigtigt Udførselssted for Landbrugsprodukter; men, som det vil blive nærmere omtalt nedenfor, han boede vedblivende i sin Mølle og agtede at forblive der, hvorfor Rentekamret foreløbig for et Aar lejede ham Møllebygningerne mod en ringe Afgift og paa den bestemte Betingelse, at Vandet skulde have fuldstændig frit Løb. Om *Dejl* hedder det netop paa dette Tidspunkt, „at han meget kummerlig maatte hjælpe sig i de sidste og halvandet Aar, han sad ved Møllen og skulde svare . . . . formedelst Vandet fra Møllen daglig mer og mer aftog, saa han ikke nær kunde fortjene de udlovede Afgifter. At han alligevel forblev ved Stedet kom af, at han kunde benytte sig af Husene og bjærge den af ham forpagtede Torup Kongetiende".[1]

Det næste Foraar blev Møllens Stigbord og Sluse ganske borttaget og Mølleriet for stedse ophævet — men ganske vist først efter at Søen igen i dette Aar, 1715, i den første Uge af Februar under ganske lignende Forhold og paa samme Maade som i 1714 havde skyllet hen over Huseby. „Ingen Mennesker kan komme til os uden at maatte ride eller køre, saa at Vandet naar over Hestenes Bug", skriver de stakkels Mennesker til Amtmand *Raben.*[2] Endvidere henstillede Rentekamret, at en Ingeniørofficer, Oberst *Heinsohn,* blev sendt op for at se paa Forholdene og afgive Betænkning. „Og var det højlig fornødent, at der i dette Foraar kunde gøres en Begyndelse paa den ny Aa."

Heinsohn tog en anden Ingeniørofficer, Kaptajn *Günther,* med sig, og Rentekamret sørgede for, at *Jacob Owens* samt alle Amtets Embedsmænd var tilstede, „for udi al Ting at gaa tilhaande

[1] Frederiksborg Amts udgaaede Skrivelser $^{10}/_{8}$ 1723. [2] Rentekamrets Resolutionsprotokol Nr. 70 Side 342 med tilhørende Indlæg.

og give al nødvendig Oplysning. Har da Oberst *Heinsohn* og Kaptajn *Günther* . . . med *Jacob Owens* været ved Arresø og set saavel paa Byerne som paa Bøndernes Agre og Enge, men især paa Aaen, som skulde afføre Vandet fra Søen, samt paa Ovre og Nedre Mølle. Hvor de da befandt, at Aaen paa adskillige Steder var aldeles tillagt og saaledes opfyldt af Flyvesanden, at man med tørre Fødder kunde gaa derover, hvilken Flyvesand endog ved Vest-Nordvest-Vinde videre breder sig og føres derhen, saa at de to Møller nu ej mere kan faa Vand fra Arresø, men maa behjælpe sig, med hvad de kan samle om Natten fra de omliggende Moser og Moradser, hvorved om Dagen næppe eet Hjul kan drives: thi er efter al Anseende og de omliggende Bønders Beretning den gamle Aa ingenlunde at hjælpe formedelst den daglig tilskydende Flyvesand, hvorved Arresø er saagodtsom inddæmmet, at den intet Afløb har." *Günther* og *Owens* udtaler, at selv ved stille Vejr staar Vandet inde ved Gaardene i Huseby, og man kan kun paa Stene og Faskiner færdes mellem Gaardene og Søen, og to Gaarde i Byen blev ruinerede sidste Vinter af Vandet. Og det maa befrygtes, at med Tiden vil alle Byer omkring Søen ødelægges. Kommissionen mener, at en ny Aa maa graves paa det Sted, som Kommissionen af 1704 anbefalede, syd for Vinderød, og som Oberst *Scheel* eftermaalte og beregnede. Thi omendskønt Oberst *Scheel* „gør Forslag" paa to Steder, *Jacob Owens* paa eet [tredie],[1] saa har de overlagt dette og funden Oberst *Scheels* første Forslag bekvemmest og tjenligst, da der ved de andre vil gaa en Del af Bøndernes Agerland med, og en anden Del fordærves af den opgravede Jord. Det af *Scheel* først foreslaaede Sted . . . gaar gennem Skov og imellem Bjærge, hvor intet Agerland er. De har efterregnet *Scheels* Forslag og finder det rigtigt at gøre Aaen oventil noget bredere end af *Scheel* foreslaaet, for at to Bænke eller Afsatser kunde gøres og op-

[1] Hermed menes Owens' Projekt om at grave fra Kassemose mod vest og dernæst vest om Arrenakke.

sættes med Grønsvær, for at Sandjorden ikke igen skal falde ned. Angaaende Bekostningen kan de ej saa nøje udtale sig, da der maa graves 20 Alen dybt gennem Bjærget, og da der sædvanligvis findes Sandvæld (hvis der ikke er Lergrund) og store Stene, hvilke saa maa sprænges med Krudt og med stor Møje optages. Men med Materialier, en dobbelt Vandmølle paa (d. v. s. med) 4 Hjul, en Bro over Landevejen etc., vil det formentlig med lejede Arbejdere komme paa 11000—11500 Rdl. Med kommanderet Mandskab, 600 Mand à 6 Skilling daglig, vil det blive 7720 Rdl.: alt under Forudsætning af, at man ej uformodet støder paa en Klippe, eller at Vandet i Søen, der stiger, jo mere Tiden gaar, ikke bereder særegne Vanskeligheder og medfører større Omkostninger. De anbefaler, at der paa denne 3070 Alen lange Aa kun lægges een, dobbelt Vandmølle, for at Vandet ikke, paa Grund af Møllernes Stridigheder, skulde opholdes.

Rentekamret anbefalede indtrængende, at dette Forslag blev sat i Værk; men den kongelige Resolution, dateret Stade (i Nordtyskland) den 22. Juli s. A., gik dog ud paa, at der endnu ikke dette Aar kunde foretages noget formedelst Mangel paa Penge og Mandskab.[1]

Det blev altsaa *Scheels* første Projekt, der skulde lægges til Grund for Arbejdets Udførelse; men baade 1715 og 1716 maatte hengaa, inden der blev taget fat paa Arbejdet. Dette laa i, at den danske Hær i 1715 deltog i Kampene i Nordtyskland, og i 1716 laa den russiske Hær under Peter den Store udenfor Kjøbenhavn for at deltage i den tilsigtede Overgang til Skaane. Denne

[1] Rentekamret sendte Scheels Kort af 1706 med, og herved er dette interessante Aktstykke desværre forsvundet, idet man har paaført Beretningen: „Det Carte, som var heftet ved Relationen, beholdt Hans Majestæt hos sig og kom ej igen tilbage."

Plan blev dog opgiven. Den russiske Hær forlod Sjælland, og Krigen forlagdes til Grænsen mellem Norge og Sverrig. En stor Del af den danske Hær overførtes til Norge og heriblandt det Regiment, som *Scheel* var bleven Chef for. Men nu var Krigsforholdene bleven saa betryggende, at man i 1717 turde vove at benytte Soldaterne til fredelige Arbejder baade ved Arresø og andre Steder paa Sjælland.

Det synes, som om den gamle Aa i Aarene 1714—17 dog ikke har været helt stoppet, thi Egnens Befolkning har været beordret til at rense den ud for Flyvesandet og til at holde særlig „Nedre Mølle Aa", altsaa Strækningen fra Ovre Mølle til Stranden, i Orden. *Wilcken* i Nedre Mølle skriver nemlig sidst i November 1717 til Amtmanden, at han siden sidstafvigte St. Hansdag 1717 ikke har kunnet male, hverken med een eller to Kværne, da han ej i det ringeste har haft Vand til een Kværn, hvad alle omboende Sognefolk og Kaptajn *Ebbelin,* der har Inspektion med den nye Aas Gravning, kan bevidne. „Ja Vandet har været saa lidet i den gamle Aa, at jeg end ikke med Sanke-Vand til een Kværn har kunnet male til mit eget Hus' Fornødenhed." Han beder derfor Amtmanden, nu Gehejmeraad *Eichstedt,* om at skaffe sig Afslag i den Kontrakt, som blev oprettet mellem *Raben* og *Wilcken* i Anledning af Vejrmøllens Bygning. *Eichstedt* indstillede derfor, at *Wilcken* ganske fritoges for Landgilde for Tiden 24. Juni til 11. November 1717. *Wilcken* havde fremskaffet en Del Attester for Rigtigheden af sit Anbringende. I en af disse skriver *G. E. Eberlin von Ferjden,* „Gregomé" (Kregome) den 5. Februar 1718, at han, *Eberlin,* p. G. a. Arbejdet ved Kanalen flere Gange har været ved Møllen, men hverken for „de kommanderede til Arbejdet" eller til sig selv har kunnet faa noget malet fra Juni til November. Samme Dag attesterer Sognepræsten i „Chregome", *Hans Nyegaard,* tilsvarende, og *Jens Windekilde* skriver i Torup Præstegaard Attest til „*Johan Wilcken* i Nedre Mølle ved Ose Bro" for, at han, Præsten, først henad Juletid er bleven „betjent" ved Nedre Mølle ved „Vandets Tilløb" igen. Lignende Attest

giver Præsten i Meelby og et Antal af Bønderne i Torup og Vinderød samt *Søren Jørgensen* i Frederiksborg Ladegaard (Amtsskriveren).[1]

Som ovenfor antydet var der, 1716—17, bleven opført en Vindmølle paa Bakken tæt sydøst for Ovre Vandmølle, og *Wilcken* havde overtaget Driften af denne Mølle efter Kontrakt med Amtmanden og Rentekamret. Disse Myndigheder skulde jo navnlig paase Statskassens Tarv, og de havde nøje overvejet, „hvorledes Skatter og Landgilde, som ved Møllens Nedlæggelse afgik, igen kunde oprejses og erholdes, saa og at de Møllegæster, som stedse har ligget til Ovre Mølle, igen udi Nærværelsen kunde faa deres Korn malet". *Raben* skulde derfor skaffe „en suffisant Mand, som der i Egnen kunde opspørges, og som sig paa egen Bekostning vilde paatage en Vejrmølle at opbygge og svare til alle forrige Udgifter — dog ikke derved at præjudicere Nedre Vandmølle noget, enten i dens Møllegæster eller i dens Maling" for ikke at betage Nedremølleren hans Skatteevne. *Raben* indberettede, „at tvende Mænd sig dertil har anmeldt, nemlig *Claus Ebbesen,* Borger i Hillerød, og *Johan Wilcken* i Nedre Mølle." *Raben* mente, at det var bedst at blive ved *Johan Wilcken* for desto bedre at „konservere" Nedre Mølle, „hvorpaa vi bad ham akkordere med *Wilcken*" paa de af *Raben* foreslaaede Betingelser og med Forbehold af Kongens Approbation — naturligvis.

Herefter gik *Wilcken* og hans Kautionister ind paa følgende:

1. Vejrmøllen lader han opbygge paa egen Bekostning, „straks ved Ovre forrige Vandmølle paa Bakken, som kaldes Vester Møllebjærgs Aasen, hvortil ham Jord er tilmaalt og tilpælet i Alenmaal, og skal være færdig inden Aar og Dags Forløb fra den Dag, da Akkorden er approberet".

2. Han beholder Møllen til evindelig Ejendom for sig og Arvinger.

3. Skal han og hans Arvinger svare til alle Skatter af det

[1] Frederiksborg Amts Rytterdistrikts Regnskab 1718.

samme Hartkorn, som Ovre Mølle har staaet for, nemlig 14 Td. 1 Skp. 2 Fj, $^1/_2$ Alb., fra Akkordens Dato.

4. Beholder han og hans Hustru i Fæste Ovre Mølles Huse og Bygninger med tilliggende Vænge saaog Fiskeri i Mølleaaen, som dertil er beliggende, ligesom før. Og forbydes det ham, Vandet i nogen Maade at maa stemme.

5. Møllehusene overleveres ham ved Synsforretning, og dertil skal han være ansvarlig . . . .

6. Ovre Vandmølles Værker er ham efter Vurdering overladt for 135 Rdl. 2 Mark, som han straks skal betale.

7. Svarer han alle Skatter af Møllens Jord, som er Hartkorn 1 Td. 2 Fj. 2 Alb. . . . . samt Landgilde 1 Bolsvin og 1 Tønde Aal af Fiskeriet, fra 1. Juli 1716, da han har antaget det.

8. Er ham lovet, at ingen ny Mølle skal blive opført indenfor en Mils Afstand.

9. Til en Opstander og en Mølleaksel er lovet ham to Egetræer.

10. For Møllens Byggegrund skal han ifølge Udregning svare Vinderød Mænd 2 Rdl. 16 Skill. aarlig.

11. Skal han svare alle Skatter etc. af Nedre Vandmølle uden videre Moderation, medmindre at Vandet ham af en eller anden Aarsag blev saaledes betaget, at han ikke med to eller stedse med een Kværn kunde male.

12. Nedre Mølle Aa skal Bønderne to Gange aarlig oprense i Overensstemmelse med Loven.

Til disse Betingelser føjede Rentekamret yderligere bl. a., at Ovre Mølles Male- og Stampeværker, saaledes som de er nævnt i Pkt. 6 og ham overladt, skal den købende straks borttage og ingenlunde sig deraf betjene; ejheller dér herefter noget Vandmølleværk lade opsætte eller nogen Dæmning i ringeste Maade lade foretage . . . under 100 Rdl. Straf . . . .

I Overensstemmelse hermed blev der givet kongelig Resolution.[1]

[1] Rentekamrets Resolutionsprotokol Nr. 72 Side 1813 samt Indlægene dertil.

Det ser mærkeligt ud, at Myndighederne og *Wilcken* paa et saa sent Tidspunkt som 1716 har forhandlet og sluttet Kontrakt baade om Fiskeriet i Aaen og om Driften af Nedre Mølle, som om Aaen var i Orden og vilde vedblive at være det endnu i en Aarrække. Men det skete synes at tyde paa, at Forholdene dog kan have været mindre ugunstige, end de almindelige Beretninger giver Grund til at antage. Den nærmeste Tid skulde imidlertid vise, at *Wilcken* var bleven spændt for langtover sin Evne.

Men ogsaa *Søren Jacobsen Dejl* var Liebhaver til Ovre Mølles Bygninger, og han mente, at da han havde besiddet Møllen i 13 Aar som Selvejer og altid svaret Fæste og Tiende — hvad han forøvrigt *ikke* havde — maatte han være den nærmeste dertil. Efter at Møllen var bleven „relueret“ [1], var *Dejl* bleven opsagt til Fraflytning til 1. Maj 1716 og boede nu til Leje i sin gamle Ejendom. Rentekamret vilde imidlertid ikke have noget med ham at gøre, thi det havde et Horn i Siden paa ham, og desuden laa han i Fjendskab med Amtsskriveren, med hvem han senere kom i en langvarig og kostbar Proces, som han tabte, hvorefter han hensank i stor Fattigdom. Rentekamret udtalte til Kongen, at *Dejl* forlængst var bleven ansat ved Assens Toldsted og havde kongelig Bestalling paa dette Embede allerede fra Februar 1712, „men haver hand dog, uagtet adskillige, baade mundtlige og skriftlige Erindringer her fra Rentekamret, stedse opholdet sig her i Landet (Sjælland) ved ovennævnte Mølle og ladet Tjenesten forrette ved en Fuldmægtig, sigende at have Eders Majestæts mundtlige Tilladelse dertil.“ Kongen lod hertil svare, at man endnu engang skulde forkynde *Dejl*, at hvis han ikke straks forføjede sig til sit Embede, vilde dette blive besat med en anden.[2] Man kan i vore Dage ofte være tilbøjelig til at antage, at det i de enevældige Kongers Tid var let for Myndighederne at faa deres Paabud hurtigt efterkomne; men der kendes mangfoldige Eksempler

[1] Dette vil sige, at Regeringen benyttede sig af sin Tilbagekøbsret. [2] Rentekamrets Resolutionsprotokol Nr. 71 Side 503 og Nr. 74 Side 891 samt Indlægene dertil.

paa, at genstridige Personer, drevne Procesmagere trodsede Myndighederne i en utrolig Grad og forstod at trække en Sag ud i det uendelige. Man skulde saaledes tro, at nu var der ikke andet for *Dejl* at gøre end at skynde sig til sit Embede i Assens; men det faldt ham aldeles ikke ind. Næsten to Aar efter maa Rentekamret forestille Kongen, at *Søren Dejl endnu ikke har begivet sig til sin Post*, „men lader det forblive dermed som før". Kamret har erfaret, at *Dejl* i 1712, da han efter Ansøgning fik Toldembedet, kun nogle faa Dage var ovre i Assens, men straks igen rejste derfra, „da han mente, at Embedet var for ringe, til at han kunde leve deraf". Men nu befalede Kongen rigtignok kortelig, at Embedet skulde fratages *Dejl*, og man maa vel saa antage, at dette er sket.

I 1716—17 var den her betragtede Egn overgaaet fra civil til militær Styrelse, fra Rentekamret til Landetatens Generalkommissariat, idet den var bleven udlagt til Underhold af Ryttere og udgjorde en Del af det saakaldte Frederiksborg vestre Rytterdistrikt. Og man mærker straks paa mange Maader, at den militære Præcision og Hurtighed gør sig gældende. I Maj 1717 beretter Rentekamret til Kongen, at de i Kronborg og Frederiksborg Amter afholdte Synsforretninger i Anledning af Ryttergodsets Indrettelse blandt andet har viist, at Arresø, som har mangfoldige Tilløb af Vand, „mens ikkun igen eet Udløb", foraarsager mange Ødelæggelser paa Byerne deromkring, „og daglig mere og mere tiltager, saa det i Længden vil foraarsage mange Sognes og Byers Ruin, om dertil ej i Tide raades Bod. Foruden findes endog en By, Huseby kaldet, paa Kronborg Amt, hvor samme Vand gaar op i Byen og befrygtelig inden kort Tid borttager den ganske Bys Bygninger samt Eng og Ager: til hvilket at hindre, og at de Marker og Enge, som allerede staar under Vand, igen kan komme i deres

Skik til Sæd, Høslet og Græsning, ej skal være nærmere Raad, end der vil søges at faa Vandet til Stranden udledet, hvortil Kaptajn *Ebberlin von Feriden* over Strø Herreds Kompagni af det Øster Sjællandske Regiment, om Eders Majestæt saa befaler, skal vide at gøre alle Forslag, og formener, at fra Brobæks Mose imellem Brederød og Vinderød vil gøres en ny Aa fra Arresø til Stranden — ved 1000 Klafter i Længden samt en 20 Fod bred, hvorved Vandet til Stranden skal kunne faa Udløb og derved over 24 Byers Marker konserveres og 1000 Læs Hø at profitere tilligemed Lyndbye Kirke, som ellers befrygtelig kommer til at gaa under. Og eragter Kaptajnen, at slig Arbejde af Soldater vil forrettes og dessen Bekostning med Arbejdsmaterialier at beløbe sig til 5000 Rdl." . . . . Kongen resolverede, at Rentekamret skal lade gøre fornøden Anstalt til, at der efter Kaptajn *Eberlins* Forslag bliver gjort en ny Aa for at befordre Vandets Afløb . . . . og vil vi allernaadigst overlade bemeldte Kaptajn *Eberlin* Direktionen over dette Værk, og kan der over dette Arbejde og dets videre Bekostning med Kaptajnen, som mener, at det i omtrent 5000 Rdl. vil staa, gøres en fast Slutning, hvorved da en Del Bondebyer og mange Undersaatter for deres ganske Undergang kan vorde konserveret.[1]

Samtidig med at man saaledes endelig gjorde det sidste Skridt til Virkeliggørelsen af de mange Planer og Forslag om Afledningen af Arresøens Vande, toges der ogsaa Bestemmelse om nye Arbejder til Dæmpning af Flyvesandet, hvorved de omliggende Byers Bønder skulde komme navnlig Tibirke Bønder til Hjælp med Arbejdet paa Gærder. Men medens Arbejdet til Afhjælpning af Søens Oversvømmelser nu førtes til en Løsning, der har staaet sin Prøve i to Aarhundreder, skulde der endnu hengaa adskillige Aar, inden man endelig fik Bugt med Tisvilde Flyvesand.

Sammenholder man de tre Projekter: *Scheels* af 1707, *Heinsohns*

[1] Rentekamrets Resolutionsprotokol Nr. 73 Side 1063.

af 1714 og *Eberlins* af 1717, ses det, at de alle valgte den samme Linie. *Scheel* beregnede Omkostningerne, naar Soldater anvendtes, til godt 4000 Rdl., *Heinsohn* til henimod 6000 Rdl., *Eberlin* til 5000 Rdl.; men *Scheel* regnede Aaens Brede (i Vandlinien) til kun „mindst" 10 Fod, medens *Heinsohn* vilde gøre Aaen noget bredere oventil og *Eberlin* endog vilde udgrave Aaen til 20 Fods Brede i Vandlinien. Naar *Eberlin* desuagtet mente, at Arbejdet kunde gøres for 5000 Rdl., ligger dette formentlig i, at han — ligesom Kommissionen af 1704 — allerede paa Forhaand har skønnet, at man vilde kunne spare al Gravning paa det vestligste Stykke, de sidste to—tre Hundrede Alen nærmest ved Fjorden, hvor den vældige Vandstrøm selv kunde besørge Arbejdet; thi saaledes bar han sig i Virkeligheden ad. Det ser mærkeligt ud, at man i den kongelige Resolution bruger det Udtryk, at Arbejdet „allernaadigst" overdrages til *Eberlin,* da det ikke var Meningen, at *Eberlin* skulde have nogen Indtægt af Arbejdet. At *Eberlin* ikke heller tjente noget derved, erklæres ogsaa gentagne Gange i de kommende Aar af Myndighederne.

Den 3. Juli næstefter, altsaa 1717, indsendte den bekendte Generalløjtnant *Scholten* paa Generalkommissariatets Vegne et Forslag til Kongen om, at der skal afgives 400 Mand af de to nationale sjællandske Fodregimenter samt tilhørende Over- og Underofficerer, hvoriblandt to Oberstløjtnanter eller Majorer, til at arbejde paa Gravningen ved Arresø. De nødvendige Arbejdsredskaber kan leveres af Feltartilleriet, men dog maa der laves Skubkarrer af nyt, da de i Kjøbenhavns Fæstning værende er i Brug der. Penge til Løbebrædder under Jordtransporten og desuden 2500 Rdl. i Arbejdspenge for dette Aar skulde Rentekamret skaffe. *Scholten* mente, at naar der bevilgedes 3000 Rdl. det næste Aar, vilde Arbejdet kunne tilendebringes i 1718. „Og da Eders Majestæt tænker at overdrage Arbejdet til Kaptajn *v. Feriden*[1], og jeg

[1] George Immanuel Eberlin von Feriden havde allerede været i preussisk og sachsisk Krigstjeneste, inden han kom til Danmark. Derefter var han i engelsk-hollandsk Tjeneste med de danske Hjælpetropper og vendte tilbage med disse

mener, at det vel nok skorter ham noget paa Erfaring, saa burde Major *Fischer* af Fortifikationen og en Konduktør tage derhen og forblive der 14 Dage for at indrette Arbejdet" . . . Allerede faa Dage efter udfærdigede Krigskancelliet den kongelige Ordre til „de deputerede ved Finanserne" efter Landetatens Generalkommissariats Rekvisition i Overensstemmelse med *Scholtens* Forslag.[1]

Omkring den 20. Juli var Mandskabet af begge Regimenter samlet i Kjøbenhavn og skulde snarest afmarschere „til at arbejde ved Arresø". Der skulde daglig leveres hver menig og Underofficer halvandet Pund velbagt blødt Brød imod Chefernes Kvitteringer og Lister, der endnu for en Del er bevarede. Under Arbejdet skulde Soldaterne kampere i deres egne, medbragte Telte, saaledes som det altid var Tilfældet i Felten i de Tider; men der leveredes Halm til at ligge paa.[2] Det afgivne Mandskab var danske Folk, Sjællændere; men derimod var der tidligere paa Aaret bleven udtagen en Del svenske Soldater ved de samme Regimenter, nemlig alle indfødte Svenskere (i Modsætning til de talrige Tyskere, som dengang fandtes i de svenske Hære) til Arbejde rundt omkring paa Sjælland ved Indretningen af Ryttergodserne. Navnlig i Egnen omkring Hillerød arbejdede en Del svensk Mandskab. Disse Svenskere var ellers fordelt i de to Sjællandske Fodregimenters Distrikter og Læg, dels af Hensyn til deres Underhold, dels for at være under Opsigt. Naar de afgaves til Arbejde, medfulgte der som oftest et Bevogtningskommando, og disse svenske Folk benævnes jævnlig „svenske Fanger".[3] Den til Assi-

i 1714 og ansattes ved det nationale, sjællandske Infanteri. 1718 blev han ansat som Major ved det nyoprettede Østsjællandske Regiment Dragoner. Han døde allerede den 14. Marts 1724 paa den af ham indrettede og opbyggede Gaard Sandvig, tæt ved Hillerød. Foruden at Eberlin i praktisk Retning var meget mangesidig, havde han set sig godt om i Verden. Han var tillige en Mand med klassisk Dannelse og gode Sprogkundskaber, og han førte en fortrinlig Pen.

[1] Scholtens Kopibog $^{3}/_{7}$ 1717. Krigskancelliets kongelige Ekspeditioner 1717 Nr. 933, 934 og 935. [2] Landetatens Generalkommissariats udgaaede Ekspeditioner 1717, 3die Kvartal Nr. 165 og 170. [3] Krigskancelliets kgl. Ekspd. 1717 Nr. 301 og nærmest følgende. 1718 Nr. 548. Medens det nationale Mandskab

stance for *Eberlin* afgivne Konduktør (Ingeniør-Officiant) hed *Beck* og afrejste fra Kjøbenhavn til Arresø den 20. Juli.

Den 28. Juli var Arbejdsstyrkerne tilstede „im Campement bey Arresøe" og udgjorde 205 menige, 3 Trommeslagere og 12 Underofficerer samt 7 Officerer af hvert af de to Regimenter, men saaledes, at af Vestsjællandske Regiment var der Mandskab af tre Kompagnier, af Østsjællandske derimod af ikke mindre end ni Kompagnier.[1] Det var iøvrigt dengang noget ganske dagligdags, at baade de geworbne og de udskrevne, nationale Regimenter udførte store Arbejder for Staten, dels Fæstningsanlæg, dels andre Arbejder, saasom Gravning af Kanaler, Tørlægning af Søer og Sumpe, større Indhegnings- og Indgrøftningsarbejder, store Vejanlæg m. m. m.

De første Uger af Opholdet ved Arresø forplejedes Arbejdsstyrken fra Magasinerne paa Kronborg, men derefter beordredes de nærmeste Købstæder, Hillerød og Slangerup, til at besørge Brødet bagt, imod at Kornet leveredes. Begge Byers Magistrater søgte efter bedste Evne at unddrage sig dette Hverv, idet de ikke betænkte, at de ved denne Lejlighed havde en anden Myndighed, nemlig Generalkommissariatet, over sig end deres sædvanlige: Amtmanden og Rentekamret. Generalkommissariatet tilskrev i den Anledning Byfogden i Slangerup, *Joen Gad,* „ganske venlig", at man havde erfaret, at Byfogden ikke efterkom den givne Ordre: „Saa advares hannem hermed, at saa frembt nogen vider Klagemaal skulde spørges, at Folkene for Brød maatte lide Mangel, vil det komme Hr. Byfoged til stor Ansvar, Gud befalet."[2] Det hjalp ogsaa straks.

arbejdede ved Arresø, var der svenske Fanger af de sjællandske Landlæg i Arbejde ved Hillerød, hvor Skovembedsmændene klagede over, at Svenskerne huggede væk af Skovene og solgte til Borgerne i Hillerød, samt at Svenskerne overfaldt Skovbetjentene med Hug og Slag. (Landet. Generalkomm. udg. Ekspd. 1717 3. Kvartal: efter $^{12}/_{8}$.)

[1] Kronborg Fæstningsregnskab 1717—19. [2] Landetatens Generalkomm., udg. Ekspl. 1717, 3die Kvartal Nr. 540. En endnu skrappere Røffel fik Regimentsskriver Torm — den senere saa bekendte Politimester i Kjøbenhavn — om Efteraaret, fordi Eberlin klagede over, at Torm ikke betimelig havde skaffet det til Soldaternes Madkogning fornødne Brændsel.

Iøvrigt synes Arbejdet at være gaaet sin jævne Gang uden større Viderværdigheder. Men kort efter at Arbejdet var begyndt, maatte der dog rekvireres et betydeligt Antal Baksebomme og Haandspager fra Artilleriet i Kjøbenhavn, hvad der tyder paa, at man hurtig er stødt paa store Sten i Grunden, noget som jo de to Ingeniørofficerer havde forberedt paa. Ved Slutningen af Oktober standsedes Arbejdet, og Mandskab og Befalingsmænd afgik til deres Hjem, medens Amtsforvalteren i Hillerød, *Jakob Jørgensen,* fik Ordre til at indsamle og opbevare Arbejdsmaterialerne og holde det parat for det næste Aar. *Eberlin* selv havde boet i Kregome By fra Juni til ind i November, og i Overensstemmelse med Datidens Skik, hvor Hustru og Børn ofte fulgte Manden, hvor denne end kommanderedes hen i Fred og Krig, havde han sin Hustru med. I September blev hans nyfødte Søn hjemmedøbt[1] og fik meget fornemme Faddere. Nogle af Officererne boede hos Bønderne i Brederød, men andre af dem har ikke syntes om Bondekvartererne, saaledes Major *Bülow* af Vestsjællandske Regiment samt Kaptajn *Reichwein,* hvilke, „formedelst de skal være der i Nærværelsen slet logeret", fik Tilladelse til fri Befordring fra Sydsjælland af deres Telte og en Del Bohave.

Allerede i Begyndelsen af Marts det følgende Aar rekvirerede Generalkommissariatet Tømmer til en Sluse under den projekterede Bro over Aaen. Denne Sluse og Bro blev lagt ved nuværende Arresødal, altsaa der hvor vi ser den i vore Dage, idet allerede dengang Vejen fra Halsnæs og Vinderød syd paa gik paa dette Sted, altsaa tæt inden om og vest om Brobæk Mose. Men foreløbig naaede man ikke videre med Bro og Sluse, end at Rentekamret fik Ordre til at udvise de fornødne Træer i Om-

[1] 21. September (1717) blev hjemmedøbt velædle og velbyrdige Kaptajn George Immanuel Eberlins og hans højædle velbaarne Frues Else-Marie Winds Barn: Mathias Christian." Den 6. Oktober næstefter blev Daaben konfirmeret, og Hans Excellence Geheimeraad Eichstedts Frue bar Barnet, medens Fadderne var Eichstedt selv, Kaptain Thune og „Den unge Baron Mathias Gyldenerone" samt Velb. Kapt. Thunes Frue. Eichstedt var Amtmand i disse Amter, og Kaptajn Thun eller Thune var ved Østsjællandske Regiment. (Kregome Kirkebog).

egnens Skove og at lade Træerne fælde. I Begyndelsen af Maj rykkede Generalkommissariatet Rentekamret for Penge til Soldaternes Arbejde samt til nye Arbejdsredskaber m. m., „og henstiller vi til de Hoyærede Herrers behagelige og snareste Foranstaltning, enten de een vis Summa til Materialerne vil ordinere eller og, jo før jo bedre, lade dem in natura anskaffe, paa det, naar Folket didkommer, ikke desformedelst nogen Ophold eller Hinder udi Arbejdet skulde foraarsages."

At det energiske Generalkommissariat ogsaa mere i Enkelthederne ledede Arbejdet, ses af en omtrent samtidig Ordre til Major *Eberlin:* „Som allerforderligst kan ventes det Mandskab, hvilket ved Arresø skal arbejde, og Hr. Major imod Forhaabning rejste herfra, før han vor Betænkning og Villie om alting, samme Arbejde vedkommende, havde erholdt", skal *Eberlin* straks forhandle med Regimentsskriver[1] *Torm* om Materialerne m. m., for at alt kan være parat, naar Folket kommer. Vi har idag givet *Torm* fornøden Ordre, og *Eberlin* skal melde skriftlig til os om, hvad han aftaler med Torm. Ligesom det foregaaende Aar maatte Hillerød og Slangerup bage Brødet til Mandskabet, men Korn og Brænde til Bagningen fik Byerne leveret.

I Slutningen af Maj afmarscherede Arbejdsstyrken fra Kjøbenhavn i et Antal af 500 menige, 4 Tamburer, 24 Underofficerer og 8 Officerer, og ligesom i vore Dage under Afdelingernes Marsch til Frederiksværk skulde de marschere Vejen i to Dage. Ligesom det foregaaende Aar førte de deres Telte med og kogte selv deres Mad; men enten har deres Telte ikke kunnet holde den lange Tid indtil November, da Arbejdet afsluttedes for dette Aar, eller ogsaa er de bleven for luftige henimod Efteraaret, thi det ses, at der blev bygget Rishytter og Jordhytter i Løbet af Opholdet. I Modsætning til det foregaaende Aar var Mandskabet i 1718 udtaget af de geworbne Regimenter, der dannede Kjøbenhavns faste

[1] Regimentsskriverens Stilling svarede til Amtsskriverens eller Amtsforvalterens i den civile Styrelse.

Garnison, nemlig Dronningens Regiment, Sjællandske og Jyske geworbne Regimenter, hvortil føjedes noget Mandskab af et norsk Regiment, der for Tiden befandt sig paa Sjælland.[1] For at vejlede ved Arbejdet sendtes Ingeniørmajor *Fischer* og „kongelig Tømrermester" *Poul Olsen* op til Aaen samtidig med Arbejdsstyrken.

Sidst i Juni forøgedes Arbejdsstyrken med 100 „svenske Karle", som egentlig hørte hjemme ved Ribe Stifts nationale Fodregiment. De havde allerede fra om Foraaret været ovre i Sydsjælland paa Arbejde sammen med en Del andre Fanger, der hørte til jyske Regimenter. Fangerne fik samme Arbejdsløn som Soldaterne, nemlig 8 Skilling daglig.[2]

I Begyndelsen af August blev de 500 geworbne afløst af et lignende Antal friske Folk — ogsaa geworbne — af Kjøbenhavns Garnison. Der synes at have hersket en Del Sygelighed, navnlig Febre, blandt Mandskabet dette Aar; thi Slangerup By blev beordret til at skaffe Køretøjer til de syges Transport til Kjøbenhavn.

I Juli maatte Generalkommissariatet henvende sig til den bekendte driftige og dygtige „Sieur *Johan Drewsen* paa Papirmøllen" (ved Mølleaaen nord for Kjøbenhavn) og bede *Drewsen* om snarest at begive sig op til Arresø til Hjælp for Major *Eberlin*. Denne havde nemlig berettet, at det var paa høje Tid, at Tømrermester *Poul Olsen* eller en anden kom op til Arbejdsstedet for at „undervise" Savskærerne og give dem Maal paa det Tømmer, der skulde bruges til Slusen, saasom de allerede har forskaaret adskillige Stykker dertil. *Eberlin* bad yderligere om to Savskærere til foruden de to, han alt havde, og Kommissariatet fremskyndede selv disse to Mænds Afrejse, „at Arbejdet kan have behørig Fremgang". Da nu den „kongelige Tømrermester" formedelst anden „Tjeneste" ikke kunde rejse, bad man „Sieur"

[1] Landet. Generalkommis. udg. Ekspl. 1718, Maj—August, Nr. 53, 191, 221 og 288. (Det er altsaa disse Folk, der har givet Anledning til Antagelsen om, at Aaen er gravet af svenske Krigsfanger.) [2] Sammes Nr. 462, 646, 819 og 851.

Drewsen, som i Forvejen og sammen med Major *Fischer* havde gjort Overslag over Slusen, om at rejse derop, navnlig da Major *Fischer* for Tiden var paa Rejse i Holsten. *Drewsen* skulde med det samme akkordere med „en vis Person" om at bygge Slusen.[1] Den „vis Person" blev imidlertid til to, nemlig Tømrermestrene *Christen Aagesøn* og *Johan Engelsen* — vistnok begge fra Kjøbenhavn. Der var omhyggelig udført to Tegninger af denne Sluse, „Rids A og Rids B". De to Mestre skulde selv levere Materiale efter det ene Rids, Rentekamret efter det andet, og Slusen skulde gøres færdig paa 6 Uger fra Slutningen af August. Naar Major *Eberlin* havde konstateret, at saavel Sluse som Bro var „dygtige", skulde der, for Arbejdet og det af Tømrerne tillagte Materiale betales dem 280 Rdl. „i gangbar Mønt — dog at der kortes $1^1/_3$ pro Cent for Stempelpapir og prompte Betaling", og de skulde have Halvdelen af Summen udbetalt forud. Til Nedramning af Pæle til at bære Sluse og Bro laante Kommissariatet en „maadelig" (middelstor) Rambuk af Søetaten, og den 1. September rejste da de to Tømrermestre med deres Svende og Rambukken fra Kjøbenhavn til Arresø i et stateligt Optog paa ikke mindre end 12 tospændige Køretøjer. Kommissariatet havde samtidig aftalt med *Drewsen,* at denne skulde møde oppe paa Arbejdsstedet for at give yderligere Vejledning ved Sluse- og Broarbejdet.

Generalkommissariatet havde imidlertid ikke regnet tilstrækkelig med Rentekamrets sædvanlige Langsomhed i Vendingen, thi da Tømrerne kom op til Aaen, var Tømret ikke færdig, og den 6. September maatte Kommissariatet rykke Rentekamret derfor. Sidst nævnte Myndighed var dog ikke let at sætte i Bevægelse, og først den 20. September indstillede Kamret til Kongen at bevilge Tømret! Til Gengæld har Rentekamret nu faaet Hastværk og beder Kongen om, at Tømret maa leveres snarest, „da Folkene ellers ingen Communikation kan have med hinanden, naar

[1] Landet. Generalkommiss. udg. Ekspd. 1718, Maj–August, Nr. 738.

Aaen bliver gennemskaaren og Slusen færdig." Den kongelige Resolution lød: „Vi vide ikke anderledes, end at Vi allerede engang denne Udvisningsordre har underskreven, og i Fald det ikke endnu er sket, saa kan saadant nu ske." Kongen har sikkert Ret i, at han allerede før har bevilget Tømret; men dette var jo bleven forskaaret af Savskærerne. Kamrets Udtalelse viser, at man havde til Hensigt at aabne for Vandstrømmen, inden Arbejdet sluttedes for dette Aar, og at man kun ventede paa Sluse og Bro for at stikke den sidste Dæmning igennem. Det findes ikke udtalt bestemt noget Sted, at den nye Aa blev aabnet i 1718, men ogsaa en kongelig Resolution af 1719 bestemte, at *Wilcken* fra Aaret 1718 at regne skulde være fritaget for en Del af Afgifterne for Ovre og Nedre Møller, „siden at Arresø gamle Aa, hvorfra den endnu efterstaaende Nedre Mølle havde sit Vand, formedelst den nye indrettede Aa er bleven ubrugbar". Ogsaa dette, at man i 1718 fortsatte med Arbejdet til langt ud paa Efteraaret, tyder paa, at man har villet skaffe Søen Afløb, inden Tøbrud og Foraarsstormene det følgende Foraar kunde fremkalde lignende Ulykker som de i 1714 og 15 skete.[1] Forøvrigt standsede man med Gravningen 240 Alen fra Fjorden, altsaa der hvor Aaen bøjer skarpt i syd-sydvestlig Retning, og overlod til den vældige Vandstrøm selv at besørge Resten af Arbejdet.

Sidst i November var Bro og Sluse færdig, og *Eberlin* attesterede, at Arbejdet i alle Maader var dygtig og forsvarlig udført.

I 1719 ankom Arbejdsmandskabet til Aaen i Begyndelsen af Juni og tog først fat paa at reparere de Hytter, der stod fra det foregaaende Aar. Men med Undtagelse af en Del Rekvisitioner af *Eberlin* paa forskellige Redskaber og nogle Penge, haves der ingen Efterretninger om Arbejdet dette Aar. Der synes at have været benyttet to Arbejdshold, nemlig først af Østsjællandske

[1] Landetatens Generalkommiss. udg. Ekspd. 1718, Maj—August, Nr. 1001. 1011 og 1016; Sept.—Dec. Nr. 7, 56 og 812. Rentekamrets Resolutionsprot. 1718 II Fol. 345, 1719—20 I Fol. 577.

Regiment, senere af jyske Afdelinger, der for Øjeblikket befandt sig paa Sjælland; men det har vistnok kun drejet sig om forholdsvis smaa Styrker. Men fra 1719 var Arbejdet fuldt færdig, og det viste sig i alle Maader fuldt tilfredsstillende. I 1720 udtalte en Kommission i Anledning af, at Bønderne i Kassemose havde klaget over Flyvesandet: „Samme Klagemaal . . . . bør henfalde, siden Bønderne til Gengæld for den Skade, de har lidt af Flyvesandet, har vunden stor Fordel paa Engbund ved det, at Arresø er bleven udskaaren". I Tidens Løb kom der vel af og til Klager fra Landsbyerne omkring Søen over, at Vandet gjorde Skade ved i Foraarstiden at oversvømme deres Moser og Enge, men dette var ikke Aaens Skyld, men laa i, at de Fabrikker, der efterhaanden fremstod, stemmede Vandet op. Bønderne vidste dog altid at skaffe sig Ret overfor deres Modpart — ja selv den ellers almægtige Classen maatte til sin Tid indgaa paa Forlig med Bønderne og betale dem Erstatning for forvoldt Skade.

C. Fiskeriet i Aaen.
De første Beboere ved den nye Aa.

Ifølge den omboende Befolknings Udsagn i Tiden omkring 1740 var Fiskebestanden i Arresø aftagen meget stærkt de første Aar efter den nye Aas Gravning, fordi en „hel Del Fisk gik af Søen ud i Stranden, og de øvrige døde, siden de ikke kunde komme til at slaa Legen af sig. Men ved det Søen nu igen er tilvoksen, har ogsaa Fiskene kønt tiltaget". Paa Søens Rigdom paa Fisk

før Aaens Gravning trods det betydelige Fiskeri, som Fiskeforpagterne drev med de omliggende Sognes Hjælp, tyder ogsaa en Udtalelse af *Eberlin*, idet han siger, at under Arbejdet paa Aaen blev Tusinder af Fisk traadt ihjel af Soldaterne.

Major *Eberlin* har naturligvis med Sorg set Fiskestimerne vandre uhindret gennem Aaen ud i Fjorden, og allerede 1719 ansøgte han Kongen om at maatte faa tilstaaet Aalefiskeriet i „Arresø Ny Aa". Amtmanden indhentede i den Anledning Udtalelse fra det Selskab, der havde forpagtet det „kongelige" Fiskeri i Nordsjælland, og Selskabet mente at være eneberettiget til Fiskeriet saavel i Søen som i den ny Aa. Men Amtmanden var af en anden Mening, da kun Fiskeriet i Søen tilkom Selskabet, medens Fiskeriet i den gamle Aa hørte til Ovre og Nedre Mølle for en særlig Afgift. Amtmanden forudsaa, at Aalefiskeriet i den nye Aa kunde faa saa stor Betydning, at det vilde kunne give Statskassen samme Indtægt, som Fiskeriet i den gamle Aa havde givet. Han foreslog derfor, at man skulde bortforpagte dette Fiskeri til „en separat". For at underkaste Spørgsmaalet en grundig Undersøgelse foreslog Rentekamret om Efteraaret 1719 Kongen, at der nedsattes en i Fiskerisager kyndig Kommission, der skulde undersøge Forholdene paa selve Stedet og give Beretning derom — „beskrive dem" som det hedder i Kommissoriet — og særlig undersøge, hvorledes den Aalekiste, som *Eberlin* ønskede indrettet, bedst anlagdes uden at skade Vandets Afløb. Kommissionen kom til at bestaa af Krigsraad og Amtsforvalter ved det Kronborgske Regimentsdistrikt, *Lorenz Juhl,* og den os fra alle tidligere Kommissioner om Arresø og Flyvesandet bekendte Amtsforvalter i Hørsholm Amt, *Jørgen Clemmensen.* Kommissionen indleverede sin af flere Bilag ledsagede „Forretning" i Januar 1720, efter at den gentagne Gange havde været oppe ved Søen og Aaen.

Rentekamret refererer, at Kommissionen angiver, at ved et Sted i Aaen imellem Stranden[1] og Slusen, som hedder „Sorte Mose",

[1] Ved Stranden forstaas her altid det salte Vand, Fjorden. „Sorte Mose" er den Sænkning, hvorigennem Aaen til Krudtværket fører i nord-nordvestlig Retning.

kunde „een Aalekiste sættes, eftersom dertil er god Grund, og kunde ske paa dette Sted uden at hindre Vandets Løb og Fald fra Søen igennem den indrettede Aa. Og til at forekomme det, [at] Aalekisten ej skulde blive Fiskeriet i Søen til nogen Skade, eragter de, at Fiskeriets Forpagtere tilkom om Foraaret, naar Fiskene leger, at sætte et Garn i Søen for det Sted, hvor samme Sø udløber i Aaen. Hvad angaar Udgifterne,[1] som kunde sættes paa saadan Aalekiste, mener de, at saadant ikke vel kan vides, førend det blev forsøgt — særdeles som Major *Eberlin,* der udi afvigte Aar har udsat Aaleruser, beretter, ikke over 300 Stykker Aal at have bekommet". De foreslaar derfor, at til sikker Underretnings Indhentelse en af Amtsbetjentene paa Frederiksborg Amt i et Aar kunde føre Tilsyn med, hvad Fiskeriet giver. „Ellers er de af de Tanker, at om Aalekisten skulde indrettes, det da samme saaledes blev anlagt, at een Vand Mølle, hvortil de foregiver megen god Lejlighed findes, derved kunde opbygges" for det Tilfælde, at Kongen skulde være villig til at tillade, at en saadan Mølle indrettedes — tilføjer Kamret forsigtig. Sagen var nemlig den, som det nedenfor vil blive omtalt, at Kongen allerede det foregaaende Efteraar havde resolveret, at der *ingen Vandmølle maatte opføres* ved Aaen. Ifølge Overslag vilde Anlægget af en Aalekiste beløbe sig til 257 Rdl. 2 Mark og 6 Skill.; men, siger Kamret, skal der ingen Mølle være, behøves Aalekisten „for den Sags Skyld" ikke. Der vedlægges endvidere en ny Ansøgning fra Major *Eberlin,* hvori *Eberlin* lover, at hvis han maa faa Aalefiskeriet i Aaen, „vil han søge, Aalen uden [Aale]kiste at fange, paa det Vandet ubehindret kunde have sit Løb". Endelig havde Rentekamret indhentet General *Scholtens*[2] Betænkning; men Generalen mente, at man umulig kunde bygge nogen Aalekiste ved Aaen, uden at det vilde hindre Vandets frie Løb, og denne Anskuelse havde *Scholten* allerede tidligere tilkendegivet *Eberlin* og

[1] Det vil sige Afgiften til Kronen. [2] General Scholten var selv en dygtig Ingeniør og meget erfaren paa mange Omraader.

tilføjet, at hvis Eberlin fik Aalefiskeriet tilstaaet, kunde dette kun udføres med Aale*kurve* — ikke Aale*kiste*. Rentekamret slutter sin lange Forestilling med at anbefale, at *Scholtens* Forslag blev lagt til Grund for den kongelige Resolution, hvilket ogsaa skete.

Af de meget udførlige Indlæg til Rentekamrets Forestilling skal der meddeles nogle Uddrag, som giver ganske gode Oplysninger om forskellige Forhold. Saaledes beretter Kommissionen, at den [første Gang] var ved Aaen sammen med Tømrermester i Frederiksborg, *Jens Rasmussen*, og Major *Eberlin* selv. Om Aaen siger de: „Fornævnte Nye Aa findes endnu oppe udi Mundingen ved Arresø 3 à 3½ Alen dyb, men imellem Mundingen og den nye forfærdigede Bro eller Sluse næsten overalt 2 Alen dyb, og er Vandet nu i Aaen ved Stigbordene, naar de er tilsatte, ungefær halvanden Alen lavere, end da det første Gang blev løsslagen. Nedenfor Slusen og ud til Stranden findes Aaen de fleste Steder 2 Alen dyb, og haver Vandet overalt ganske stærk Fald udi Stranden.[1] Ved „Sorte Mose", hvor Aalekisten kunde anlægges, er Bunden „god blaa Leer". — At Aalekisten ej maa skade Fiskeriet i Søen, er vanskeligt at overholde, men man kan maaske om Foraaret, naar Fisken leger, trække et Garn for Udløbet, noget ude i Søen, saasom Aalen i den Tid ikke gaar; men om Efterhøsten, som er den Tid, Aalen plejer at gaa frem, da ingen Garn for Aagabet at sættes."

Et særligt Punkt i Kommissionens Instruks var, at det skulde undersøges, om Aaen nu eller senere kan give Lejlighed til „Ørred- eller Laksefangst". Herom berettes der: „Laksefangst angaaende, som man vel skulde formene at maatte falde herefter paa dette Sted — særdeles Vandet udi Aaen nu har skaaren Sandet igennem i Bredningen ved Stranden saa dybt, at een Laks eller Ørte

[1] Aaen har i vore Dage paa det allernærmeste de samme Vanddybder som her angivet fra dens første Aar. Paa det østligste Stykke, i den gamle Brobæks Mose, er Bunden blød og mudret — paa den midterste Strækning, hvor man maatte grave igennem „Bjærg", er Bunden fast Sand og Grus og endelig i „Sorte Mose" atter blød og mudret. Bemærkningen om Vandhøjden ved Slusen viser, at Vandstanden i Søen var bleven sænket halvanden Alen.

nok kunde gaa af Stranden op i Aaen efter det ferske Vand. Men vi har maattet fornemme saavel af Fiskerne, som bor der i Nærværelsen og søger deres Brød paa Stranden, som af andre omkringboende, særdeles hos dem, som har boet og tjent udi Nedre Mølle, hvorigennem den forrige og nu af Flyvesand tilstoppede Aa havde sit Løb ned i Stranden, at der ingen Tid Laks eller Ørter har ladet sig der i Fjorden tilsyne, ikke heller nogen udi den gamle Aa, da den var i Stand, nogen Tid fanget. Og som vi selv udi een temmelig lang Tid ogsaa har været nogenlunde bekendt der i Egnen og ej fornemmet, at nogen slig Fiskefangst der ere falden: altsaa ser vi ikke, at nogen Statt[1] derpaa kan gøres". Den „kongelige Tømrermester" *Jens Rasmussen* havde paa deres Begæring opsat et Overslag over, hvad en Aalekiste skulde koste; „men vi finder hans Beregning saa ubillig høj opført, at vi den ingenlunde har kunnet bifalde og derfor taget med os paany ud paa Aastedet tvende andre Tømmermænd, som vi veed, der forstaar sligt Arbejde at anlægge og forfærdige", og de vedlægger et andet Overslag, „hvilken vi synes at være billig". Dette Overslag er dateret i Helsingør og underskrevet af *Thor Christensen,* Tømmermand, og *Joen Olsen,* Møllebygger. Endelig opgiver Kommissionen nogle interessante Tal, hvorved Beliggenheden af forskellige Punkter ved Aaen fastslaas:

„Længden fra Søen til Stranden er saaledes:

Fra Søen til Broen 700 Alen; fra Broen til Møllepladsen[2] 1280 Alen; fra bemeldte Sted og til Enden, hvor de holdt op at grave, 800 Alen; derfra ud til Stranden 240 Alen. Er ialt 3020 Alen."

Fra *Eberlin* er der to Skrivelser til Rentekamret om Aalefiskeriet. I den første siger han, at han i Anledning af Kommissionen om Aalefangsten begav sig til den „nye Flod sidste Torsdag" og der traf de alt nævnte Mænd og desuden *Lorenz Juhls* Fuldmægtig *Lars Olsen,* hvilke alle eftersaa hele Flodens Længde . . .

[1] Statt = Stat = Estat, d. v. s. sikker Regning. [2] Da man, mange Aar senere, indrettede en Vandmølle ved Aaen, lagde man den netop paa det af Eberlin udpegede Sted, altsaa ved „Sorte Mose".

„Jeg har aldrig hørt noget om Laks her, eller om at de skulde opholde sig i Issefjorden — det skulde da alene være, at en lille Laks kan ved et Tilfælde være kommen en Fisker i Nættet; men det skal være meget sjældent“ . . . . „Jeg fik gennem General *Scholten* i Generalkommissariatet ifjor den 14. December kongelig Tilladelse til at nyde Aalefangsten ved Slusen; men saavel i afvigte Foraar som i Efteraaret har jeg ikke faaet over 100 Stykker, skønt der dog i Efteraaret p. G. a. den usædvanlig høje Vandstand, var stærk Strøm i Aaen, og naar dette er forbi, vil der sædvanlig ikke være over en halv Alen Vand i Floden. Og Aalene gaar ikke med Strømmen, men opsøger de dybeste Steder i Søen. Ved det af mig udførte Arbejde er der bleven traadt ihjel nogle Tusind Gedder og Brasen paa de oversvømmede Enge eller grebne med Hænderne af Bønderne, medens de nu maa blive paa dybt Vand og derfor lettere kan fiskes af Bønderne med Næt.“ [1]

Eberlin engagerede straks en Husmand til at føre Tilsyn med Fiskeriet, da der til Aalekurvenes „Varetægt og Iagttagelse maa nødvendig holdes en Karl, som umuligen kan ligge under aaben Himmel“. Han bad derfor om Tilladelse til paa egen Bekostning at maatte opsætte „et lidet Hus paa en af Aaens Sand opfyldt Plads“. Denne Mand kunde tillige føre Tilsyn med Aaens Sluser, og det blev tillige paalagt ham at passe det Led, der var opsat paa Broen, for at ikke Bøndernes Kreaturer skulde løbe ind paa Markerne. I Begyndelsen af 1720 fik *Eberlin* den ønskede Tilladelse, og hertil er der i den kongelige Resolution føjet, at *Eberlin* for Livstid „det Privilegium maa nyde, en *Ohlkiste* sammesteds at have“, og Kongen har sat sit Navn under, skønt hverken *Eberlins* Andragende eller Rentekamrets Forestilling indeholder et Ord om nogen „Ohlkiste“. Men *Eberlin* fik aldrig noget at vide om denne kongelige Gave, thi i den af Rentekamret udfærdigede

[1] Kongelige Resolutioner Nr. 11, $^{23}/_{1}$ 1720. Rentekamrets Resolutionsprot. Nr. 79, Marts Nr. 48 og Januar Nr. 5 samt Indlæg dertil.

Bevilling er Sætningen om Aalekisten ganske udeladt. Det er iøvrigt mærkeligt, at Rentekamret saaledes ganske har kunnet ignorere denne Del af den kongelige Resolution, om den end beroede paa en Misforstaaelse fra Kongens Side. Endnu samme Vinter var selve Regimentsskriver *Torm* henne ved Aaen, hvor de paagældende Bønder selv og gratis afstod Pladsen, som var omtrent 700 Kvadratalen stor; men Stedet var i sig selv kun „et Morads, som nu er opfyldt med det fra Aaen opkastede Sand". Fiskerettigheden i Aaen var og blev den eneste Indtægt, *Eberlin* fik ud af sit store og samvittighedsfulde Arbejde her; og denne Indtægt, som han jo maatte dele med sin Fisker eller Husmand, kom hverken i hans faa resterende Leveaar eller i hans Enkes eller endog i de første 30 Aar til paa langt nær at maale sig med, hvad Fiskeriet i den gamle Aa havde indbragt.

Fiskerhuset eller „Aahuset", som det ogsaa blev kaldt i en lang Aarrække — ogsaa efter at det var gaaet over til anden Benyttelse — laa umiddelbart ved Broen og Slusen, paa det Sted, hvor nu „Kasernen" ligger. Dette Hus var den første egentlige Bolig mellem Vinderød og Brederød, altsaa paa det nuværende Frederiksværks Grund.

Eberlin var imidlertid ikke fuldt ud tilfredsstillet af Tilladelsen til at sætte Aalekurvene: han ønskede en almindelig Tilladelse til at tage al Slags Fisk i Aaen, saaledes som Møllerne havde haft det ved den gamle Aa. I April samme Aar indkom han derfor med et nyt Andragende til Rentekamret, hvori han udvikler, . . . „at Strømmen i Aaen vel er saa stærk, at ingen Fisk kan gaa op imod Strømmen, saa at der intet egentligt Fiskeri kan finde Sted. Og Bønderne forsikrer mig, at i al denne Legetid har ikke en eneste Fisk været at mærke i Strømmen, skønt det er Fiskens Natur at gaa imod Strømmen. Men det kunde jo dog ske, at en Gedde eller anden Fisk blev dreven i Kompagni med Aalene ind i Kurvene eller under Broen, hvor jeg med temmelig Bekostning af Staaltraad har ladet lave et Gegatter (Gitterværk), som paa ingen Maade opholder Vandet |: til hvilken Opfindelse

Hans Kongelige Majestæts selvegne høje Tanke har foranlediget mig:. Og kom sligt Forpagterne [af Fiskeriet i Søen] for Øre, kunde de tænke, at jeg havde en stor Fangst og gjorde Arresø :: hvis Fiskeri er bleven dobbelt forbedret ved mit Arbejde :: stor Indpas (Skade) . . . . hvorfor jeg ansøger baade om Aalefangsten og Fiskeriet i Aaen". Trods den fine Hentydning til Kongens „selvegne høje Tanke" fik *Eberlin* dog ikke noget Svar paa sit Andragende. Man tager dog næppe fejl i at formode, at *Eberlins* Fisker har taget hvad Fisk, der kom i Kurvene — i ethvert Fald var dette Tilfældet med de senere Beboere ved Aaen.

Det varede naturligvis ikke længe, inden der kom Andragender til Regeringen fra Folk, der ønskede at udnytte den vældige Vandkraft i den nye Aa. Den første Ansøger var Møller *Wilcken* allerede i 1719, skønt hans Ovre Vindmølle da var opført, og han bad om at maatte flytte Nedre Mølle til den ny Aa. Dette blev dog pure afslaaet, da man nu var bleven overdreven ængstlig og ikke vilde udsætte sig for saadanne Ulykker med den ny Aa, som var sket med den gamle. Nogle Maaneder efter indgav Præsterne i Torup og i Meelby, støttede af Provsten i Ramløse, paa hele Befolkningens Vegne Ansøgning gennem Amtet til Rentekamret om, at det maatte blive paalagt *Wilcken* at opsætte en Hestemølle i Stedet for den nu standsede Nedre Vandmølle. Samtidig androg de om, at en ny Bro maatte blive lagt over Aaen nede ved Stranden for at spare dem Omvejen ved at benytte Slusebroen mellem Vinderød og Brederød. Dette sidste havde de iøvrigt ansøgt om en Gang tidligere. Den nye Amtmand, *Gram*, udtalte, at Opførelsen af en Hestemølle var „nødvendig nok", da det nu ofte faldt vanskeligt for Befolkningen paa Halsnæs at faa malet, navnlig da de havde saa lang Vej til andre Vand- og Vejrmøller. Angaaende den ønskede Bro over Aaen,

„saa ihvorvel det kunde være de paa Halsnæs boende samt andre rejsende til Fordel, afhænger det dog af den kongelige Resolution, om Broen over den ny Aa maa tillades, samt om Egetømmer dertil og 60 Rdl. Savskærløn og Arbejdsløn maa godtgøres. Jeg skal ikke nægte, at det for de vejfarende og rejsende var bekvemt, om slig en ny Bro ungefehr ved den yderste Ende af Aaen imod Stranden maatte bevilges".[1]

Men hverken Hestemøllen eller Broen blev bevilget, og i November samme Aar, altsaa *1720, blev Nedre Mølle endelig fuldstændig nedlagt,* d. v. s. *Wilcken* „opgav den" og fik sin Indfæstning tilbage imod at betale sine resterende Afgifter. Regimentsskriveren synede Møllen og gjorde Forslag om Bygningernes, Pladsens og Mølledæmningens fremtidige Anvendelse og udtalte, at der kunde indrettes to Huse, hvert paa 16 Fag, af een Del af de paa Pladsen værende Bygninger, og uden Bekostning for Kongens Kasse. I Leje af hvert af Husene kunde man regne 10 Rdl. De øvrige Bygninger paa Pladsen, ialt 34 Fag, burde sælges ved Avktion og nedbrydes, og det samme skulde ske med de to Kværne.[2] *Wilcken* boede jo nu i de gamle Møllebygninger ved Ovre Mølle, og Vindmøllen oppe paa Mølleaasen var i fuld Gang og betjente Størstedelen af det Distrikt, som tidligere havde henhørt til de to Vandmøller.

Den næste Ansøger om at maatte benytte den ny Aas Vandkraft var Major *Eberlin* i Begyndelsen af 1721. Han havde i Mellemtiden været travlt beskæftiget med store Tørlægningsarbejder omkring i Frederiksborgegnen samt med at bygge paa sin Gaard, hvorhos han ogsaa havde været omkring for at se paa Flyvesandet, „der breder sig mere og mere". Han havde udarbejdet en Plan til „med ringe Bekostning" at dæmpe Sandflugten; men han døde, inden han rigtig fik begyndt paa dette Arbejde. Ved alle sine Arbejder anvendte han stadig Soldaterne, som der nu, efter Krigens Ophør, ingen Mangel var paa.

[1] Frederiksborg Amts Kopibog $^{2}/_{5}$ 1720. [2] Rentekamrets Resolutionsprotokol Nr. 80, Oktober Nr. 10 og Frederiksborg Amts Kopibog $^{4}/_{11}$ 1720.

I Begyndelsen af 1721 var Kongen rejst hen til den ny Aa for at se paa de forandrede Forhold der, og herved har Major *Eberlin* samt Egnens Befolkning med Præsterne i Spidsen benyttet Lejligheden til at levere Kongen personlig deres Andragender om Anlægget af en Vandmølle ved Aaen, hvilken Mølle var bleven saa meget mere nødvendig, som Ovre Vejrmølle kort i Forvejen var nedbrændt. Kongen gav Ansøgningerne til Amtmand *Gram*, for at denne skulde udtale sit Skøn derom, hvad *Gram* gjorde i en længere, skriftlig Forestilling til Kongen personlig. „Jeg veed vel," skriver *Gram*, „at Eders Majestæt er af den Mening, at der ingen Vandmølle skal bygges ved Arresø Aa, da ej alene Vandets Udløb af Søen hindredes, men ogsaa Flyvesandet, som kom i Aaen, satte sig, og dets Bortflydende blev derover forhindret, hvilket ogsaa har været min Opfattelse. Men da nu Eders Majestæt har tilstillet mig de to Ansøgninger: 1) fra Major *Eberlin von Feriden*, 2) fra Præsterne og Bønderne paa Halsnæs om, at der maa blive bygget en Vandmølle ved bemeldte „nye Grav" ved Arresø Aa i Stedet for de to ødelagte Ovre og Nedre Vandmøller og den igen (i Stedet for) opbyggede og for kort Tid siden afbrændte Vejrmølle [maa jeg udtale, at] Befolkningen i den omkringliggende Del af de to Amter er en temmelig stor „Familie", som plejede at søge disse to Møller; men nu maa de søge Mølle 4—5—6 Mile borte til stor Bekostning og Tidsspilde for sig selv og det kongelige Hoveri. Jeg har nu talt med mange fornuftige Folk om Sagen, og de mener alle, at en ny Vandmølle paa den nye [Aa] ikke vil kunne hindre enten Vandet i at komme af Søen eller Flyvesandet, som kunde komme i Aaen, i at flyde bort, navnlig da det Sted, hvor Møllen skulde lægges, er 1280 Alen fra Slusen beliggende, saa at Vandet ej paa slig en lang Distance kan opstemmes den halve Vej. Ejheller havde Beboerne [i de gamle Møller] i sin Tid fornøden Vandet at opstemme, fordi dem aldrig desuden kunde fattes Vand nok baade Vinter og Sommer."

„Skulde Eders Majestæt være i den Tanke, at hvis Møllen blev

opbygget paa den nye Strøm, vilde Vandet hindres i sit Løb fra Arresø til Issefjorden, og Sandbænke at samle sig i Aaen og saaledes forhindre Vandet i Aaen fra Arresø til Issefjord [at løbe], da forsikrer Major *Eberlin* i sin Ansøgning om det modsatte, men tilbyder sig endog at stille nøjagtig Kavtion, idet han paa egen Bekostning, til at forekomme sligt, vil indrette en Sluse lige med Grunden neden under alt Mølleværket, gennem hvilken [Sluse] Sandet skulde kunne bortgaa, ifald noget blev samlet. Det er Eders Majestæt bekendt, at Major *Eberlin* i slige og andre Sager er en kyndig og fornuftig Mand, saa man ikke kan tvivle om, at han har saadan Fundamentalvidenskab . . . . og han tilbyder at stille suffisant Kavtion."

„Vilde Eders Majestæt behage endnu en Gang at tage den nuværende Sluse i Øjesyn og lade dens Stigbord nedsætte, skal det vise sig, at Vandet fra Slusen og til det Sted, hvor Vandhjulene til Møllen kom til at gaa, ikke kan hindres i sit Løb i ringeste Maade. Der kunde ogsaa for en Visheds Skyld sættes et Vandmærke omtrent en Alen under den Højde, som Bunden af Slusen nu har; om Mølleren da stemmede Vandet højere end efter dette Maal, da skulde den, som i Amtet har Tilsyn, eller ogsaa de omliggende Bønder, have Frihed til at trække Stigbordene op og rent at lade Vandet løbe ud, og Mølleren, der øvede sligt, straffes efter Fortjeneste."

„Denne Mølle med sine Værker, Sluser og deslige vilde vel komme paa 2000 Rdl. Bekostning foruden Tømmer til Værket . . . . Det øvrige skaffer Major *Eberlin* selv. Han beder desuden om et lille Stykke Jord af Vinderøds Overdrift til et Vænge — omtrent 100 Favne — hvad der ikke kan hindre Bønderne synderligt og gærne ses af dem, da de i andre Maader har Fordel af Møllens Anlæg. Denne Mølle vilde kunne regnes for en fuld Hovedmølle, saa god som den findes noget Sted her i Landet. Afgiften deraf til Eders Majestæt kunde senere taksereS."

„Major *Eberlin* og mange andre mener, at Aaen ikke kan skæres 3 Alen dybere, da Vandet fra Søen ikke kan have sit Fald saa

fuldkommen, som det var nødvendig; tilmed blev Aaen saa smal nedentil, at derover mere Sandbænke udfaldt og nedskylledes." *Gram* slutter endelig med en yderligere, kraftig Anbefaling for Anlæget af Vandmøllen, „som dette Værk sigter allermest til Eders Majestæts Undersaatters store Nytte og Konservation, og det er en Post, som er meget ønskelig for de omliggende „Familier" . . . ."

For at bringe Rentekamret over paa sin Side, berettede *Gram* et Par Uger senere til dette, at Beboerne i Kregome og Vinderød Sogne beklagede sig til ham over, at de ikke mere kunde faa deres Korn malet „formedelst de tre ødelagte Ovre og Neder Vand Møller og den afbrændte Vejrmølle", men maa køre 9—10 Mil til andre Møller — dem selv og deres Bæster til Ruin. Han refererer, hvad der var sket i Forvejen, og tilføjer: „Hvor fornøden end en saadan Mølle er, har jeg dog intet Haab om, at den bliver opført, særdeles om Vandmøllen paa den Nye Aa er Skyld (?), saasom Hans Kongelige Majestæt selv har ladet sig formærke, at det ikke, for sine Aarsagers Skyld, kunde lade sig gøre. Men efterdi den dog er en Post, som er uomgængelig nødvendig, nemlig med een Mølle i Stedet for de tre . . . . saafremt Undersaatterne ikke skal blive ruineret . . . ."[1]

Men alle Anstrængelser var forgæves. Kongen fastholdt Beslutningen om ikke at tillade Opførelsen af nogen Vandmølle ved Aaen; men i Stedet derfor gav han *Wilcken* Tilladelse til at genopføre Vindmøllen og befalede, at der skulde udvises Egetræer af Skoven til Stub og Aksel. Og da *Wilckens* Formuesomstændigheder var meget forringet imod tidligere, fik han sin Kavtion for Møllen tilbagebetalt for at kunne opbygge Møllen for egen Regning, hvorefter Møllens Bygninger overgik til Selveje. Men endnu om Foraaret det følgende Aar (1722) havde *Wilcken* ikke faaet sine Egetræer udviist, saa at hele Egnens Befolkning vedblivende maa have været meget uheldig stillet m. H. t. at faa sit

[1] Frederiksborg Amts Kopibog $^{22}/_{2}$ og $^{6}/_{3}$ 1721.

Korn malet. Om Sommeren 1723 var Møllen dog atter færdig til Brug og blev synet af Egnens sædvanlige fire Synsmænd, hvilke afgav den Erklæring, at Møllen var meget godt bygget og vilde blive til stor Nytte for Egnen. Den synes dog ikke at have kunnet bestride hele Distriktets Mølleri, eller ogsaa har de tidligere Kunder til Nedre Mølle villet være fri for at køre den lange og trælsomme Vej til Vindmøllen, thi samme Aar ansøgtes der atter om, at der maatte blive bygget en Hestemølle i Nærheden af den forrige Nedre Mølle, hvilket ogsaa *Wilcken* selv ønskede og Amtmand *Gram* varmt anbefalede. Men først i 1727 blev der givet *Wilcken* Tilladelse til at opføre Hestemøllen og kun paa Betingelse af, at han ikke malede for nogen i Kronborg Amt, hvilket vil sige, at Søgningen fra Tibirke, Tisvilde og Ramløse toges fra ham, hvad han senere beklagede sig stærkt over.[1]

I Marts 1724 døde Major *Eberlin* paa sin Gaard ved Hillerød. Hans Enke ansøgte Kongen om at maatte beholde Aalefiskeriet i Aaen, hvilket blev hende bevilget paa de samme Betingelser, som hendes Mand havde haft det, men kun saa længe hun forblev ugift samt paa Betingelse af, at „Vandløbet altid har sin Fart". Aaret efter, da Majorinden ansøgte om at faa udvist noget Brændsel af Skovene ved Hillerød, bemærker *Gram*, at det er rigtig nok, hvad hun anfører, at hendes Mand „kun nød den Smule Aalefiskeri ved Arre Søe Nye aae for al sin store Møje og Flid og Arbejde baade der og andre Steder, skønt det var Hans Majestæts naadige Intention" . . . . at Eberlin skulde haft yderligere Belønning.[2]

I nogle Aar er der nu ganske stille om Egnen ved Arresø, medens der til Gengæld var opstaaet et livligt Røre i Egnen om

[1] Frederiksborg Amts Kopibog $^{9}/_{1}$ og $^{17}/_{1}$ 1722, $^{7}/_{9}$ 1723 og $^{29}/_{3}$ 1728. [2] Frederiksborg Amts Kopibog $^{15}/_{3}$ 1724 og $^{6}/_{8}$ 1725.

Tisvilde og Tibirke, hvor man havde taget kraftig fat paa at dæmpe Flyvesandet, og hvor det nu i en Aarrække vrimlede med Militær, der udførte de store Dæmpnings- og Beplantningsarbejder. Som bekendt blev dette Arbejde ført til den gunstigste Afslutning, hvorefter Turen kom til de andre Egne i Riget, der havde været plaget med Flyvesand.

I 1728 lod Frederik den Fjerde bygge en Agat-Slibemølle ved Aaen. Denne Mølle kom til at ligge ved Broen og Slusen, paa den sydlige Side af Aaen. Stedet bestod dog kun af en enkelt, mindre Bygning, der stod paa Pæle ud over Aaen og var udstyret med to Slibestene, hver paa sin Aksel, der dreves af Aaens Vand. Agatmøllen fik sit eget Sluseværk, uafhængigt af den ældre Hovedsluse. Men desuden indrettedes der et Beboelseshus ved Siden af til Agatsliberne. Til at passe dette lille Anlæg, som skulde arbejde for Kongefamilien alene, havde man indforskreven to Udlændinge: *Michel Becher,* der var ugift, og noget senere *Johan (Jean) Nicolas Risler,* der var gift og havde flere Børn. De underholdtes af Kongens Privatkasse og var i eet og alt afhængige af Kongens og Dronningens Godhed. Allerede 1729 blev *Becher* med kongelig Tilladelse viet i Hjemmet til Jomfru *Maria Elisabeth Jensen,* Datter af en Kaptajnsenke *Juliane Jensen,*[1] der havde købt det lille Hus, „Aahuset", som Major *Eberlin* havde ladet bygge til sin Fisker. Majorinden havde nemlig giftet sig i Mellemtiden, hvorved hun mistede Retten til Aalefangst i Aaen og solgte Huset, der jo laa lige overfor Agatslibernes Bolig, kun skilt fra denne ved Vejen fra Brederød til Vinderød. De to Huse og Møllen forblev i en Aarrække de eneste Bygninger ved Aaen og de to—tre Familier de eneste Beboere der. Aalefangsten var bleven overdraget til Amtsforvalter *Lorenz Juhl,* som atter for 50 Rdl. aarlig udlejede Fiskerettigheden til Forpagteren af det kongelige Fiskeri i disse Amter.

[1] Vinderød Kirkebog. „Monsieur" Wilcken i Øvre Mølle samt den „kongelige" Agatborer havde bevidnet, at Brudeparret ikke var i Slægt med hinanden Underskrevet Johan Andreas Wilchen og Johan Nickel Riszler.

Hvad for Landsmænd de to Agatslibere — *Risler* siges særlig at have været Agat*borer* — var, er uvist. Nogle, heriblandt Oberst *Tscherning,* Faderen til den bekendte Politikker, mener, at de var Tyskere, men nogle Efterretninger tyder paa, at de var Franskmænd. De var dog ikke Katolikker, da Præsten i Kregome skriver om dem, at han har forhørt dem m. H. t. deres Kristendomskundskab uden at have funden noget at udsætte herpaa. 1730 fødtes det første Barn hos *Bechers.* men det var dødfødt.

Omtrent fra Nytaar 1730 har den lille Fabrik begyndt sin Virksomhed: en beskeden Begyndelse paa den store Betydning, som Stedet efterhaanden skulde faa for det industrielle Liv i Danmark. Og allerede i Februar samme Aar begynder Bønderne at klage over, at Vandet i Søen stiger med stor Voldsomhed „siden den ovèr Aaen værende Agath-Fabriques Indrettelse". Amtmand *Gram* maatte straks afsted til Aaen og Søen for at undersøge Forholdene, som han fandt ret faretruende — næsten som i Aarène før Aaens Gravning, idet Vandet bl. a. ved Huseby stod omtrent op til Husene. Desuden befandt man sig jo netop i den kritiske Februar Maaned med stærk Tilstrømning af Vand til Søen, Isgang og stormfuldt Vejr. Han foreslog derfor, at der snarest indrettedes en „Omløbssluse" ved Agatfabrikken i Lighed med en almindelig Vandmølle, hvad der dog ikke blev noget af endnu. Men en Martsnat det følgende Aar skete der et alvorligt Uheld, idet Aaen pludselig gennembrød Møllens Sluse og Dæmning og ganske ødelagde saavel disse som den lille Fabrik og samtidig anrettede betydelig Forstyrrelse i Aaens Leje ved at skylle væk af Bredderne.

Over-Landbygmester *Krieger,* der havde forestaaet Opførelsen af Fabrikken m. m., afgav straks Beretning til Rentekamret om „Vandets Udbrud ved Agatmøllen" og udtalte „for det første", at Agatsliberne selv havde forvoldt Skaden, ved at de havde hindret Vandets frie Udløb; „for det andet" at Agatsliberne ikke til Bunds forstod deres Profession, „saa at man ej kan formode andet af dem end Skade"; „for det tredie" mente han, at det vilde stemme

bedre med Hans Majestæts Interesse, at en forstandig Mand fik Værket overdraget, da disse Folk ej længere kan betros det uden en Tilsynsmand. Amtmand *Gram*, der fik *Kriegers* Indberetning tilstillet til Udtalelse, indrømmede, at der nok kunde være noget om, at Agatsliberne selv var Skyld i det skete, „da det vides, at Vandet forud i omtrent 9 Uger har haft sit Løb ubehindret, hvorfor de ej formodede, at det i een Nat skulde gøre nogen Skade. „Men," tilføjer han med nogen Malice, og vistnok sigtende til *Krieger*, der jo havde anlagt Værket, „for en Del har ogsaa den meget løse og sandede Grund, hvorfor maaske ingen tog sig ivare, været Aarsag. Hvad det andet Punkt angaar, da er det mig ubekendt, om Hr. *Krieger* har Indsigt til at dømme om deres Dygtighed i Professionen; men det er dog bekendt, at den norske Agat ej er nær saa fin eller har det Udseende, som den, der faas fra udlændiske Steder, hvorfor de maaske nok burde prøves. Hvad enten Hans Majestæt vil bevare Værket eller ej, mener jeg dog, at en Sluse med velforvaret Bolværk og Bro derover bliver lavet, da netop paa dette Sted falder Passagen fra Halsnæs og herind; thi Halsnæs er formedelst Aaen, som gaar fra Søen og i Stranden, adskilt fra dette Land. Maaske var det bedre for Hans Majestæts Profit, om en anden, for Landet tjenligere Fabrik blev anlagt; men indtil dette er bestemt, bør Værket, mener jeg, konserveres, idet jo ogsaa de to Familier, som er forskreven herind og med Livsfare er gaaet fra deres Fædreland, hvor de aldrig igen tør komme, iligemaade kunde konserveres. Thi at Værket nedbrydes, er ikke Hans Majestæt til nogen Fordel; og at lade lave en Kornmølle deraf lader sig ikke ret vel gøre, da det præjudicerer de andre omkringliggende Møller; thi ellers havde forlængst en Kornmølle, som salig Major *Eberlin* søgte om, været opsat."

„Approberer Hans Majestæt *[Kriegers]* Overslag til Værkets Istandsættelse, mener jeg, at Stigbordene bør indrettes saaledes, at naar de var optrukne, der da kunde sættes Laas for dem, hvortil Amtets Regimentsskriver kunde have Nøglen og ej tillade,

at de blev [ned]sat, uden naar der ingen Fare var at befrygte derved, hvorom han af den omliggende Sognefoged og Bønder kunde faa Underretning, som ogsaa kunde beordres at have Indseende med Søens Vande; thi Sliberne kan uden Fare bevilges fri Disposition over Værket hele den øvrige Tid af Aaret, naar der kun i Efterhøst, ved stærk indfaldende Regn, og om Vinteren med megen Sne og hastigt Tøvejr føres Tilsyn med dem."[1]

Man ser, at den meget dygtige og samvittighedsfulde Amtmand havde Medlidenhed med de fattige, fremmede Mennesker og holdt Haanden over dem. Ogsaa i de kommende Aar, da deres Omstændigheder yderligere forværredes, viste *Gram* sig som deres venlige Beskytter paa alle Maader; men Sliberne paa deres Side viste sig ogsaa ved deres stille Flid, deres store Nøjsomhed og deres hele tilbageholdne Færd i højeste Grad værdige til Amtmandens Velvillie for dem.

I Juni samme Aar var Christian den Sjette oppe at inspicere Arbejderne i Flyvesandsegnen, og Kongen lagde herved Rejsen saaledes, at han kom hen til Agatfabrikken og besaa den Skade, som Aaen havde forvoldt. Da henlaa det hele endnu i den Stand, som Oversvømmelsen i Februar havde bevirket. Kongen befalede herved *Gram,* at denne skulde underrette Rentekamret om, at Fabrikken igen skulde sættes istand, „for at Sliberne, der er forskreven herind, ikke skal blive Hans Majestæt til Last og Underhold". Men, føjer *Gram* til, Arbejdet er meget betydeligt, og en stor Del af Sommeren vil hengaa dermed. Til Bygningen af den ny Sluse i Stedet for den ødelagte sendte *Krieger* 15 Soldater op, og det var Beregningen, at de skulde udføre Tømmerarbejdet derved i en Tid af 10 Uger, hvad *Gram* ogsaa mente passende. Men da Vandet nu i næsten et halvt Aar havde haft sit Løb ganske uhindret, havde det fortsat Ødelæggelserne fra i Februar og paa begge Bredder revet en Mængde Jord og Sand ned og

[1] Dette og de fleste af de i det følgende benyttede Aktstykker er hentet fra Frederiksborg Amts Kopibøger for disse Aar.

opfyldt Aaen hermed, saa at der til at oprense Aaen og istandsætte Bredderne maatte et større militært Kommando derop. Da man til Indretning af den ny Omløbssluse tilstoppede og tørlagde Aaen, viste det sig, at den egentlige Hovedsluse fra 1719 var meget skrøbelig, hvorfor man i en Fart maatte lave Overslag over en ny Hovedsluse. Dette Overslag fik vel meget hurtig Approbation af Kongen, og sidst i Oktober var Omløbsslusen færdig, og man kunde forsaavidt godt have begyndt at arbejde igen, men der gik endnu adskillig Tid hen, inden der atter kom lidt Gang i Sliberiet, som vedblivende alene havde Kongefamilien til Kunde. I henved et Par Aar var de stakkels Agatslibere med deres hurtig tiltagende Familier hovedsagelig henviist til at leve af den Smule Aalefiskeri i Aaen. Men da „Fiskemesteren" jo havde lejet Fiskeriet af *Lorenz Juhl,* „disputerede" han Sliberne dette og klagede til Rentekamret over, at Sliberne gik ham i Næringen. Amtmand *Gram* blev naturligvis affordret Erklæring om Sagen, og han udtalte, at „Fiskemesteren har absolut Retten; men det er sikkert, at Agatsliberne er i en elendig Tilstand og fast i to Aar intet har haft at leve af uden denne liden Fangst, og hvad Hans Majestæt ellers af særlig Naade har tilstaaet dem af Partikulærkassen engang imellem som en Almisse. Men Fiskemesteren kan ejheller ret faa Nytte deraf, hvad enten nu Fabrikken igen skal drives, eller der skal indrettes et for Landet nyttigere Værk der; thi Mesteren (paa Værket) maa kunne sætte og trække Stigbordene, naar han synes." I 1734 indsendte Sliberne Ansøgning til Kongen om at faa leveret noget Agatsten til at arbejde i og skildrede samtidig deres yderst fortrykte Kaar. *Gram* udtalte i den Anledning, at de havde Ret i alt, hvad de havde skrevet. „Deres Tilstand er meget slet, da de ingen anden Indtægt har end Agatsliberiet og af dette kun, hvad Kongen og Dronningen giver dem; men da dette Arbejde ej er konstant, har de største Nød med at ernære deres to Familier." *Gram* anbefaler dem til at faa leveret Agatsten samt Tilladelse til Aalefangst i Aaen

samt nogle Læs Hø til nogle Kreaturer — hvilket de ogsaa havde ansøgt om. De fik da ogsaa tilstaaet deres beskedne Ønsker.

Agatslibernes nærmeste Omgang i de første Aar havde været Møller *Wilcken.* der jo ligesom de selv var udenfor Bondestanden og vel har kunnet tale Tysk (eller Fransk) med dem, indtil de fik lært Dansk nogenlunde. Men ogsaa for *Wilcken* var det jo gaaet stærkt tilbage, og nu kunde han ikke mere svare sine Afgifter og vilde sælge Møllen — Møllerettigheden var jo vedblivende Statens. I 1733 trængte han til en ny Mølleaksel, men havde ikke Raad til at købe nogen, hvorfor han søgte om og fik Tilladelse til selv „at se sig lidet om" i Skovene baade i Kronborgs og i Frederiksborgs Amt efter et tjenligt Egetræ til denne Aksel. Overførsteren, *Clodius,* mente dog, at en saadan Eg kun var at finde paa to Steder, nemlig i Kronborg Amt i „De syv Vange", i Frederiksborg Amt i Lille Dyrehave.

Efterhaanden bedredes Agatslibernes Kaar noget, saa at de to Familier tilsammen havde en aarlig Indtægt af 4—500 Rdl. i Arbejdspenge, hvorhos de havde frit „Husværelse", Brændsel og Hø, medens Aalefiskeriet indbragte dem omtrent 70 Rdl. aarlig. Og samtidig med at deres Kaar forbedredes, skønner man, at de begynder at komme sammen med Bønderne i de nærmeste Steder. I 1736 døde den ældste af dem, *Risler,* „nemlig den, som sidst blev forskreven". Da Enken sad tilbage med seks Børn i jævn Fattigdom, indstillede *Gram,* at hun vedblivende skulde dele Indtægterne paa Stedet med Familien *Becher* og beholde Bolig som hidtil, hvilket ogsaa skete. En af Sønnerne havde arvet baade Faderens Navn og hans Haandtering og blev Agatborer. I 1741 erfarede *Becher,* at der til Landet var ankommen en Agatborer ved Navn *Johannes Wildt,* og han bad om at maatte faa *Wildt* til Hjælp ved sit Arbejde „til Deres Majestæters Nytte og Fornøjelse" samt om, at *Wildt* maatte nyde de samme Indtægter, som afdøde *Risler* havde haft, eller en ekstra Understøttelse i Stedet, da jo *Rislers* Familie ogsaa skulde leve. Heldigvis var *Wildt* en ung Mand og ugift; men da han var meget „pauvre"

for Klæder og Arbejdsredskaber, fik han nogen Understøttelse foreløbig og blev ansat paa Agatmøllen.

I 1743 opførtes der endnu et Beboelseshus ved Aaen. *Becher* var nemlig enedes med Fiskemesteren om, at *Becher* skulde have de rede Penge, som Fiskemesteren havde faaet tilstaaet nogle Aar i Forvejen for at afstaa sin Fiskerettighed til Agatsliberne. Men ligesom *Eberlin* i sin Tid maatte ogsaa Fiskemesteren nu have en Mand boende ved Aaen til at passe Fiskeriet. Kaptajnsenken beboede imidlertid stadig det gamle Fiskerhus, „Aahuset", og hun vilde ikke sælge det, saa at der maatte bygges et nyt Sted til Fiskeren. Amtmanden lod udvise en Byggegrund dertil i nogen Afstand fra de andre Huse ved Aaen, skønt Fiskeren helst vilde bo i Nærheden af de andre Familier. Efter en Del Betænkeligheder, der navnlig drejede sig om Faren for Ildsvaade fra Beboelseshusene til Agatmøllen, gik Amtmanden dog endelig ind paa, at ogsaa det nye Hus maatte opføres ved Hovedslusen og Broen.

I 1745 trak en ny Sky op paa Agatslibernes Himmel: man begyndte i Kjøbenhavn stærkt at tænke paa at nedlægge Agatfabrikken, hvis virkelige Nytte ogsaa kun var ringe, hvad selv de mest velvillige — heriblandt Amtmand *Gram* — maatte indrømme. Naturligvis blev der affordret *Gram* Erklæring om, hvorledes Agatsliberne kunde „forsynes", altsaa hjælpes til et andet Levebrød, hvilket helst skulde ske uden Udgift for Kongens Kasse eller for „Undersaatterne", og paa lignende Betingelser skulde Agatmøllen omdannes til en eller anden nyttig Fabriksvirksomhed, som helst med Tiden skulde kunne give den kongelige Kasse nogen Indtægt. *Gram* antog, at naar man „publicerede det paa de rette Steder", kunde man nok opnaa dette sidste. Det, der laa nærmest for Haanden: at indrette en Kornmølle, vilde „præjudicere" de bestaaende Møller, og det turde man ikke, skønt der „vel hertil er den bedste Situation". Man kunde ogsaa anlægge „en privilegeret Kro eller Værtshus"; men det vilde skade de nærmeste Købstæder, og, føjer Gram betegnende til, „der sker og-

saa sjælden nogen Færdsel af rejsende." — „Jeg har korresponderet med Regimentskvartermester *Steffen Hansen,* der ejer Kronborg Geværfabrik, om han ikke vilde anlægge en Indretning, hvor der kunde laves Staaltraad, Leer, Knive eller lignende; men navnlig fordi Stedet her ligger saa afsides, kan han ikke. De to Agatslibere har stor Familie, er ubevandt i Landet og ikke vant til andet Arbejde. Den yngste af dem, *Johannes Wildt,* er et ædrueligt Menneske, der ej er uvittig. Han kunde maaske faa en lille Betjening som Færgemand, ved Toldvæsnet ell. lign. Den anden, *Michael Becher,* er p. G. a. Alderdom og Skrøbelighed saaledes faren, at han ikke kan arbejde, og han har næppe langt igen. Han kunde maaske blive Møller eller Værtshusmand. Men indtil de employeres, maatte de tilstaas noget i Naade at leve af."

Aaret efter resolverede Kongen, nu Frederik den Femte, at Agatmøllen skulde nedlægges; men nogen Kornmølle maatte der ikke indrettes. *Gram* foreslog atter en Fabrik for Tilvirkning af lettere Jernvarer eller ogsaa en „Stampe-, Stivelse-, Papir-, Pudder- eller Perlegrynsmølle, hvilket er Landet til nogen Nytte og kunde bekendtgøres i de trykte Gazetter". Vilde saa nogen antage Stedet og i Tiden engang svare nogen Afgift deraf og drive det paa egen Bekostning, vilde dette være nogenlunde antageligt. *Gram* talte atter Agatslibernes Sag og foreslog, at der foreløbig tilstodes dem en Understøttelse af 150 Rdl. aarlig til hver Familie, og det synes, som om man tog hans Forslag til Følge.

Agatslibernes nærmere Skæbne er ubekendt; dog ses det, at *Wildt* slog sig ned i Brederød, og at han senere gik i Tjeneste hos *Classen* som Agatsliber. Endnu 1749 nævnes „Ung Karl *Wilhelm Becher* af Aahuset" som Fadder hos en af Bønderne, og Aaret efter deltager Agatborer *„Johan Reudsler"* i en kirkelig Handling i Vinderød. Det synes altsaa, som om alle tre Familier er forbleven i Nærheden af det gamle Hjem. 1751 døde Enken *Juliane Jensen* „af Aahuset", og Huset overgik til *Becher.*

Herefter traadte Gram i Forhandling med Økonomi- og Kommercekollegiet om, af hvad Art den ny Fabrik skulde være, men

det skulde være noget, som kunde være Landet tjenligt. I 1747 meldte sig en Mand ved Navn *Poul Thomsen* som lysthavende til Vandkraften, idet han i Forbindelse med et Stampeværk vilde male alle Slags Korn samt „adskillige Sorter Gryn og Sigtning" — alt paa egen Bekostning, men til Gengæld med særlige Privilegier. Dette kunde Amtmanden dog ikke anbefale, medmindre *Thomsen* først købte Ovre Mølle og Havelse Mølle, hvis Privilegier vilde skades af en saadan Mølle ved Aaen. Efter mange Forhandlinger frem og tilbage tilbød *Thomsen* at anlægge og drive en Læderfabrik; men de Garantier, han tilbød, indgød ikke nogen Tillid, og han synes kun at have været en Projektmager. Agatmøllen og den dertil hørende Beboelse blev solgt ved Avktion i 1750 og indbragte omtrent 50 Rdl. Tre Kakkelovne var undtagne fra dette Salg og skulde gemmes indtil videre. De to Slibesten købte den ny Møller i Ovre Mølle, *Peder Høg*, og han mente herved at have erhvervet sig Ret til at ansøge om at maatte anlægge „en liden Vandmølle", hvad der dog straks blev afslaaet, skønt Amtmanden anbefalede Andragendet. Forøvrigt var baade Møllebygningen, Dæmningen og Slusen allerede stærkt medtagne og stod for Fald, og Beboelsesbygningen dertil blev ilde medhandlet af „skarnagtige" Mennesker.

I 1751 indfandt der sig en Franskmand, der kaldte sig *Depeyrembert*, som med Støtte af Pengemænd i Kjøbenhavn vilde anlægge en Kanonfabrik ved Aaen, og dette Værk skulde drives i stor Stil. Rentekamret affordrede i den Anledning *Gram* Oplysninger om de tilbageværende Bygninger samt om Grundforholdene. Da tilhørte det ene Hus endnu *Becher*, det andet Fiskeforpagteren Sieur *Carlsen*, hvis Fisker beboede det; men nu saa det ud til, at baade Huse, Fiskeri, Vandkraft og Grunden langs Aaen skulde overgaa til *Depeyrembert*, som dog ikke endnu i Juni 1751 havde været deroppe. Om Grundene skriver *Gram*, at Pladsen, hvor den nedbrudte Agatmølle havde staaet, kun var lille og kun havde Grund til et 6—8 Fags Hus, som ovenikøbet maatte opsættes paa Pæle p. G. a. den løse Bund. „Hele den

øvrige Grund omkring Aaen tilhører Hans Majestæts Bønder i Vinderød By og kan vel ej paa anden Maade overlades, end at Bønderne maa have en billig Godtgørelse i deres Afgifter . . . . Det er nødvendigt, at *Depeyrembert* selv eller ved Kommissionær indfinder sig her paa Stedet for at anvise, hvad Grund han behøver til Værket, og skal jeg nok være ham behjælpelig med dette saa nyttige Værks Befordring." I Juli kom *Depeyrembert* personlig op til Stedet, „tog Situationen i Øjesyn" og lod optage et Kort over Grunden. Han anmeldte for *Gram*, at han behøvede „et Jordsmon langs med Vandløbet, paa hver af Siderne 840 Toiser, eller som formenes 840 Favne, og i Breden 175 Toiser eller Favne, der fra Vinderøds Mark og de omliggende Byers Fælled bliver at indtage. Denne Plads kan dels nu, dels naar Høsten er inde, udlægges til Fabriquen — dog vil det nok være nødvendig, at uvildige, af Birkeretten udnævnte Mænd skønner om, hvad Afslag de paagældende Bønder bør have. *Depeyrembert* ønsker snarest at faa Pladsen, hvad jeg intet har imod; thi hvad de to Huse angaar, der staar paa Stedet der endnu, er disse ved Akkord i disse Dage købt af Ejerne for 166 Rdl. 4 Mark, saa at *Depeyrembert* med sine Folk straks kunde benytte dem til Beboelse." I September var Taksationsforretningen over den Jord, som Bønderne afstod til Kanonfabrikken, endt, og *Gram* anbefalede, at Bønderne fik godtgjort aarlig 80 Rdl. for deres Afsavn af „dette anseelige Stykke Jord".

Det skal, idet der med Hensyn til Stedets, Frederiksværks, senere Historie henvises til Nyrops udførlige Arbejde om Classen, sluttelig kun bemærkes, at *Depeyrembert* kun en kort Tid forblev her i Landet, og at han ikke indfriede de store Forventninger, man havde sat til ham.

Det var en mægtig Forandring til det bedre, der i Løbet af den første Halvdel af det 18. Aarhundrede var foregaaet med Arresø Egnen, og de forandrede Forhold kendetegnes endnu tydeligere, naar man følger Udviklingen til henimod 1760, da *Classens* vældige Energi og Sejghed, paa det stærkeste støttet af Regeringens Velvillie og direkte Hjælp, frembragte saa store og betydningsfulde Resultater. Omkring Aar 1700 rasede Sandflugten næsten ganske uhindret i Egnene nord for Søen, medens Søens Vand ødelagde store Værdier langs de vidtstrakte Bredder.

Halvtreds Aar senere var det lykkedes fuldstændig at forandre dette: Sandflugten var standset, og den prægtige Tidsvilde Plantage skød kraftig frem af det hidtil saa ødelæggende, golde Sand. Den vældige Arresø var bleven henviist til sit gamle, naturlige Omraade, og Tusinder af Tønder Land var vunden tilbage til rolig Besiddelse af de mange Mennesker, hvis Liv og Velfærd hidtil havde været truet af det graadige Vand. Søens overstrømmende Kraft, der saa længe kun havde givet sig Udslag i Ødelæggelser, hvis Grænser ikke var til at overskue, var nu bleven tagen i Brug til nyttig Gærning, hvorved der skabtes nye og store Værdier for Staten som for den enkelte. Samtidig var det af stor Betydning for Befolkningens aandelige Sundhed, at man saa, hvad der kunde udrettes ved dygtigt, ihærdigt og forstandigt Arbejde i denne Egn, hvorfra der tidligere kun var kommen uendelige Klager, men hvor Befolkningen selv intet havde gjort af Betydning for at hjælpe paa Forholdene. Og efter at Egnen i en Aarrække havde været som en syg Plet paa Statslegemet, hvorfra der kun kom Klager og Bønner om Hjælp, var nu de sunde Safter strømmet til og fremkaldte Arbejdsiver og Tilfredshed i stedse voksende Udstrækning.

Begivenhederne i denne Egn i det her betragtede Tidsrum viser nogle af de for den dalevende Slægt karakteristiske Træk: en vis Samfølelse, en stærk Passivitet, særlig overfor Naturforhold, og et deraf følgende Hang til i stort som i smaat at søge Tilflugt hos Myndighederne for at paakalde Hjælp fra disse; thi klage:

det forstod man dengang til Gavns. En naturlig Følge af den store Befolknings Mangel paa Selvvirksomhed var den forholdsvis faatallige Embedsstands Dygtighed og Mangesidighed. Der var ikke det Forhold, der laa under eller over en Amtmands Virkeomraade: kirkelige, sociale, retslige, militære, erhvervsmæssige Forhold — alt skulde en Amtmand dengang, ligesom Lensmændene tidligere, kunne tage sig af; han skulde vejlede og støtte nedadtil som opadtil. En ganske lignende Virksomhed som Amtmandens paa Krongodset overfor Kongens Bønder samt overfor Købstæderne udøvede „Proprietarierne", d. v. s. Godsejerne, overfor deres Bønder: ogsaa de var Øvrighed, Vejledere og Hjælpere paa alle Omraader, og deres Hjælp og Vejledning blev overalt udnyttet fuldtud.

Men i Kongens Person løb alle Traade sammen. Kongen skulde i sidste Instans tage Bestemmelse om alt fra det største til det mindste, og samme Dag, som Kongen beslutter om Krig eller Fred, om Slag, Belejring, om Forbund med fremmede Stater, personlig forhandler med Gesandter og Fyrster, maa han afgøre, om Bønderne i denne eller hin Landsby i Danmark eller Norge eller Hertugdømmerne kan tilstaas noget Sædekorn gratis, eller om en Toldbetjent kan ansættes i Mariager. Medens Frederik den Fjerde har den russiske Hær liggende udenfor Kjøbenhavn og forhandler med Peter den Store, maa han ogsaa tage Bestemmelse om, at der til Reparation af en lille Landevejsbro i Snoldelev maa tages en „gammel, udgaaen Eg" af den nærmeste Skov. Selvfølgelig var det umuligt for Kongen, skønt han fik Kollegiernes Betænkninger og ofte Sagernes Dokumenter forelagt og underskrev Resolutionen, at sætte sig ind i alle Sagerne; og samtidig med, at man ser Tilkendegivelser af, at Kongen meget vel erindrer tidligere Andragender og Indstillinger vedrørende en Sag, kan man af og til ogsaa se, at Kongen maa have nøjedes med et kort Referat af vedkommende Oversekretær, før han underskrev Resolutionen.

De tre Konger, i hvis Regeringstid den her omhandlede Periode

falder: Christian den Femte, Frederik den Fjerde og Christian den Sjette, saa forskellige de end kunde være m. H. t. aandelige Evner og til Tilbøjeligheder, var alle besjælede af den samme overordentlige Pligtfølelse overfor Land og Folk; de viiste hele deres Regeringstid igennem, at de var gennemtrængte af Bevidstheden om, hvad deres høje Stilling fordrede af dem, og de bestræbte sig, hver efter sit Naturel, efter Evne for at opfylde de store Krav, der stilledes til dem. Saaledes ser vi, at Christian den Femte, skønt syg og svag, selv rejser til Flyvesandsegnen og til Arresø for ved Selvsyn og ved at høre den stedlige Befolkning at danne sig et Skøn om Forholdene. Frederik den Fjerde gjorde hyppige Rejser til Egnen for at følge Arbejderne der og viiste den største Interesse derfor, medens derimod den svagelige og af Naturen sky og tilbageholdne Christian den Sjette med stor Flid og Grundighed i sit Kabinet søgte at sætte sig ind i alle Statens Anliggender og lede disse paa det bedste.

En yderligere Side af Datidens Styrelsesform i Danmark er det store Hensyn, der som oftest toges til bestaaende retslige Forhold, til gamle Sædvaner og Vedtægter samt den betydningsfulde Medvirksomhed, som Styrelsen ofte indrømmede eller fordrede af den paagældende stedlige Befolkning. Men først og fremmest maa man lægge Mærke til den store, næsten ængstelige Omhu, som Styrelsen til enhver Tid viste for Landets bærende, ja næsten eneste Erhverv, Landbruget, for Bondestandens Ve og Vel, saaledes som man dengang opfattede det, og som Tidsforholdene i det hele gjorde det naturligt.

En Klokkerstrid i Gandløse.

Ved
Lærer S. P. Jensen.

I GANDLØSE SKOLE findes to gamle Skrivelser fra 1735—36, forfattet af daværende Klokker ved Gandløse Kirke, Hr. Michel Hansen, nemlig: En Ansøgning tra Michel Hansen til Stiftsbefalingsmanden Nic. Gersdorff, samt en Kopi af en Kontrakt af 1735 mellem Gandløse Bymænd og Klokkeren angaaende Ringningen, anvendt som Bilag til nævnte Ansøgning, og endelig er Stiftsbefalingsmandens Svar paa Klokkerens Ansøgning paategnet denne.

Anledningen til Skrivelsernes Fremkomst er den, at der er opstaaet en heftig Strid mellem Klokkeren og Bymændene i den anden af Sognets Byer, Knardrup. Disse har i aarevis nægtet at yde Klokkeren Betaling for Tolvringning om Middagen, og denne har da set sig nødsaget til at søge Øvrighedens Assistance.

Saavidt man kan se, har Michel Hansen det Aar, Striden bryder ud, 1730, været Klokker i Gandløse i en femten Aar. Der har sikkert hersket den bedste Forstaaelse mellem Klokkeren og Bymændene i begge Sognets Byer. Klokkeren har overtaget Bymændenes Forpligtelse til at ringe saavel Bede- som Fredsklokken imod Betaling, der ydedes i Form af visse Pund Brød aarlig pr. Gaard. Efterhaanden har Klokkeren forbedret sit Embedes Ind-

komster ved ogsaa at gøre Tolvringen obligatorisk, til Trods for at Loven ikke paabyder denne. Det er mulig denne Omstændighed, der har bevirket Knardrups Mændenes Protest. Striden er staaende nogle Aar, og 1734 ansøger Klokkeren „Hs. Excellence Conseiller von Holstein" om Hjælp; denne kommer under den Form, at Stiftsbefalingsmanden*) giver Regimentsskriver Thomas Hansen Ordre til at foreholde Knardrups Mændene at gøre deres Pligt ligeoverfor Klokkeren, men Henstillingen hjælper ikke. Knardrups Mændene vedblev at nægte. Det tilføjes, at Klokkeren, siden Gandløse „Rytterskole"s Oprettelse i Følge Forordningen af 1721, tillige er bleven Skoleholder der i Byen. Det er antagelig derfor, at hans Sag fremmes gennem Regimentsskriveren (d. e. Forvalteren over Ryttergodset), der er hans Skoleautoritet.

Under Striden med Knardrupperne ser Klokkeren sig til at staa sig godt med Gandløserne, og 1735 indgaas en ny Klokkerkontracht med Gandløse Mændene. Af denne, der sikkert er forfattet af Michel Hansen, hidsættes en Tekstprøve;

> *„Udi den Hellige Trefoldigheds Navn Og paa vores Høye Gunstige Øvrigheds Naadige Behag Kendis Vi underskrefne Boemænd udi Gandløse By og hermed vitterligt giør, at have indgaaet Saasom vi og hermed indgaa og vedtager denne Contract som af vores forfædre for Rum tid siden er indgaaet og vedtagen. Nemlig at betale een Mand for at ringe Bede og Fredsklokken samt Tolvklokken om Middagen. Dasom vores nuværende Klokker Michel Hansen haver udi een Tyve aars tid ringet Klokkerne for os Saavel som for Knardrup Bymænd som forsvarligt kand være. Altsaa er vi underskrefnes forlangende at Michel Hansen det og herefter dags vil giøre. Hvorfor vi forpligter os til med vores Egne Hænder underskrefne Hannem derfor at betale forsaavidt os kand tilkomme at ringe Klokkerne. Nemlig (1) for at ringe tolv om Middagen Skal Michel Hansen*

*) Gehejmeraad Johan Ludvig Holstein var Stiftsbefalingsmand til 1735, da han afløstes af Nic. Gersdorff.

Aarligen Nyde efter gammel vedtagen Skik, af hver Heelgaard tolv pund Brød og af een Halvgaard Sex ℔ Brød, og det til hver Michaels-dag (2) for Bede og Fredsklokken at ringe shal hand nyde af os som hidintil Skeet er og i Mands Minde har været vedtagen af Samtlig Sognefolk. Hvorimod jeg Michel Hansen lover og tilforpligter mig at ringe Klokkerne som forsvarligt kand være for saa mange som paa obenstaaende har indgaaet og underskreven, og at dette venligen og i Mindelighed er Sluttet og indgaaet tilstaar vi med vores Egne Hænder underskreven og skal ryggeligen holdes.

Actum Gandløse d. 1ˢᵗ Marty 1735.“

(Her følger de 22 Bymænds Underskrift.)

Men Knardrups Mænd vil ikke lade sig bevæge, derfor maa Klokkeren for anden Gang søge Hjælp ved at sende sin ærbødige Ansøgning til Stiftsbefalingsmanden, saalydende:

„Deres Excellence
Høy Ædle og Velbaarne Herre
Hr Stifts-Befalnings-Manden

Ieg fattige underskrefne Klokker udi Gandløse, haver udi nogle Aar højligen været foraarsaget, at udbede mig Vores Høy Gunstige Øvrigheds Naadige Assistence Angaaende Knardrups Gaardmænd som er Ni heele Gaarde, hvilke Gaardmænd nu udi fem Aar iche har vildet betale mig mit Klokkerbrød, som ieg Skulde have til Løn, for ieg ringer tolv om Middagen Aarlig af hver heel Gaard 12 pund Brød. Endskiønt det udi 60 Aar og derover, haver været en vis Løn, for de Mænd, som haver været Klokkere ved Gandløse Kirke, af Samtlig Knardrups og Gandløse Gaardes Beboere. Hvilket ieg beviser med Hosfølgende og paa Ny sluttede Contract imellem mig og Samtlig Gandløse-gaardmænd af Dato 1ste Marty 1735 Lit A.“

Klokkeren beskriver derefter, hvorledes han 1734 søgte og fik Conseiller v. Holsteins Hjælp mod Knardrupperne, men at disse ikke deraf lod sig bevæge og fortsætter dernæst:

„Altsaa var ieg foraarsaget ved Seneste Holdne Session udi friderichsborg at udbede Hans Høye Excellence Hr. Stifts Befalingsmandens Allernaadigste Assistence Angaaende Ofte ermelte Klokkerbrød. Samme tid behagede Deres Høye Excellence i Naade at svare mig, Hand vilde lade erfare, Hvad Knardrups Mænd hafde imod mig at indvende. Og som ieg iche siden den tid iche haver Erlanget Hr. Stifts-Befalnings-Mandens Allernaadigste Assistens Saa falder endnu denne Sinde min ydmyge Bøn at ieg i Naade den maa nyde, hvilket ieg og haaber. Saasom ieg formoder at Knardrups Mænd ingen billig aarsag har imod mig fattige undertrykte Mand, hvor med de kan fragaa mig mit Klokkerbrød. Mens Sagen beror alleneste paa, at den Høye Gunstige Øvrighed vil i Naade behage at komme mig fattige Mand til Bistand. Saasom Loven ikke befaler at der skal ringes tolv om Middagen. Mens har dog i mange Aar førrend vor Allernaadigste Konges Lov er udgangen og siden hid indtil Dato været Taalelig af vores Allernaadigste Høye Øvrighed. At Bønderne overalt i Sæland lader ringe tolv om Middagen med Klokken og betaler en Mand derfor Efter een hver Steds i Landet gammel vedtagen Skik og Sædvane. Ieg for(— —) mig i Allerunderdanigste ydmyghed at Nyde Deres Høye Excellence Hr. Stifts-Befalnings-Mandens Naadigste Bistand, hvilket Gud i Naade visseligen vil belønne forblivende*

Deres Excellence
Høyædle og Velbaarne Herre
Hr. Stifts-Befalnings-Mandens
allerydmygeste Tiennere
Michel Hansen

Gandløse 19 July 1736.“

*) ulæseligt.

Stiftsbefalingsmandens Svar gives i Form af en Resolution af samme Dato som Ansøgningen. Resolutionen er af Stiftsbefalingsmanden egenhændig paategnet Ansøgningens tredie Side. Den lyder saaledes:

„*Resolution.*

Kgl. Majst Regimentschrifver Sr Thomas Hansen vorder dette til den Endde Remitteret, at da Bymændene udi Knardrup iche Selv Naar Touren kommer til dem Ringe 12 Klokken i Gandløse, Mens Skoleholderen Saadant til Dato upaaklageligen forrettet og for tilkommende Tid sig offerere det ligeledes at forrette.

Derfor disse Knardrups Bymænd at tilholde Supplicanten af hver heel-Gaard tolv pund Brød Ligesom han nyder udi Gandløse, at got giøre, Mens Skulle de sig saadant videre vægre, maa derfor hos dem Skee udpantning, efterdi Supplicanten iche eragtes skyldig for Knardrups Bymænd at Ringe 12 Klokken, uden derfor at nyde sin Rettighed paa dend fod som det af Gandløse Mænd af Arilds tid er bleven vedtaget, Dog staar det Knardrups Mænd fri, naar de selv efter Deres Tour vil Ringe 12 Klokken, da de for Skoleholderens prætension ere befriede.

Kiøbenhafn d. 19 July 1736.“

Gersdorff.

Saaledes endte denne langvarige Klokkerstrid rimeligvis med Klokkerens Sejr, da man vanskelig kan antage, at Knardrupperne valgte at vandre den halve Mil og mere for selv at ringe Klokkerne efter Tur, naar de kunde slippe med 12 Pd. Brød aarlig pr. Gaard. Men Knardrupperne udviste et beundringsværdigt Sammenhold de fem Aar, Striden stod paa.

Samfundets Virksomhed

fra den 1. Oktober 1910 til den 30. September 1911.

SAMFUNDETS 5. ordinære Generalforsamling blev holdt i Hillerød Fredag den 27. Januar 1910. Dirigent var Borgmester *Zahlmann.*

Af Bestyrelsens Medlemmer fratraadte efter Tur d'Hrr. Begtrup, C. Christensen, Jensen-Bjellekær og Kaas, der alle genvalgtes I Stedet for Cand. phil. H. Haase, der var fraflyttet Amtet, valgtes Gaardejer N. J. Andersen, Mørdrup. Bestyrelsen bestaar altsaa af:

Højskoleforstander *Holger Begtrup,* Frederiksborg Højskole; Overlærer *Carl Christensen,* Frederiksværk; Højskoleforstander *Johs. Fog-Petersen,* Højskolen for unge Handelsmænd, Hørsholm (Forretningsudvalget); Oberst *H. W. Harbou,* Kronborg (Formand); Rektor, Dr. phil. *Karl Hude,* Frederiksborg Statsskole; Amtsraadsmedlem, Gaardejer *J. P. Jensen-Bjellekjær,* Søsum; Ingeniør, Vicekonsul *Fr. Kaas,* Helsingør (Sekretær og Kasserer); Læge *Th. Krarup,* Viksø; Gaardejer *N. J. Andersen,* Mørdrup; Sogneraadsformand, Gaardejer *J. O. Nielsen,* Nejlinge; Skoleinspektør *P. Petersen,* Hillerød (Forretningsudvalget); Skoleinspektør, cand. phil. *J. Ernst Plesner,* Helsingør (Forretningsudvalget).

Til Revisorer valgtes Toldkontrollør *Heilmann,* Helsingør (Genvalg) og Højskolelærer *Uhrskov,* Frederiksborg Højskole. Til Decisor genvalgtes Kammerherre, Amtmand, Greve *Schulin,* Frederiksborg.

Repræsentanter (Lovenes § 7) er: Skolebestyrer *Hatt,* Frederikssund; Sognefoged, Gaardejer *Chr. Jensen,* Græse; Lærer *O. Larsen,* St. Havelse; Bestyrer *Jacob Olsen,* Skovridergaarden, Jægerspris; Sognefoged, Gaardejer *Ole Pedersen,* Ll. Rørbæk, og Sløjdlærer *Thorup,* Ebberødgaard.

Der har været holdt 3 Foredragsmøder, nemlig:

Den 20. November i *Birkerød:* Højskoleforstander *H. Rosendal,* Grundtvigs Højskole, Lyngby, talte om *Bondefrigørelsen i Nordsjælland.* Forstander *Johs. Fog-Petersen* ledede.

Den 27. Januar i *Hillerød* (efter Generalforsamlingen). Docent, Dr. phil. *Axel Olrik* talte om *Gammel sjællandsk Folketro og Folkeskik.* Formanden ledede.

Den 6. August i *Frederiksværk:* Kaptajn *K. C. Rockstroh* sluttede sit i 1910 begyndte Foredrag om *Frederiksværks Forhistorie.* Overlærer *C. Christensen* ledede.

Samfundets Aarbog for 1910 udkom i December samme Aar.

Ved *Dansk Historisk Fællesforenings* Møde i Kolding 9.—11. Juni 1911 blev Samfundet repræsenteret af Forstander *Johs. Fog-Petersen,* som blev valgt ind i Fællesforeningens Forretningsudvalg.

Med de historiske Samfund for *Holbæk Amt, Randers Amt, Ribe Amt, Ringkøbing Amt* (Hardsyssel), *Thy og Hanherred* (Thisted Amt), *Vejle Amt* og *Viborg og Omegn* er der sluttet Overenskomst om, at vore Medlemmer for halvt Medlemsbidrag kan blive Subskribenter paa de andre Samfunds Skrifter og omvendt. Begæring herom bedes sendt Sekretæren i det Samfund, hvoraf vedkommende er Medlem.

Hans Majestæt Kongen har vist sin Interesse for Samfundet ved allernaadigst at tilsige dette et aarligt Bidrag af 50 Kr.

Hendes Majestæt Dronningen har gjort Samfundet den Ære allernaadigst at indtræde som Medlem med et aarligt Bidrag af 50 Kroner.

Paa Finansloven har Samfundet lige som tidligere modtaget et Bidrag af 300 Kr. Desuden har Amtsraadet i *Frederiksborg Amt*, Byraadene i *Helsingør* og *Hillerød* samt Sogneraadene i *Tikøb*, *Skuldelev-Selsø*, *Helsinge-Valby*, *Skibby*, *Hørsholm*, *Esbønderup-Nøddebo* og *Ramløse-Annisse* velvilligst tilstaaet Samfundet Tilskud for 1910—11.

Samfundets Aarbog for 1910 er udsendt til *430* Medlemmer. Samfundet har i Aarets Løb faaet *12* ny Medlemmer.

Regnskabsoversigt for 1910—11.

INDTÆGT:	Kr.	Øre	UDGIFT:	Kr.	Øre
Overført fra Aaret $19^{09}/_{10}$	504	73	Aarbogen	1,086	42
Aarsmedlemmer	954	80	Møder	144	33
Subskribenter	19	20	Særlige Udgifter	88	70
Salg af ældre Aargange .	20	31	Porto og Administration .	142	34
Tilskud	570	00	Overført til Aaret $19^{11}/_{12}$	624	75
Renter	17	50			
Ialt . .	2,086	54	Ialt . .	2,086	54

Denne Aarbog for 1911 er udgivet paa Frederiksborg Amts historiske Samfunds Vegne af Johs. Fog-Petersen, P. Petersen og J. Ernst Plesner.